

CARELIA¹² 97

Eino Karhu

Suomen itsenäisyyden esihistoria

Maailmassa lasketaan nykyään olevan hieman yli kaksisataa itsenäistä valtiota, kun taas yksityisiä kansoja on ainakin yhtä kertalukua enemmän eli muutama tuhat. Useimmat niistä ovat pienilukuisia kansoja, joiden joukkoon voidaan lukea myös suomalais-ugrilaiset kansat.

Kaiken kaikkiaan tähän ryhmään kuuluu puolitoistakymmentä kansaa täydellisen sammumisen partaalla olevat mukaan lukien. Asiantuntijat kertovat, että inkerikkoja on jäljellä enintään tuhat, liiviläisiä noin sataviisikymmentä ja vatjalaisia parikymmentä. Yhteensä suomalais-ugrilaisia on lähes 20 miljoonaa eli 1/300 maapallon väestöstä.

Vain kolme suomalais-ugrilaisista kansaa — unkarilaiset, suomalaiset ja virolaiset — ovat saavuttaneet valtiollisen itsenäisyyden, ja se on tapahtunut tällä vuosisadalla.

Uusia valtioita on 1900-luvulla syntynyt melko intensiivisesti. Tämä prosessi on ollut yhteydessä sekä kansojen omaan historialliseen kehitykseen että maailmanlaajuisiin kriisitilanteisiin. Näitä ovat kaksi maailmansotaa, siirtomaaimperiumien ja monikansallisten valtiomuodostumien hajoaminen, yhteiskunnalliset järkytykset sekä kahden vastakkaisen yhteiskuntajärjestelmän pitkälinen vastakkainolo.

Suomi itsenäistyi vuoden 1917 lopulla Venäjän vallankumouksen jälkeen. Se oli vuodesta 1809 kuulunut Venäjän yhteyteen

perustuslaillisenä autonomiana. Ja ennen vuotta 1809 se oli kuuden vuosisadan ajan ollut Ruotsin maakuntana. Suomen autonominen asema Venäjän yhteydessä vaikutti siihen, että 1800-luvusta tuli Suomen historiassa kansallisen sivistyksellisen herätyksen vuosisata, myöhemmän itsenäisen kehityksen välttämätön valmisteluvaihe.

Suomen tapaus osoittaa, miten pitkä ja ohdakkeinen on pienen kansan tie kansalliseen itsetoteutukseen ja miten tärkeä merkitys on tässä mielessä monipuolisella kulttuurikehityksellä, joka sulkee piiriinsä omakielisen kouluopetuksen, kirjallisuuden, taiteen, lehdistön ja kustannustoimen, kansalaissivistyksen sanan mahdollisimman laajassa merkityksessä. Nykysuomalainen kirjailija ja lehtimies Arvo Salo sanoi kerran, että "suomalainen kansakunta syntyi kirja kourassa",¹ ja noihin sanoihin kätkeytyy aimo annos totuutta.

Suomen virallista itsenäisyysjulistusta joulukuussa 1917 edelsi vaikea ja pitkälinen taistelu. Varsinkin 1800- ja 1900-luvun vaihteessa käytiin venäläisessä ja suomalaisessa lehdistössä kiivaita väittelyjä Suomen kansakunnan itsemääräämisoikeudesta. Väittelijät pyrkivät perustelemaan näkemyksiään, he vyöryttivät esiin laajan Suomen historiaa sekä suomalais-ruotsalaisia ja suomalais-venäläisiä yhteyksiä koskevan aineiston. Nuo kiistat tuntuvat kiinnostavilta, polemiikki on omiaan selventämään ongelmien ydintä.

Vuosisadanvaihteen kiistat Suomen kysymyksestä

Suomen kysymys (tätä nimitystä käytettiin lehdistössä) sai 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa osakseen melko laajaa julkisuutta Venäjällä ja Euroopassa. Tämä ei johtunut ainoastaan tuonaikaisesta poliittisesta tilanteesta ja tsaarivallan hyökkäilyistä Suomen autonomiaa vastaan, vaan myös huomattavassa määrin Suomen edistysaskeleista yhteiskunnallisen, taloudellisen ja kulttuurikehityksen alueella. Suomi ei enää ollut venäläisten enempää kuin eurooppalaistenkaan matkailijoiden silmissä puolivilli "tietäjien maa", kuten siitä kirjoitettiin vielä sata vuotta aikaisemmin. Päinvastoin, moni seikka Suomessa herätti hämmästyystä ja ihailua, kansan järkevä aherrus pohjolan karuissa oloissa tuotti tuloksia, ja tämä oli vakuuttavin todiste sen puolesta, että nuorella kansakunnalla oli oikeus omaehtoiseen kehitykseen.

Sitä mukaa kuin itsenäisyyspyrkimys saavutti yhä reaalisemman ja käytännöllisemmän luonteen, tsaari-Venäjän viranomaisten hallinnollinen, poliittinen ja ideologinen vastustus sitä kohtaan voimistui. Vuosisadanvaihte on jäänyt historiaan Suomen autonomisten oikeuksien tukahduttamisen aikana; sitä sanotaan Bobrikovin sortokaudeksi Suomen kenraalikuvernöörin Nikolai Bobrikovin mukaan. Erityisvaltuuksia nauttinut Bobrikov nimitettiin virkaansa 1899, ja terroristi Eugen Schauman ampui hänet kesäkuussa 1904.

Monarkistisesti suuntautuneet historioitsijat, oikeustieteilijät ja lehtimiehet pyrkivät tukemaan ideologisesti Venäjän hallituksen entistä kovempaa poliittista linjaa autonomiaa Suomea kohtaan. He toimivat erittäin tarkokkaasti ja määrätietoisesti, koska he tajuivat täysin, että Suomen kysymys oli tuolloin ehtinyt uuteen historialliseen vaiheeseensa ja vaati nopeaa vastareaktiota.

Nykyään Suomesta kirjoitetaan meillä

melko vähän ja sen historian tutkiminen akateemisissa laitoksissa on pysähtynyt lähes kokonaan. Siksi vuosisadanvaihteessa Venäjällä ilmestyneiden Suomea koskevien painotuotteiden paljous tuntuu suorastaan uskomattomalta. Historioitsija M.M. Borodkin kirjoitti eniten Suomen menneisyydestä ja senaikaisista oloista; hän laati erityisen kirjallisuusluettelon Suomi Venäjän lehdistössä (Pietari 1902—1915), joka hänen arvionsa mukaan käsitti yli seitsemän tuhatta artikkelia ja kymmeniä kirjoja.

Annettakoon tunnustus tuon ajan monarkismin kannalla oleville venäläisille historioitsijoille: mitään perusteellisempaa ei Suomesta ole venäjän kielellä kirjoitettu — ei aiemmin eikä myöhemminkään. He tutkivat arkistoja perinpohjaisesti, löysivät ja julkaisivat suuren joukon ennen tuntemattomia asiakirjoja. He hallitsivat kieliä — ranskan ja muiden yleisimmin käytettyjen eurooppalaisten kielten lisäksi vähemmän tunnetun ruotsin ja osaksi suomenkin, koska sitä vaati heidän polemiikkinsa suomalaisia historioitsijoita ja lehtimiehiä vastaan. Näistä on mainittava ennen kaikkea Yrjö Yrjö-Koskinen, J.R. Danielson-Kalmari ja Leo Mechelein, jotka olivat myös poliitikkoja.

Venäjällä tuotteliaimpia Suomi-aihetta käsitelleitä kirjoittajia olivat K.F. Ordin, M.M. Borodkin, F. J. Jelenev, E.N. Berends ja N.D. Sergejevski. He kaikki olivat vakaasti monarkistisen imperiumiajattelun kannalla ja pyrkivät osoittamaan, että suomalainen samoin kuin kaikki muukin separatismi vaaransi Venäjän keisarikunnan eheyden.

K.F. Ordin esiintyi ensimmäisenä näistä monarkistihistorioitsijoista. Hän julkaisi kaksiosaisen teoksen Suomen valloitus jo vuonna 1889 (toinen painos näki päivänvalon 1909). Tämä kirja ja tekijän lukuisat artikkelit nostattivat ennennäkemättömän polemiikin aallon sekä Venäjällä että Suomessa. M.M. Borodkin kirjoitti siitä seuraavaa: "Lehdistömme on yleensä hyvin harvoin ottanut puheeksi Suomen, ja tämä on johtunut eri syistä. K.F. Ordin havahdutti Venä-

jän lehdistön mykkyydessä... Hänen kirjansa tiimoilta kehkeytyi vakava taistelu, Venäjän lehdistö vilkastui, ja Suomen sanomalehtimiesten ja oppineiden koko muurahaispesä, jos näin on lupa sanoa, alkoi kuhista sen jyrkän viivan takia, jonka hän veti heidän hellimänsä valtioteorian yli."² On kiinnostavaa todeta, että Suomen kenraalikuvernööri Bobrikov, joka käytännössä toteutti autonomian kuristamispolitiikkaa, piti Ordinin teosta "käsikirjanaan".

M.M. Borodkinin kynästä lähti yli kymmenen paksua kirjaa ja suuri joukko artikkeleita Suomen kysymyksen eri puolista. Hänen teostensa joukossa on painoasultaan vankka, runsaasti kuvitettu kuusiosainen Suomen historia (1905—1915), jota nykylukijakin voi pitää erinomaisen kiinnostavana ja antoisana. Kirjoittajan yleisnäkemyks Suomen historiasta on itsevaltius- ja imperiumikeskeinen, ja se tulee esiin jo kausijaotuksessa. Hän ei lähde suomalaisen yhteiskunnan kehitysvaiheista vaan Venäjän keisareiden hallituskausista. Teoksen eri osissa on alatsikoita "Pietari Suuren aika", "Jelizaveta Petrovnan aika", "Katariina II:n ja Paavali I:n aika" ja niin edelleen aina kenraalikuvernööri Bobrikovin aikaan saakka (hänen muistollaan omistettu osa ilmestyi muuta aikaisemmin, vuonna 1905).

Monarkistihistorioitsijoiden tulkinnassa Suomen kysymys laajeni pakostakin kanta-vaudeltaan sikäli, että se kuului osana Venäjän reuna-aluekysymykseen, joka koski imperiumin kaikkia kansallisia reuna-alueita. Niihin luettiin Baltia, Puola, Ukraina, Kaukasia ja muut "vierasheimoiset" seudut. Selostaessaan ongelman asettelua Borodkin kirjoitti seuraavaa: "Venäläisiä on keisarikunnassa 66 prosenttia, muu väestö koostuu vierasheimoisista. Vierasheimoiset ainekset ympäröivät Venäjää sen valtakunnanrajoja myötäillen, jolloin pelkästään läntinen vierasheimoinen vyöhyke on pinta-alaltaan 19 500 neliömailin laajuinen ja siellä asuu 36 miljoonaa henkeä. Jo tästä käy selville, että reuna-aluekysymys on tavattoman tär-

keä. Venäjä on aina sairastellut reuna-alueita, ja valtiomme tuntee yhä itsessään aikaisempien vaivojen jäljet. Meille povataan, että 'reuna-alueet nielevät Venäjän'. Separatismi on pesiytynyt kaikille rajoille, ja kuten jo M.N. Katkov varoitti, siitä voi tulla parantumaton tauti."³

Koska Suomen historiaa jaksoteltiin Venäjän keisariin mukaan ja sitä arvioitiin keisarikunnan reuna-aluepolitiikan kannalta, niin tästä politiikasta etsittiin myös kaiken tapahtuvan — sekä menestysten että vielä useampien epäonnistumisten — alkusyytä. Epäonnistumisista oli pakko moittia itse hallitsijoitakin, monarkkeja tuomittiin joskus osoittamastaan vapaamielisyydestä ja harkitsemattomista ratkaisuksistaan, joilla oli kauaskantoiset seuraukset. Tämä koskee erityisesti Aleksanteri I:tä, joka myönsi Suomelle autonomian Porvoon valtiopäivillä 1809, sekä Aleksanteri II:tä, joka yli puoli vuosisataa kestäneen tauon jälkeen kutsui Suomen valtiopäivät koolle ja avasi tien uudistuksille. Vaikka Borodkinin mielestä uudistukset näyttivätkin olevan sinänsä tarpeellisia sekä Venäjälle että Suomelle, niin nimenomaan kansallisilla reuna-alueilla ne soveltuivat huonosti yhteen yleisvaltakunnallisten tavoitteiden kanssa ja edistivät keskipakoisia voimia ja separatismia.

Edellä mainitut suomalaiset historioitsijat arvioivat lukuisissa teoksissaan samoja tapahtumia toisin. He eivät periaatteessa vastustaneet monarkiaa — Yrjö-Koskinen ja Danielson-Kalmari kuuluivat vuosisadanvaihteessa vanhoilliseen vanhasuomalaiseen puolueeseen (Yrjö-Koskinen oli sen johtaja), jota perustuslaillinen oppositio syytti nimenomaan myöntäväisyydestä tsaarivallan suuntaan ja Bobrikovin sortovallan suvaitsemisesta. Historiallisissa tutkimuksissaan he lukivat silti Venäjän hallitsijoille, etenkin Aleksanteri I:lle ja Aleksanteri II:lle, ansioksi kunnioittavan suhtautumisen Suomen autonomiaan. Tässä kohtaa he olivat mainittujen venäläisten historiantutkijoiden kanssa eri mieltä.

Sekä suomalaisia että venäläisiä historioitsijoita kiinnosti eniten Suomen liittäminen Venäjään ja tässä yhteydessä Suomen autonomisten oikeuksien legitimiisyys. Pelkätään J.R. Danielson–Kalmari kirjoitti tuosta Suomen autonomian alkukaudesta yli kymmenen kirjaa. Yksi kirja oli hänen poleeminen vastineensa⁴ mainittuun K.F. Ordinin teokseen. Sitten hän laati vankan tutkimuksen vuosien 1808—1809 sodasta,⁵ minkä jälkeen seurasi kokonaista kuusi kirjaa Suomen Aleksanteri I:n aikaisesta (1810–luku) hallintolaitoksesta.⁶ Lopuksi ilmestyi vielä neljä nidettä, jotka sisälsivät saman ajanjakson eri kysymyksiä käsitteleviä artikkeleita.⁷ Danielson–Kalmari arvosti Aleksanteri I:n ja hänen Suomen autonomian perustamista edistäneet lähimmät avustajansa erittäin korkealle. Tämä koski mm. Venäjän valtakunnansihteeriä Mihail Speranskia, joka hoiti jonkin aikaa Suomen asioita. Kun Ordin ja Borodkin kuvasivat Speranskin jonkinlaiseksi demoniksi ja kiusaajaksi, joka provosoi yksinvaltiasta keisaria arveluttaviin perustuslaillisiin kokeiluihin, niin Danielson–Kalmari näki Speranskissa valoisan persoonallisuuden, jonka osallisuus Suomen asioissa koitui niiden hyödyksi. Vielä suuremmassa määrin näkemys- ja arviointierot tulevat esiin tuon ajan suomalaisten poliitikkojen kuten Yrjö Maunu Sprengtportenin, Jan August Jägerhornin, Kustaa Mauri Armfeltin, Robert Rehbinderin ja eräiden muiden kohdalla.

Tietysti monarkistisesti asennoituneet historian tutkijat ja sanomalehtimiehet eivät olleet ainoita, jotka vuosisadanvaihteessa pohtivat Suomen kysymystä venäläisessä lehdistössä, vaan keskusteluun osallistui muidenkin ajatusvirtausten edustajia. Autonomisten oikeuksiensa puolesta taistelevat suomalaiset olivat kiinnostuneita saamaan taakseen Venäjän ja Euroopan kansalaispiirien tuen. Sitä varten puuhattiin huomattavien tiedemiesten ja kirjailijoiden allekirjoitettuja kansainvälisiä solidaarisuusadresseja, joista tarkemmin tuonempana. Tarkastelemme nyt Suomen itsenäisyysaatteen

varhaisia alkulähteitä, ajatushan syntyi kauan ennen sen käytännöllistä toteutusta.

Suomen asema Ruotsin yhteydessä

Siihen aikaan kun Suomi kuului Ruotsin yhteyteen, se ei nauttinut reaalista autonomiaa. Näin siitä huolimatta, että Ruotsin kuningaskunnan edustuksellinen hallitustapa koski osaksi Suomeakin: Suomen säätyjen tuli lähettää edustajansa Ruotsin valtiopäiville.

Ruotsiin kuuluva Suomi sai aikaa myöten herttuakunnan nimen. Vuonna 1556 kuningas Kustaa Vaasa antoi nuorimmalle pojalleen Juhanaalle Suomen herttuan tittelin. Juhana muutti Turkuun ja perusti sinne hovinsa, mistä oli seurauksena paikallisen elämän jonkinasteinen eristyneisyys Tukholmasta. Se huolestutti keskusvaltaa, ja Kustaa Vaasan kuoltua 1560 hänen valtaistuimen perinyt vanhin poikansa Eerik XIV aloitti 1563 sodan herttua Juhanaa vastaan, otti tämän vangiksi ja sulki linnaan.

Herttua Juhanaan ja hänen kauniiseen puolisoonsa Katariina Jagellonicaan liittyy romanttisia tarinoita. Merkittävä suomalainen lyriikko Eino Leino ylisti heidän rakautaan erityisessä laulusikermässä (1919). Venäjän historiasta tiedetään, että tsaari Iivana Julma tavoitteli itsepintaisesti Katariinan rakkautta, tosin hänelle ominaiseen itsevaltaisen hallitsijan tapaan: hän vaati ruotsalaisia tuomaan Katariinan Moskovaan Venäjän ja Ruotsin välisen sodan jälkeen tehdyn rauhansopimuksen mukaisesti. Ruotsalaiset viivyttelivät kuitenkin sopimuksen tämän kohdan täyttämistä. Vuonna 1563 Eerik XIV syöstiin valtaistuimelta, ja vankeudesta vapautunut Juhana tuli kuninkaaksi.

Ruotsiin kuuluvan suuriruhtinaanmaan arvonimen Suomi sai vuonna 1581. Pietari Brahen kenraalikuvernöörikaus (1637—1654) oli tärkeä vaihe Suomen historiassa. Hän perusti Turkuun yliopiston 1640. Opetusolojen kehittyminen edisti ns. fennofiili-

Katarina II.

valtakunnan rajaseutua ja kärsi eniten Ruotsin ja Venäjän välisistä tiheistä sodista.

Meidän aikanamme, jolloin tiedetään, ettei Ruotsi ole enää lähes kahteensataan vuoteen osallistunut sotiin, ja jolloin sitä pidetään totunnaisesti yhtenä hyvinvoivista maista, joka on viisaasti noudattanut puolueettomuuspolitiikkaa ja pysytellyt kohtalokkaiden selkkausten ulkopuolella, — meidän aikanamme on vaikea edes kuvitella pientä Ruotsia ennen jatkuvasti sotineeksi ja valtavan laajoja alusmaita omistaneeksi Euroopan suurvallaksi.

1500- ja 1600-luku olivat Ruotsin historian suurvaltakausi. On laskettu, että ajanjaksona 1555—1721 Ruotsi kävi sotaa yhteensä 112 vuotta, ts. vain yksi kolmesta vuodesta oli rauhanvuosi.

Venäjälle voitokas Pohjan sota (1700—1721) teki lopun Ruotsin suurvalta-asemasta. Venäjä varmisti itselleen pääsyn Itämerelle, ja Pietarin kaupungin perustaminen nosti esiin sellaisen ongelman kuin uuden pääkaupungin etumaaston luotettava suojeleminen. Vallattua Viipuria Pietari I sanoi kirjeessään vaimolleen "Sankt-Peterburgin lujaksi pielukseksi", jolla pääkaupunki saattoi tuntea olonsa rauhalliseksi.⁸

Toisaalta Pohjan sodassa kärsimänsä tappion jälkeen Ruotsi ei enää pystynyt pitkälliseen ja tasaväkiseen kilpailuun Itämerellä yhtä suurin voimin kuin aikaisemmin. Tietysti revanssimielialat kytivät vielä monia vuosikymmeniä ruotsalaisessa yhteiskunnassa, jossa viljeltiin "viimeisten karolin-

sen sivistysliikkeen syntyä. Liikkeen edustajat osoittivat kiinnostusta kansanrunouteen ja kansankieleen. Yliopistotiede käytti kuitenkin latinaa ja ruotsia, suomen kielellä julkaistiin vain harvoja talonpojille tarkoitettuja hengellisiä kirjoja.

Siihen aikaan ei voinut olla puhettakaan valtiollisesta separatismista, saati sitten sellaisesta, jolla olisi kansan syvistä riveistä juontuvat suomalaiskansalliset juuret.

Poliittisen separatismien — Suomen Ruotsista eroamisen — ajatus virisi oppositiohenkisten suomenruotsalaisten aatelisten mielissä 1700-luvulla. Nuo aateliset olivat Ruotsin kuninkaiden palveluksessa, mutta tunsivat tyytymättömyyttä heidän politiikkaansa, ennen muuta idänpolitiikkaan, Ruotsin ja Venäjän välisten suhteiden kehityssuuntaan. Näillä suhteilla oli aivan erityinen merkitys Suomelle, joka oli

Kustaa III.

gien", sotaisan Kaarle XII:n ihailijoiden, romantiikkaa. Kaikki myöhemmät sodat Venäjää vastaan — niitä oli kolme (1741—1743, 1788—1790, 1808—1809) — päättyivät kuitenkin Ruotsin osalta onnettomasti, ja tätä taustaa vasten hahmottui vähitellen Ruotsin hallitsevien piirien uusi ulkopoliittinen suuntaus. Samalla selkiytyi myös Suomen uusi asema Ruotsin ja Venäjän välisissä suhteissa.

Näiden tekijöiden vaikutuksesta syntyi ajatus autonomisesta Suomesta kahden pitkään kilpailleen ja kilpailuun aika lailla väsyneen valtion välialueena.

Ruotsalaisten kesällä 1741 aloittama uusi sota Venäjää vastaan päättyi heidän osaltaan täydelliseen epäonnistumiseen. Vuoden 1743 rauhansopimuksen mukaisesti Venäjä sai uusia alueita Kaakkois-Suomesta. Sodan aikana Suomeen levitettiin sen vä-

estölle osoitettua, kolmella kielellä (saksaksi, ruotsiksi ja suomeksi) julkaistua Venäjän keisarinna Elisabetin manifestia (18. maaliskuuta 1742). Siinä esitettiin ensi kerran julkisuudessa ajatus, että Venäjän ja Ruotsin väliset suhteet oli mahdollista järjestellä perustamalla autonominen Suomi. Ehdotettiin perustettavaksi "vapaa, kenestäkään riippumaton valtio", jossa olisi omat lait ja itsehallinto; keisarinna ilmaisi valmiutensa edistää hanketta, mikäli ruotsalainen osapuoli suostuisi siihen. Edelleen manifestissa sanottiin, että itsehallinnollinen Suomi olisi raja-aitana Ruotsin ja Venäjän välillä.⁹

Elisabetin manifestilla ei ollut toivottua vaikutusta. Ruotsin kuningas julkaisi vastamanifestin, jossa hän kehotti Suomen joukkoja ja siviiliväestöä pysymään alamaisuudessa. Ruotsi eli tuolloin ns. vapauden aikaa (1719—1772), koska suurvalta-aseman loppu merkitsi myös yksinvaltiuden loppua; kuningasvaltaa oli merkittävästi rajoitettu; maata hallitsivat säätyvaltiopäivät, joilla revanssia hautova hattupuolue (se edusti aatelin harvainvaltaa) taisteli vähemmän sotaisia myssyjä vastaan (nämä edustivat alhais- ja virka-aatelia sekä porvaristoa). Vuoden 1743 rauhansopimukseen otettiin venäläisen osapuolen vaatimuksesta kohta, jonka mukaan Ruotsin kruununperijäksi valittiin keisarinna Elisabetin sukulainen Holstein-Gottorp-sukuinen Lyypekin ruhtinaspiispa Aadolf Fredrik.

Ajatusta Suomen autonomiasta — olkoonkin että sitä saatettiin väläyttää vain propagandatarkoituksessa — ei näköjään olisi voitu esittää Venäjän vuoden 1742 virallisessa manifestissa ilman edelläkäyviä

yhteydenottoja suomalaisiin — jo manifestin julkaiseminen ruotsin ja suomen kielellä edellytti jonkinlaisia kosketuksia. Lisäksi venäläinen diplomatia tarkkaili Ruotsissa ja Suomessa vallitsevia mielialoja. Vaikka Elisabetin aikana ei Suomen autonomia-ajatukseen enää palattukaan, myöhemmin sitä kehitettiin edelleen suomalaisen osapuolen osallistuessa hankkeeseen.

Aikakauden leimaa-antava piirre oli se, että toisilleen vihamielisten valtioiden hallitsijat, jotka olivat usein sukulaisuussuhteissa keskenään, antoivat toisilleen juhlallisia lupauksia ikuisesta rauhasta ja rikkoivat niitä samassa; ulkonaisen säädyllisyyden ja vakuutusten taakse saattoi kätkeytyä häikäilemätön valhe.

Kuningas Kustaa III oli keisarinna Katariina II:n serkku, heillä oli yhteiset saksalaiset juuret. Vuonna 1772 suorittamansa valankaappauksen ansiosta Kustaa III lujitti valtaansa, teki lopun vapauden ajasta ja alkoi valmistautua uuteen sotaan Venäjää vastaan. Länsimailta toivottiin rahallista tukea, joukkoja keskitettiin Suomeen, ja kuningas haaveili jopa Pietarin valtauksesta. Keisarinna oli selvillä tuosta kaikesta, vaikkei ollut tietävinäänkään ja koetti käyttäytyä hyvän sukulaisen tavoin. Kesäkuussa 1777 Kustaa III kävi incognito Pietarissa, se oli hänen ensimmäinen henkilökohtainen tapaamisensa Katariinan kanssa. Kuten tuolloin kirjoitettiin, kohtauksen aikana "ilmaistiin puolin ja toisin lämpimät sukulaistunteet", mutta selän takana keisarinna sanoi kuningasta "mieheksi vailla häpyä ja omaatuntoa".

Kuusi vuotta myöhemmin, vuoden 1783 lopulla, keisarinna ja kuningas tapasivat uudelleen, tällä kertaa Venäjälle kuuluneessa suomalaisessa Haminan rajakaupungissa. Mainittakoon ohimennen, että Katariina käski varata Haminan matkaa varten parisataa hevosta sekä keskittämään sinne rykmentin parin verran sotilaita ja lähettämään henkikaartin husaareja. Keisarinna ei pitänyt Haminan kaupungista sen enempää kuin

matkalla näkemästään Suomestakaan. Hän kirjoitti eräälle lähipiiriinsä kuuluneelle henkilölle seuraavaa: "Voi hyvä luoja sentään! Millainen maa! Kuinka on voitu vuodattaa ihmisverta sellaisen erämaan omistuksesta, jossa eivät edes korpit halua asustaa." Seuraavassa ote Katariinan kirjeestä Paavali-pojalleen: "Seutu on niin hyvää, että sopisi karkotuspaikaksi." Muuten, suomalaisetkin kirjoittivat tuolloin katkeruutta tuntien, että Suomi pysyi Tukholmalle "Ruotsin Siiperiana". Missään tapauksessa Suomea ei voinut edes verrata Tsarskoje Selon kauneluihin ja mukavuuksiin, puistoihin ja palatseihin; keisarinna kehotti lähettämään Pietarin ympäristöön kyllästyneitä hienostelijoita edes muutamaksi päiväksi Haminaan.

Tapaamisessa hallitsijat lahjoittivat toisilleen kalliita lahjoja. Saman vuoden 1783 syksynä Katariina kirjoitti jo peittelemättömän ivallisesti Kustalle Venetsiaan, jossa tämä oli hankkimassa rahaa sotaa varten: "Kerrotaan, että te aiotte hyökätä Suomeen ja edetä suoraan kohti Pietaria, luultavasti syödäksenne täällä illallisen. Minä en tosin välitä moisesta löppöttelystä, jossa ilmenee vain mielikuvituksen leikkiä." Keisarinnan kirje päättyi ylen kohteliaaseen allekirjoitukseen: "Teidän majesteettinne hyvänthahtoinen serkku, ystävä ja naapuri." ¹⁰

Y.M. Sprengtporten ja Anjalan liitto

Kustaa III provosoi uuden sodan Venäjää vastaan Suomen alueella kesäkuussa 1788. Sitä edelsivät pitkät valmistelut, uhkaukset ja uhkavaatimukset. Koska Ruotsin hallitusmuodon mukaan kuninkaalla ei ollut oikeutta aloittaa hyökkäyssotaa ilman valtiopäivien suostumusta, niin Kustaa yritti lavastaa sen muka venäläisten provosoimaksi puolustussodaksi. Sitä varten ryhmä venäläiseen univormuun pukeutuneita ruotsalaisia sotilaita määrättiin hyökkäämään Venäjän puolelta ruotsalaisten etuvartioiden kimp-

puun. Näin tahdottiin saada tekosyyn kuninkaallisten joukkojen yleishyökkäykseen. Juoni ei kuitenkaan onnistunut, joukot varmistuivat siitä, ettei Venäjän puolelta tapahtunutkaan hyökkäystä, vaan kuningas aloitti sodan itse. Juuri tämä seikka antoi muodollisen aiheen olla tottelematta hänen käskyjään.

Huomattavaan osaan Suomen joukoista levinnyt tottelemattomuus oli lähtöisin ns. Anjalan liitosta. Kyseessä oli ryhmä Kustaa III:n politiikkaan tyytymättömiä Suomen aatelisia, jotka palvelivat Ruotsin armeijan upseereina pääasiallisesti Suomessa majoituvissa yksiköissä. "Anjalalaisiin" (he saivat nimensä Anjalan kartanon mukaan, johon salaliittolaiset kokoontuivat) liittyi myös muutamia oppositiohenkisiä ruotsinmaalaisia: Ruotsin rahatilanne ei tiheiden sotien takia ollut kehuttava, joukkoja huollettiin huonosti, syitä tyytymättömyyteen oli tarpeeksi. Vihollisuuksien vastustajia oli kuninkaan lähipiirissäkin, koska sota näytti hyödyttömältä ja Ruotsille ylivoimaiselta. "Anjalan liittolaisilla" tyytymättömyyteen kytkeytyi separatistisia suunnitelmia.

Käsitys, että Suomi ennemmin tai myöhemmin eroaa Ruotsista, levisi laajalle, joskin oli epäselvää, miten ja milloin se tapahtuu, millaisissa olosuhteissa ja millaisilla ehdoilla. Huhuttiin jopa, että Kustaa III ja Katariina II olivat salaa sopineet seuraavaa: Suomi liitetään Venäjään, ja Venäjä auttaa Ruotsia saamaan Norjan Tanskalta, jonka yhteyteen se kuului. Kuten myöhemmin kävi ilmi, sellaista vaihtokauppaa todella suunniteltiin. Vuonna 1812 solmittu Venäjän ja Ruotsin liittosopimus sisälsi erityisen asiaa koskevan artiklan: Ruotsi ei enää vaatinut itselleen Venäjään liitettyä Suomea, mutta halusi saada hallintaansa Norjan (mikä toteutuikin 1814 Ruotsin ja Norjan personaaliunionin myötä).

Eräiden melko niukkojen tietojen mukaan ajatus itsenäisestä Suomesta virisi suomalaisten upseerien mielissä jo 1780-luvun alussa. Viaporin varuskunnassa perustettiin salaisen vapaamuurariloosin tyyppinen up-

Yrjö Maunu Sprengtporten.

seerien Valhalla-seura, johon kuului tulevan Anjalan salaliiton 1788 jäseniä, yhteensä noin sata henkeä. Heidän joukostaan erotuivat majuri Jan August Jägerhorn ja eversti Yrjö Maunu Sprengtporten.

Vapaaherra Y. M. Sprengtporten (1740—1819) oli Anjalan miesten pääideologi ja organisaattori toimien samalla Venäjän hallitsijoiden — ensin Katariina II:n ja sitten Aleksanteri I:n — Suomen asiain neuvonantajana. Hänestä tuli syksyllä 1808 syntymässä olevan, virallisesti vielä julistamattoman autonomisen Suomen ensimmäinen kenraalikuvernööri (Porvoon valtiopäivät, joilla Aleksanteri I antoi hallitsijanvakuutuksen, avattiin muutamaa kuukautta myöhemmin, maaliskuussa 1809).

Muiden Anjalan miesten tavoin Sprengtporten oli kokenut Ranskan valistusateettien vaikutusta, mutta pysytteli silti aatelisäädylle ominaisten käsitysten puitteissa. Hän osallistui aikoinaan vuoden 1772 valankaappaukseen, joka lujitti Kustaa III:n valta-asemaa, komensi prikaattia Savossa,

perusti Suomen ensimmäisen sotakoulun ja pyrki nykyaikaistamaan joukkoja sekä kohotamaan upseerien koulutustasoa. Sprengtporten odotti, että hänet nimitettäisiin Suomen joukkojen komentajaksi, mutta näin ei käynyt. Hänen ja kuninkaan välillä ilmeni epäsovua, ja yhtenä syynä siihen olivat upseerien keskuudessa vallitsevat separatistiset mielialat, joista kuninkaalle tiedotettiin.

Erottuaan sotapalveluksesta Sprengtporten matkusteli Euroopassa. Vuoden 1786 alussa hän asettui kosketukseen Venäjän Haagan—suurlähettilään kanssa tutustuttaakseen tämän suunnitelmaansa Suomen itsenäistämisestä Venäjän myötävaikutuksella. Saman vuoden kesäkuussa Sprengtporten toimitti kirjallisen suunnitelmansa Venäjän Tukholman—suurlähettiläälle siinä toivossa, että keisarinna Katariina II kiinnostuu siitä. Pietariin lähetetyssä käsikirjoituksessa on keisarinnan omakätinen merkintä (käännetyinä ranskan kielestä, jolla myös Sprengtporten kirjoitti): "Mikäli herätetään kysymys Suomen itsenäisyydestä ja sen eroamisesta Ruotsista, niin se ei ole ristiriidassa Venäjän etujen kanssa." 11

Sprengtportenin suunnitelma sisälsi itsenäisyysajatuksen perustelun, sen toteuttamistavan ja kuvauksen tulevan itsenäisen Suomen hallitusmuodosta. Suomesta piti tulla tasavalta, jossa olisi edustukselliset nelisäätyiset valtiopäivät, valtioneuvosto (joka hoitaisi sisä- ja ulkoasiat), oma sotaväki ja maakuntien paikallishallinto. Itsenäisyysajatukselta Sprengtporten perusteli sillä, että vieraan vallan alla — samantekevää, Ruotsin vai Venäjän vallanalaisuudessa — Suomi olisi edelleenkin näiden kahden valtion kiistakapulana, joten sen täytyy olla itsenäinen. Suunnitelma voitiin Sprengtportenin mielestä toteuttaa suomalaisten päättäväisen toiminnan avulla: uskollisten upseerien johtamat joukot valtaavat vaikkapa kaksi tukikohtaa — Viaporin ja Hämeenlinnan; säätyjen valitsevat edustajat julistavat kokouksissaan maan itsenäiseksi; jos kaikki tämä tehdään

nopeasti, kuningas asetetaan tapahtuneen tosiasian eteen. Ruotsissa ilmenevä tyytymättömyys kuningasvaltaan vain edistäisi hanketta. Venäjältä odotettiin tukea, mahdollisesti sotilaallistakin, mutta ennen kaikkea Venäjän täytyi antaa takuut Suomen itsenäisyydestä ja perustuslaillisesta hallinnosta. Sprengtporten katsoi, että suomalaiset olisivat jo syksyllä 1786 valmiita toimimaan.

Katariina II kutsui Sprengtportenin Pietariin kiinteiden yhteyksien solmimiseksi, ja tämän oleskelu siellä kesti kauan, itse asiassa koko loppuiän. Venäjällä Sprengtporten eteni menestyksellisesti virkauralla, tsaaritar tuhlassi hänelle suosiotaan, hän sai kenraalimajurin arvon ja kartanon, jossa ahersi viisisataa maaorjaa. Aleksanteri I:n aikana hänelle myönnettiin kreivin titteli ja kenraalin arvo.

Kustaa III:n kesällä 1788 aloittama sota Venäjää vastaan sai Sprengtportenin ja hänen kumppaninsa ryhtymään käytännön toimiin.

Tilanne näytti melko monimutkaiselta — sekä Ruotsin että Venäjän ja suomalaisten separatistien kannalta. Venäjä kävi tuolloin uutta sotaa Turkia vastaan (1787—1791), ja Turkin kanssa liiton solminut Kustaa III päätti käyttää tätä seikkaa hyväkseen. Ruotsi oli vuorostaan kiinni sodassa Venäjän liittolaista Tanskaa vastaan. Tosin Itävalta ja Preussi tukivat Ruotsia vaatimalla Tanskaa irtautumaan sodasta, mutta ruotsalaisten voimat eivät riittäneet Kustaa III:n kunnianhimoisten hankkeiden toteuttamiseen, hän haaveili näet Pietarin valtaksesta ja kaikkien Venäjälle luovutettujen Baltian alueiden palauttamisesta.

Kokemuksistaan viisastuneena Kustaa piti jo etukäteen mahdollisena, että Venäjä käyttäisi ajatusta itsenäisestä tai autonomisesta Suomesta hyväkseen voittaakseen suomalaiset puolelleen. Sen vuoksi kuningas yritti saattaa tuon idean huonoon huutoon yhdistämällä sen vihollisten salajuoniin. Viholliset petkuttivat suomalaisia lupailamalla heille itsenäisyyttä ja turvautuivat laajen-

tumispoliitikassaan vehkeilyihin. Tähän tyyliin oli laadittu Kustaa III:n Helsingissä 21. heinäkuuta (1. elokuuta) 1788, ts. ensimmäisen sotakuukauden päättyessä, allekirjoittama julistus. Siinä mainittiin seuraavat ennakkotapaukset: Venäjän osallistuminen Puolan ensimmäiseen jakoon 1772, Krimin valloitus 1783 sekä tunkeutuminen Kuurinmaalle. Edelleen julistuksessa sanottiin: "On jo pitkään ollut tiedossa, että Venäjä pian Turun rauhan jälkeen päätti irrottaa Suomen Ruotsista ja Suomen itsenäisyyden varjolla muuttaa sen tosiasiallisesti venäläiseksi karta-noksi, jollainen Kuurinmaa nykyään todella on."¹²

Tuo oli läpinäkyvä vihjaus siihen, että jos Suomi joutuu Venäjän vallan alle, sitä uhkaa maaorjuus. Se oli vakava uhka suomalaisille talonpojille, mistä kielivät paitsi Kuurinmaan ja muiden Baltian maakuntien olot myös talonpoikien asema jo Pietari I:n Ruotsilta valloittamassa Viipurin läänissä. Maaorjuus pelotti muuten suomalaista valistusmiestä Henrik Gabriel Porthania (1739—1804), joka tuomitsi Anjalan liiton miehet yrityksestä liittää Suomi Venäjään. Tosin Anjalan miestenkin oli pakko ottaa maaorjuuden uhka huomioon; neuvotellessaan Venäjän viranomaisten kanssa he osoittivat varovaisuutta ja vaativat takuita Suomen itsehallinnosta. Porthanin silmissä Anjalan miehet olivat aatelisia, jotka valvoivat ennen muuta oman säätynsä etuja. Hän tunsikin henkilökohtaisesti Sprengtportenin ja oli tämän pojan kasvattajana. Silti hän puhui Anjalan salaliittolaisista varsin jyrkin sanankäntein ja syytti heitä säätyegoismista: he eivät ajatelleet kansaa, maansa kansalaisia, he olivat "valmiita muuttamaan nämä samantapaisiksi orjiksi kuin Liivin- ja Kuurinmaan talonpojat ovat ja kohtelemaan heitä kuin karjaa".¹³

Kustaa III oli selvillä noista Suomessa vallitsevista mielialoista ja pyrki käyttämään niitä hyväksi vetoomuksessaan Suomen kansalle ja joukoille. Katariina II reagoi siihen heti julkaisemalla kuninkaan vetoomusta koskevat huomautukset ja historialliset seli-

tykset (saksan ja venäjän kielellä). Varsinaisten sotatoimien lisäksi hallitsijat kävivät vielä kirjallisuus- ja propagandasotaa toisiaan vastaan, sepittipä Katariina II ranskankielisiä runojakin, joissa hän pilkkasi kuninkaan sotaisuutta; samassa tarkoituksessa hän määräsi, että Eremitaašin teatterissa lavastettaisiin koominen ooppera Onneton urho. Vastineessaan kuninkaan julistukseen keisarinna väitti, että Suomi oli Ruotsin yhteydessä saanut kokea paljon onnettomuuksia ja kärsimyksiä, joten nyt "ei olisi ihmeteltävää, jos tämänhetkissä olosuhteissa suomalaiset toivoisivat itsenäisyyttä". He voivat luottaa "Venäjän suojeluksen", kuitenkin sillä ehdolla, että sellainen pyyntö esitetään koko kansakunnan nimissä, jolloin kutsutaan koolle Suomen valtiopäivät ja noudatetaan legitiimisyyttä.

Kaikesta tuosta näkyy, että jo ennen sotatoimien alkamista kumpikin osapuoli — niin kuningas kuin keisarinnakin — oli varautunut Suomen itsenäisyyssaatteen hyväksikäyttöön. Katariina II:n papereista löytyi myöhemmin luonnos Suomea ja sen itsenäisyyttä koskevaksi manifestiksi. Päiväämätön asiakirja oli kaiken todennäköisyyden mukaan luonnosteltu siltä varalta, että edessä oleva sota Kustaa III:ta vastaan kehittyisi odotettua menestyksellisemmin ja Venäjän joukot etenisivät kauas Suomen sisämaahan, jolloin nousisi esille kysymys niiden ja paikallisväestön välisten suhteiden sääntelystä. Manifestinluonnoksessa sanottiin yksiselitteisin sanankäntein seuraavaa: "Keisarinna, jolle tämä maakunta (Suomi) kuuluu oikeuden mukaan, julistaa sen tästä lähtien Venäjältä ja Ruotsista riippumattomaksi ja kehottaa jokaista hyvää tarkoittavaa ja rehellistä Suomen isänmaanystävää auttamaan häntä vapauden saavuttamisessa ja Ruotsin kuninkaan ikeen kukistamisessa. Kuningas on vastoin kuningaskuntansa peruslakeja loukannut, häpäissyt, hyökännyt ja suorittanut vihamielisiä tekoja naapurimaassa, joka luotti rauhaan ja sukulaissuhteisiin."¹⁴

Sodan kulku ei silti vastannut kumman-

kaan osapuolen odotuksia. Kustaa III:n aloittamat hyökkäysoperaatiot pysähtyivät pian, ja osa joukoista kieltäytyi Anjalan miehiin kuuluvien salaliittolaisupseerien vaikutuksesta tottelemasta kuningasta. Alussa näytti jopa siltä, että kuninkaan pahimmat pelot — ja vastaavasti Venäjän keisarinna toiveet — alkoivat olla totta. Suomessa ei itsenäisyysliike kuitenkaan kehittynyt kyllin laajaksi (odottavalla kannalla oleva Katariina II oli laskelmoinut nimenomaan suomalaisten aloitteellisuuden vaaran); Venäjän joukot eivät kyenneet saavuttamaan ratkaisevaa sotilaallista menestystä, ja sota saattoi keisarinna tunnustuksen mukaan olla hänen puoleltaan vain puolustuksellinen luonteeltaan, koska päävoimat olivat kiinni Turkia vastaan käydyssä sodassa.

Anjalan salaliittolaisten tarmokas toiminta ja kosketukset Pietariin rajoittuivat Suomen sodan alkuvaiheeseen, pääasiallisesti heinä—elokuuhun 1788. Sprengtporten piti yhteyttä armeijan salaliittolaisupseereihin ja kävi muutaman kerran salaa heidän yksiköidensä sijoitusalueilla. Anjalan liiton miehet saivat Ruotsin armeijaosastoa komentaneen kenraali Karl Gustaf Armfeltin puolelleen. Hän kuului niiden seitsemän esiupeereihin joukkoon, jotka allekirjoittivat Anjalan liiton miesten vetoamuksen Venäjän keisarinnalle (9. elokuuta 1788). Majuri J.A. Jägerhorn (Sprengtportenin sukulainen) toimitti vetoamuksen Pietariin, hän kävi myös suullisia neuvotteluja, ja keisarinna otti hänet vastaan. Vetoamuksessa Anjalan liiton miehet ilmaisivat aikeensa edistää sotatoimien pikaista lopettamista ja Ruotsin joukkojen vetämistä miehityiltä Venäjän alueilta. He ryhtyivät toteuttamaan aiettaan, vaikka Pietari viivytteli vastausta odottaen tapahtumien kehitystä.

Joukkojen tottelemattomuus saattoi itsevarman Kustaa III:n šokkitilaan, hän oli hämmennyksissä ja pelkäsi pahinta. Avoimen sotilaskapinan välttämiseksi oli luovuttava Venäjän rajalinnoitusten Savonlinnan ja Haminan piirityksestä. Kuten ruotsalaisleirin

tapahtumista perillä olevan Viipurin kuvernöörin K.H. Günzelin virkaraportissa elokuussa 1788 kerrottiin, kuningas saapui henkilökohtaisesti uppiniskaisten joukkojen sijoituspaikalle, uhkaili upseereja rangaistuksella ja heilutteli sapeliaan, muttei saavuttanut mainittavaa menestystä. "Kaiken huipuksi Turun—Björneborgin rykmentti osoitti sunnuntaina sellaista itsepäisyyttä, että kuningas katsoi parhaaksi perääntyä rajalle, raportissa sanottiin. — Tämä rykmentti ilmoitti hänelle, ettei se astu askeltakaan eteenpäin hyökätäkseen Venäjälle, mutta on valmis puolustamaan oman maansa rajaa."¹⁵

Sama keskeinen perustelu — kieltäytyminen osallistumasta vieraalla alueella käytävään hyökkäyssotaan — esitettiin Anjalan liittokirjassa (vastaukseksi kuninkaan vaatimukseen selittää toimintansa; kirjelmän alla oli 113 joukoista kerättyä nimikirjoitusta).

Kustaa III sai vähitellen tilanteen hallintaansa. Kenraali Armfelt erotettiin Suomessa olevien sotavoimien ylipäällikön paikalta, kuningas nimitti tähän virkaan Kaarveljensä, Südermanlannin herttuan; liittolaiset aloittivat neuvottelut herttuan kanssa ja jopa ehdottivat, että herttuasta tulisi tulevan itsenäisen Suomen päämies, mutta tuloksetta. Sillä välin Kustaa III pyrki lujittamaan isänmaallista henkeä vetoamalla joukkoihin ja kansaan, hän muistutti jälleen suomalaisia talonpoikia maaorjuuden uhkasta Venäjän vallanalaisuudessa ja valheellisista itsenäisyyslupauksista. Tammikuussa 1789 Tukholmaan kokoontuneilla valtiopäivillä Anjalan salaliittolaiset tuomittiin maankavaltajina, minkä puolesta äänestivät myös Suomen säätyjen edustajat. Siihen mennessä monet Anjalan miehistä oli jo vangittu, ja osa heistä oli saanut turvapaikan Pietarista. Kuolemaan tuomituista teloitettiin vain yksi, eversti Johan Henrik Hästesko, muut selvisivät armahduksen jälkeen karkotuksella tai virkaerolla. Sprengtporten tuomittiin poissaolevana kuolemaan, Kustaa III vaati rauhan-

neuvotteluissa luovuttamaan hänet, mutta keisarinna torjui vaatimuksen.

Kaikille kolmelle osapuolelle — Kustaa III:lle, Katariina II:lle ja Anjalan liiton miehille — oli kuvaavaa se, että he olivat olosuhteiden pakosta ja oman etunsa vuoksi odottavalla kannalla. He epäröivät ja olivat epäluuloisia toisiaan kohtaan, koska eivät tunteet jalkojensa alla kyllin lujaa pohjaa toimiaukseen päättäväisesti.

Anjalan liiton miesten epäröinti johtui siitä, että Venäjä sen enempiä kuin Ruotsikaan ei voinut antaa luotettavia takuita Suomen itsenäisyydestä. Suomi oli heikkomainen maa kahden naapurinsa rinnalla ja sen asukasluku pieni (noin 420 000 asukasta 1700—luvun puolivälissä). Liittolaiset epäilivät myös omia mahdollisuuksiaan. Jo sodan aattona, toukokuussa 1788, Jägerhorn kirjoitti Suomesta kirjeen Sprengtportenille ja ilmaisi epävarmuutensa useassakin tärkeässä kohdassa. Hän kysyi: oliko liittolaisilla ennen kaikkea riittävän suuri vaikutus Suomen kansaan? Miten kansa suhtautuisi Venäjän väliintuloon, jota liittolaiset toivoivat? Lopuksi oliko itse Venäjä valmis edistämään pyyteettömästi Suomen itsenäistymistä? Jägerhornin mielestä Venäjä olisi voinut osoittaa pyyteettömyyttään luopumalla aiemmin valtaamistaan Suomen alueista, jotka liitettäisiin itsenäisen Suomen yhteyteen.

Huomautettakoon ohimennen, että Aleksanteri I teki sellaisen myönnytyksen vuonna 1811 liittämällä ns. Vanhan Suomen eli Viipurin läänin autonomiseen Suomen suuriruhtinaskuntaan. Mutta vuonna 1788, jolloin ei ollut vielä autonomiaakaan, sellainen myönnytys yhtenä Venäjän kanssa tehtävän sopimuksen ehdoista tuntui utopialta, ja venäläinen osapuoli koki vaatimuksen juuri tällä tavalla.

Luonteenomaista on, että Katariina II ei tahtonut vastata henkilökohtaisesti hänelle osoitettuun Anjalan liiton miesten vetoomukseen; hän antoi vastauksen laatimisen valtakunnanneuvoston virkamiesten tehtäväk-

si, ja näiden sorvaama vastaus oli välttelevä. Liittolaisten toivomaa keisarinnan allekirjoituksella varustettua virallista manifestia itsenäisestä Suomesta ei julkaistu. Katariina II otti Jägerhornin vastaan 15. elokuuta 1788 ja vakuutti hänelle ylimalkaisesti, että suomalaiset voivat luottaa "keisarikunnan edun mukaiseen" apuun.¹⁶ Sen sijaan Jäderhorn sai lahjaksi sormuksen ja viisisataa kultarahaa. Valtakunnanneuvoston kirjallisessa vastauksessa (josta puuttui allekirjoitus) liittolaisia kehoitettiin pyrkimään ensin siihen, että kutsuttaisiin koolle Suomen säätykokous, tehtäisiin päätös Suomen irrottautumisesta Ruotsista ja tällä perusteella vaadittaisiin poistamaan maasta kuninkaalle uskolliset joukot, mihin Venäjä voisi myötävaihtua. Vastauksessa ei sanottu mitään Suomen olojen tulevasta järjestelystä sen paremmin kuin itsenäisyystakuiden, ja tämä tuotti liittolaisille suurimman pettymyksen. Ehdotettu toimintajärjestys — ensin Suomen valtiopäivien koollekutsuminen ja sitten Ruotsin joukkojen poistaminen — tuntui sekin epärealistiselta.

Vuosien 1808—1809 sodassa tapahtumat kehittyivät juuri päinvastaisessa järjestyksessä: ensin tuotettiin Ruotsille sotilaallinen tappio, mikä loi edellytykset Suomen valtiopäivien koollekutsumiselle, ja valtiopäiville julistettiin tsaarin manifestissa luvattu autonomia. Silti Sprengtportenilta ja hänen hengenheimolaisiltaan vaadittiin silloinkin melkoisia ponnistuksia, jotta luvattu autonomia toteutuisi. Vuosiin 1788—1790 verrattuna tilanne oli paljon suotuisampi, jopa ainutlaatuinen, ja jo sen mahdollisuus hämmästytti historioitsijoita pitkään.

Venäjän ja Ruotsin sota 1788—1790 kehittyi ja päättyi toisin. Maalla ja merellä käytiin verisiä taisteluja, mutta kumpikaan osapuoli ei kyennyt saavuttamaan ratkaisevaa menestystä. Voimat ehtyivät puolin ja toisin, niin että sodittiin laimeasti, pitkin keskeytyksin; talvikuukausina ei sodittu lainkaan (Venäjän Suomessa olevan armeijan ylipäällikkö kreivi V. P. Musin–Puškin ei näyttäyty-

nyt joukoissa koko talveen, hän oleskeli Pietarissa). Se ei kuitenkaan helpottanut sotilaiden asemaa, ankarissa talvioloissa heitä vaivasivat sairaudet, etenkin keripukki. Kesään 1790 tultaessa Venäjän 35 000 miehen vahvuudessa armeijassa oli peräti 12 000 sairasta. Verrattakoon tätä toiseen sotaan, joka alkoi helmikuussa 1808. Sotatoimet vietiin käytännössä päätökseen saman vuoden joulukuussa Pohjanlahden jäätä pitkin tehtyjen vaikeiden marssien jälkeen.

Yhteenvetona voidaan sanoa: kun vuoden 1788 sodan alussa Katariina II osoitti voimakasta kiinnostusta Anjalan liittolaisia kohtaan, niin sotatoimien kulku viilensi pian hänen intoaan. Hän ei voinut itse vaikuttaa ratkaisevasti Suomen tapahtumiin ja moitti Anjalan liittolaisia päättämättömyydestä. Keisarinna kirjoitti Sprengtportenille ärtymystään salaamatta, että odottelu ja toimettomuus voivat maksaa heille sekä ruotsalaisten että venäläisten luottamuksen ja että oli epätietoista, kummalle osapuolelle he oikeastaan olivat uskollisia. "Ja jos te sanotte heille, että tilanne alkaa nyt ikävyyttä minua, niin kerotte suuren totuuden", hän lisäsi.¹⁷ Kun selvisi, että Anjalan miesten salaliitto oli lopullisesti epäonnistunut, hän jopa neuvoi heitä lähtemään kuninkaan luo ja tunnustamaan syyllisyytensä aateliskunniansa kirkastamiseksi.

Toinen erityismaininnan arvoinen seikka on eräänlainen historiallinen paradoksi: Suomi halusi irrottautua Ruotsista, mutta säilyttää samalla Ruotsin vallan ajoilta periytyneet lait ja hallitusmuodon. Sprengtporten otti Suomen itsenäistämissuunnitelman perustuslailliseksi pohjaksi Ruotsin vuoden 1731 valtiopäiväjärjestyksen. Myöhemmin — pitkin 1800-lukua ja 1900-luvun alussa — autonomian ja riippumattomuuden puolustajat viittasivat tavallisesti kahteen Ruotsin säädökseen: vuoden 1772 hallitusmuotoon ja vuoden 1789 yhdistys- ja vakuuskirjaan. Näitä asiakirjoja pidettiin niiden Suomen lakien juridisena pohjana, joita Venäjän kei-

sarit Aleksanteri I:stä alkaen lupautuivat säilyttämään.

Olosuhteista johtui, ettei Katariina II ryhtynyt tämänsuuntaisiin käytännön toimiin; Venäjän ja Ruotsin sota 1788—1790 päättyi status quon pohjalta tehtyyn Värälän rauhahan, jolloin valtioiden välinen raja jäi ennalleen. Keisarinna oli tyytyväinen neuvottelujen lopputulokseen, sillä rauhanteko Ruotsin kanssa teki mahdolliseksi keskittää voimat Turkin—sodan jatkamiseen. Ruotsin pääneuvottelijan vapaaherra Kustaa Mauri Armfeltin (hänellä oli sama sukunimi kuin virkaheitolla kenraalilla C. C. Armfeltillä) keisarinna palkitsi virallisesti Andreaksen nauhalla ja kolmellatuhannella kultarahalla timanttisessa tupakkarasiassa sekä tämän lisäksi vielä kymmenellä tuhannella salaisen vekselin muodossa. Tämänkaltaiset palkkiot kuuluivat ajan tapoihin.

Samalla kun monarkistisesti asennoituneet historioitsijat kiittelevät Katariina II:ta keisarikunnan etujen johdonmukaisesta valvomisesta, he tähdentävät keisarinnan historiallista vaistoa ja varovaisuutta reuna-aluepolitiikassa. Siitä, että kysymys kansallisista reuna-alueista muodostui jo Katariinan aikakaudella ajankohtaiseksi ja tuli poliittiseen tietoisuuteen, todistaa tunnettu Evästys Venäjän lainsäädännön kodiifointia ja uudistamista varten asetetun lakikomission (1767) jäsenille. Keisarinnan laattima Evästys sisälsi joitakin ajatuksia valitusaatteiden hengessä, siinä julistettiin kaikkien yhdenvertaisuutta lain edessä. Evästyksen tiimoilta käydyssä keskustelussa osa komission jäsenistä vaati kumoamaan kaikki kansallisilla reuna-alueilla säilyvät paikalliset lait, jotka poikkesivat yleisvaltakunnallisista laeista. Tämä koski mm. Viipurin läänin, jossa siirtyminen Venäjän lainsäädäntöön oli vielä kesken ja jossa säilyi yhtä ja toista Ruotsin ajoilta periytyntä.

Suhteessa reuna-alueisiin Katariina II noudatti tiettyä strategista linjaa, hän ei puhunut siitä julkisuudessa, mutta toteutti sitä vakaasti. Salaisessa ohjeessa kenraalipro-

kuraattorin virkaan nimitettävälle ruhtinas A. A. Vjazemskille keisarinna kirjoitti vuonna 1764 seuraavaa: "Ukraina, Liivinmaa ja Suomi ovat maakuntia, joita hallitaan niille vahvistetuin privilegioin, ja näiden privilegioiden rikkominen kumoamalla ne kaikki olisi varsin sopimatonta. Toisaalta mainittujen maakuntien nimittäminen vierasmaisiksi ja sen mukainen kohtelu olisi enemmän kuin virhe, voidaanpa sanoa varmasti tyhmyys. Nämä maakunnat samoin kuin Smolenskin maakunta tulee mahdollisimman helpoin keinoin saattaa siihen tilaan, että ne lakkaisivat päyilemästä kuin sudet metsään päin."¹⁸

Tällä tavoin huolehdittiin keisarikunnan eheydestä, ja itsevaltiutta pidettiin sen parhaana takeena. A. A. Bezborodko, Katariinan aikakauden huomattava valtiomies, keisarinnan yksityissihteeri ja hänen suunnitelmiansa toteuttaja, ulkoasiainkollegiota johtanut etevä diplomaatti, kirjoitti: "Venäjän täytyy olla itsevaltaisesti hallittu valtio: itsevaltiuden vähäininkin heikentyminen johtaisi monien maakuntien irtautumiseen."¹⁹

Varokeinoin ryhdyttiin myös Venäjälle jo kuuluneen Suomen osan kohdalla. Kuten M. M. Borodkin toteaa, nimenomaan Katariina II:n hallituskaudella Viipurin läänin sisäiset olot saatettiin vähitellen sopusointuun yleisvaltakunnallisten säädösten kanssa.²⁰ Kyseessä olivat hallinto, oikeudenkäyttö, paikallisten talonpoikien tosiasiallinen saattaminen maaorjien asemaan ja venäjän kielen käyttöön otto julkisessa elämässä.

Viitteet

- 1 Salo A. Omanani on Suomi jo toistasataa vuotta // Suomi, minun maani. Sodanjälkeisen sukupolven tunteja tämän päivän Suomesta. Toim. S. Saure. Helsinki 1987. S. 156.
- 2 Ordin K.F. Sobranije sotšineni po finljandskomu voprosu: issledovanija, statji, zapiski i pisjma. SPb., 1908. T.1, S. XIX—XX.
- 3 Borodkin M. Iz noveiše istorii Finljandii. Vremja upravljenija N.I. Bobrikova. SPb., 1906. S. 3.
- 4 Danielson J.R. Suomi ja Venäjä. Porvoo 1890.
- 5 Danielson-Kalmari J.R. Finska kriget och finska krigare 1808—1809. Helsingfors, 1897.
- 6 Danielson-Kalmari J.R. Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nella ja 19:nnellä vuosisadalla. Aleksanteri I:n aika. Osat I—VI. Porvoo 1920—1928.
- 7 Danielson-Kalmari J.R. Tien varrelta kansalliseen ja valtiolliseen itsenäisyyteen. Osat I—IV. Porvoo 1928—1931.
- 8 Borodkin M. Iz noveiše istorii Finljandii. Vremja upravljenija N.N. Bobrikova. S. 5.
- 9 Ordin K.F. Pokorenije Finljandii. SPb., 1909. T. 1. Priloženije. S. 25—26.
- 10 Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Jekateriny II i Pavla I. SPb., 1912. S. 54—55.
- 11 Mts. 214.
- 12 Mts. 169—170.
- 13 Palander G.H.G. Porthan. Helsinki 1904. S. 128.
- 14 Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Jekateriny II i Pavla I. S. 239—240.
- 15 Mts. 166.
- 16 Mts. 227.
- 17 Mts. 275.
- 18 Ordin. K.F. Pokorenije Finljandii. T. I. S. 95.
- 19 Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Aleksandra I. SPb., 1909. S. 508.
- 20 Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Jekateriny II i Pavla I. S. 25.

Jatkuu seuraavassa numerossa.

Eino Karhu

Suomen itsenäisyyden esihistoria

Autonomian varhaisvaihe

Vuosien 1808—1809 sota päättyi koko Suomen liittämiseen Venäjän yhteyteen ja on jäänyt historiaan viimeisenä Venäjän ja Ruotsin välisenä sotana. Aleksanteri I oli tunnetusti aloittanut sen Napoleonin vaatimuksesta, he olivat sopineet asiasta Tiltsissä heinäkuussa 1807. Omia päämääriään tavoitellut Napoleon halusi tällä tavalla pakottaa Ruotsin katkaisemaan liittosuhteensa Englantiin ja liittymään mannermaansulkemukseen. Napoleonin lähettiiläät Pietarissa pyrkivät nopeuttamaan tapahtumien kulkua, vaikka Venäjä oli jälleen kerran kiinni vihollisuuksissa Turkin kanssa eikä ollut valmis aloittamaan uutta sotaa heti. Aleksanteri I syytti joukkojen puutetta ja oli taipuvainen tyytymään diplomaattiseen painostukseen Ruotsin hallitusta ja kuningas Kustaa IV Aadolfia kohtaan, joka oli hänelle sukua (heidän puolisonsa olivat sisarukset, Badenin prinsessat). Napoleon vakuutti kuitenkin tsaarille, että Venäjän joukot saavuttaisivat nopean voiton Ruotsista, hän uskoi, että ne valloittaisivat Suomen parissa kolmessa

kuukaudessa, minkä jälkeen niille avautuisi tie Tukholmaan.

Todellisuudessa sota osoittautui ankarammaksi ja kesti kauemmin. Se alkoi helmikuussa 1808, Venäjän joukot miehittivät pääosan Suomen alueesta syksyyn mennessä, mutta niiden viimeiset operaatiot päättyivät vasta seuraavan vuoden maaliskuussa. Pohjoisessa kovia pakkasia uhmaten venäläiset saavuttivat Tornion ja Ruotsin Pohjanlahden rannikon Umeon seutuvilla; etelässä he suorittivat vaikean marssin jäätä pitkin ja valtasivat Ahvenanmaan, minkä jälkeen syntyi todellinen uhka Tukholmalle. Tässä tilanteessa Ruotsi ehdotti rauhaa. Haminan rauhansopimus allekirjoitettiin Venäjän sanelemilla ehtoilla syyskuussa 1809: Ruotsi luopui Suomesta ja liittyi mannermaansulkemukseen.

Ruotsin hallituksen myöntyvyyteen olivat vaikuttaneet myös maan sisäiset tapahtumat: maaliskuussa 1809 Ruotsissa tapahtui vallankaappaus, kuningas Kustaa IV Aadolf syöstiin valtaistuimelta, ja hänen sedästään (Kustaa III:n veljestä) tuli kuningas Kaarle XIII. Valtiopäivät hyväksyivät seuraavana vuonna kruununperilliseksi Napoleonin marsalkan Bernadotten, josta tuli valtakunnan tosiasiallinen hallitsija (vuonna 1818 hänet valittiin kuninkaaksi nimenään Kaarle XIV Juhana). Ruotsi toivoi siten voivansa lähen-

tyä Napoleonin Ranskaa ja käyttää hyväkseen sen Venäjän-politiikan muutosta. Tilisin sopimushan oli jo menettänyt voimansa, Napoleon valmistautui Venäjän-sotaretkeen ja piti Ruotsin tukea suotavana. Revanssimielialat kytivät vielä Ruotsissa, vaikka olivatkin laantumaan päin. Napoleon ei vastustanut sitä, että Ruotsi palauttaisi Suomen yhteyteensä.

Bernadotten nimeen liittyy kuitenkin Ruotsin ulkopolitiikan jyrkkä suunnanmuutos nimenomaan suhteessa Venäjään, joka oli pitkään ollut sen kilpailija idässä. Vastoin revanssia hautoneiden piirin odotuksia Bernadotte pyrki lähentymään Venäjää. Maaliskuussa 1812 Ruotsi ja Venäjä solmivat liitosopimuksen, ja saman vuoden elokuussa, jolloin Napoleonin armeijat olivat jo tunkeutuneet Venäjän alueelle, Aleksanteri I ja Bernadotte kohtasivat toisensa Turussa, minkä jälkeen allekirjoitettiin sopimusta täydentävä, valtioiden välisten suhteiden lujittamiseen tähtäävä venäläis–ruotsalainen konventio. Bernadotte puhui toistuvasti siitä, että Ruotsi luopui laajentamispolitiikasta, mm. Suomea koskevista vaateistaan. Hänen mukaansa ruotsalaisille oli parempi elää luonnollisten rajojensa sisällä, ylläpitää rauhanomaisia suhteita naapureihinsa ja huolehtia oman tarpeeksi laajan maansa hyvinvoinnista. Muuten, Ruotsin kuninkaiden alamaiset, mm. suomalainen valistusmies Anders (Antti) Chydenius, olivat aiemmin esittäneet useita kertoja ajatuksen, että aluevaltausten sijasta olisi ollut paljon järkevämpää suunnata voimat kotimaan rakentamiseen ja yhteiskunnallisten olojen kohentamiseen. He olivat siten moittineet syvään juurtuneita suurvaltapyrkimyksiä. Niistä oli luovuttava, ja siihen tarvittiin aikaa. Kuten Bernadotte vakuutti Venäjän keisarille heidän tavatessaan Turussa, ruotsalaiset tajuivat vähitellen tämän muutoksen välttämättömäksi.

Suomen sisäinen tilanne askarrutti Venäjän viranomaisia yhtä paljon, kysehän oli vasta valloitetusta seudusta, joka oli moni-

en vuosisatojen ajan kuulunut Ruotsin yhteyteen, sen lakien, kielen ja kulttuurin vaikutuspiiriin. Ei ollut sattuma, että Aleksanteri I saapui Turkuun muutamaa päivää aikaisemmin kuin Bernadotte (vaikka aikaa ei ollut hukattavaksi, sota Napoleonია vastaan oli jo käynnissä); hän halusi henkilökohtaisesti perehtyä Suomen tilanteeseen ja väestön, varsinkin toimeenpanovaltaa edustavien suomalaisviranomaisten, tuntoihin. Oli tärkeää varmistua siitä, että seudulla harjoitettava politiikka tulisi olemaan tehokasta. Tuo politiikka tähtäsi siihen, että tekemällä sellaisia myönnytyksiä kuin paikallisten lakien ja autonomisten oikeuksien säilyttäminen taataan asukkaiden lojaalius Venäjän keisaria kohtaan ja Ruotsin kuninkaan entisten alamaisten mahdolliset ruotsalaisystävälliset mielialat saadaan vähitellen laimennamaan.

Syyskuun 14. (26.) päivänä 1810 päivätyssä Aleksanteri I:n ohjeessa Suomen kenraalikuvernöörille Fabian Steinheilille (sen oli laatinut Speranski) sanottiin, että vaikka Ruotsin senaikainen poliittinen ilmapiiri ei erityisemmin huolestuttanutkaan Venäjää, niin Suomen perinteiset yhteydet Ruotsiin pakottivat silti olemaan varuillaan. Edelleen keisari selitti: "Suomen olojen järjestämisessä on Minun tarkoitukseni ollut antaa tälle kansalle valtiollinen olemus, jotta se ei luulisi itseensä Venäjän valloittamaksi, vaan omien ilmeisten etujensa kautta siihen liitettyksi."²¹

Aleksanteri I uskaltautui myöntämään Suomelle autonomian, mutta se ei tapahtunut heti eikä ilman epärointiä. Tämä teko voidaan ajoittaa vielä hänen vapaamieliselle hallituskaudelleen, vaikka yleisvaltakunnallisessa politiikassa orastivat jo toiset pyrkimykset ja vanhoillisille voimille tehtiin selviä myönnytyksiä. Niin sanotun salaisen komitean tehtäväksi annettu keisarikunnan perustuslakiluonnoksen laadinta oli auttamattomasti pitkittänyt, ja tsaarin ja hänen lähipiirinsä uudistusinto oli laimennut. Silti uudistuspolitiikan keskeisin aloitteentekijä ja

Aleksanteri I.

perustuslakiluonnoksen päälaatija Speranski sai vielä hoitaa valtakunnansihteerin ja hallitsijan neuvonantajan virkaa, millä seikalla oli varteenotettava merkityksensä Suomen autonomian perustamisessa. Tosin Speranski ei enää kauan pysynyt virassaan; tietoisena uudistuspyrkimystensä tehottomuudesta — ne kohtasivat vaikutusvaltaisten tahojen vastustusta — hän itsekin anoi eroa, mutta tsaari ei suostunut hänen pyyntöönsä. Sitä suurempi yllätys oli keisarin käskystä tapahtunut Speranskin vangitseminen ja karkottaminen maaliskuussa 1812. Tsaari esitti kohteliaassa muodossa välittelynsä tapauksen johdosta viitaten joiltakin osin epäselviin olosuhteisiin, mutta todellisuudessa se oli perustuslaillisten uudistusten vastustajille tehty myönnytys. Napoleonin—vastaisen sodan kynnyksellä Venäjän poliittinen tilanne muuttui, Tilsitin sopimuksen ruokkima luottamus Ranskaa kohtaan vaihtui itsevaltais—isänmaallisen innostuksen aalloksi, ja vapaamielisyyden vastustajat tunsivat olonsa entistä varmemmaksi.

Ristiriitainen tapahtumien kulku vaikutti myös Suomen asioiden hoitoon. Tsaarin lähipiiriin kuuluneet hallituksen vaikutusvaltaisimmat jäsenet kuten sotaministeri kreivi Araktšejev, ulkoasiainministeri kreivi Rumjantsev ja apulaisministeri kreivi Saltykov suhtautuivat Suomen autonomia—aatteeseen hyvin pidättyvästi. Uusien aatteiden puolestapuhujat joutuivat luovimaan vastakaisten etupyrkimysten sokkeloissa ja etsimään keinoja vaikuttaa hallitsijaan, jonka tuli tehdä lopullinen päätös.

Aleksanteri I:n aikakauden tutkijat ovat taipuvaisia selittämään monia tapahtumakulkuja hänen persoonallisuutensa erikoispiirteillä. Niinpä korostetaan hänen luonteensa kaksinaisuutta. Sveitsiläinen Leharpe oli kasvattanut nuorta Aleksanteria Montesquieun ja Rousseau'n hengessä, niin että intomielinen ja haaveksiva liberaali yhtyi hänessä itsevaltaiseen hallitsijaan, jollainen hänen Venäjän tosiolot huomioon ottaen tuli olla. Kansanedustuslaitoksen, perustuslaillisen

hallinnon ja yhteiskuntasopimuksen ajatukset kilpistyivät Venäjällä feodaalijärjestelmään, jolla oli tarpeeksi puolustajia, ja heidät oli pakko ottaa huomioon.

Suomalainen historioitsija Danielson—Kalmari katsoo jopa, että Aleksanteri I tahallaan hyväksyi lähipiiriinsä vastakkaisia käsityksiä edustavia henkilöitä, koska hän ei kehenkään heistä voinut luottaa loppuun asti ja hänen oli tehtävä päätökset itse.²² Tutkija katsoo tämän seikan viittaavan hallitsijan tahdonlujuteen, itsenäisyyteen ja kykyyn toimia johdonmukaisesti. Näyttää kuitenkin siltä, että tuo on ennemminkin suomalaisten näkemys hallitsijaan persoonallisuudesta ja teoista, sillä suomalaisillehan tärkeintä on se, että Suomen autonomia sitenkin julistettiin ja perustettiin.

Toiset kirjoittajat sitä vastoin eivät pidä Aleksanteri I:n toimintaa määrätietoisena ja johdonmukaisena. Jo teräväkielinen Speranski sanoi keisarista, että hän "tekee kaiken puolittain" ja että "hän on liian heikko voidakseen hallita mutta kyllin voimakas ollakseen hallitsemaan".²³ Aleksanteri I:n hyvin tunnettu puolalainen ruhtinas Adam Czartoryski kirjoitti hänestä seuraavaa: "Häntä miellytti vapaan hallituksen aave, ja hän kerskaili sillä, mutta hän tavoitteli pelkkiä muotoja ja ulkonäköä sallimatta niiden muuttua todellisuudeksi; sanalla sanoen hän olisi kernaasti suonut vapauden koko maailmalle sillä ehdolla, että kaikki alistuisivat vapaaehtoisesti yksinomaan hänen tahtonsa."²⁴

Jo vuosien 1808—1809 aikana taistelu Suomen autonomiasta kietoutui valtiopäiväkysymyksen ympärille: oli kutsuttava koolle valtiopäivät, joita pidettiin edustuksellisen hallitustavan muotona. Valtiopäivät luvattiin kutsua koolle jo siinä lehtisessä, jota aivan sodan alussa levitettiin seudun väestön keskuuteen. Tsaarin lähipiirissä oli kuitenkin henkilöitä, jotka luottivat sotavoimaan enemmän kuin poliittisiin ratkaisuihin; he epäilivät, että jos kutsutaan koolle valtiopäivät ja tehdään muita vapaamielisiä myönnytyksiä,

niin Suomen liittäminen Venäjään saatetaan muodollisesti virallistaa jonkinlaisena kahden samanarvoisen osapuolen välisenä sopimuksena — juuri tällä tavalla suomalaiset historioitsijat ja oikeusoppineet tulkitsivatkin myöhemmin vuoden 1809 Porvoon valtiopäivien päätöksiä. Jopa eräät Pietariin asettuneet Anjalan-miehet varoittelivat tsaaria tästä vaarasta. Esimerkiksi K. H. Klick päätteli kirjeessään seuraavasti: "Ei tietenkään ole ajateltavissa, että antauduttaisiin min-käänlaisiin sopimukseen Suomen kansakunnan kanssa. Sen jälkeen kun maa on voitettu voimakeinoin, sille suodaan armosta ne edut, jotka katsotaan itselle edulliseksi sille antaa. Jokainen sopimus, olkoonpa se siten millainen tahansa, edellyttää jonkinlaista sopijoiden samanarvoisuutta ja saattaa aiheuttaa vaarallisia erimielisyyksiä ja väärinkäsityksiä. Voittaja sitä vastoin suo armonosoituksia, ja juuri sellaisina asianomaiset pitävätkin niitä olematta oikeutettuja mistään sopimaan."²⁵ Nuo sanat ennakoivat tulevien kiistojen ydinsisältöä.

Muillakin henkilöillä oli siihen aikaan vaikutusvaltaa hallitsijaan. Speranskin lisäksi heidän joukkoonsa kuului suomalaisia: vanha Anjalan-mies Yrjö Maunu Sprengtporten, vapaaherra Kustaa Mauri Armfelt, kenraali Juhana Fredrik Aminoff, vapaaherra Robert Reh binder, jotka toimivat tärkeissä hallinto-tehtävissä ja pääsivät keisarin puheille. Sodan aikana Sprengtporten oli neuvonantajana Venäjän Suomessa olevien joukkojen ylipäällikön kreivi Buxhoevdenin päämajassa, ja marraskuussa 1808 Sprengtporten nimettiin Suomen ensimmäiseksi kenraalikuvernööriksi. Hän toimi tiiviissä kosketuksessa Speranskin kanssa, piti tämän ja tsaarin selvillä Suomen asioista ja suostutteli itse-pintaisesti kutsumaan valtiopäivät koolle. Niin kauan kuin Aleksanteri I oli liittolaissuh-teessa Napoleoniin, Sprengtporten piti Suomen mahdollisuuksia saavuttaa autonomia erittäin hyvinä. Jo vuonna 1806, ennen Tiisit in neuvotteluja, hän kirjoitti tsaarille seuraavaa: "Suomen itsenäisyys tulee edisty-

mään Napoleonin kanssa solmittavan liiton myötä. Ruotsissa ei ole nyt Kustaa III:n kaltaista miestä, joka voisi vastustaa tätä hanketta."²⁶

Sprengtportenin mielestä senaikaista kansainvälistä tilannetta, joka vaikutti Venäjän politiikkaan, oli käytettävä hyväksi Suomen etujen mukaisesti. Kuten hän myöhemmin kirjoitti, oli päästävä siihen, että "Euroopan valtiot tunnustaisivat ja takaisivat itsenäisyytemme; niiden etujen mukaista oli, ettei Suomi muuttuisi täydellisesti Venäjän maakunnaksi; toisaalta taas niillä ei ollut mitään oikeutta vastustaa tätä hanketta, koska alistumisemme oli vapaaehtois-ta."²⁷

Pelkät sotilaalliset toimenpiteet eivät riittäneet, niitä oli täydennettävä poliittisilla toimenpiteillä. Tätä ajatusta Sprengtporten teroitti itse-pintaisesti kirjeissään keisarille. Näin sitäkin suuremmalla syyllä, kun sota Suomessa pitkittyi, se autioitti maata ja saattoi talonpoikia taloudelliseen häviöön. Syntyi sissisodan eli Suomen "Vendée-kapinan" vaara, niin kuin ylipäällikkö Buxhoevd en raportissaan keisarille asian ilmaisi. Pitkällinen ja liian tuhoisa sota saattoi aiheuttaa Venäjälle arvovaltatappion Euroopassa, ja mikä tärkeintä, se vaikuttaisi haitallisesti valloitetun kansan suhtautumiseen voittajaan — aikaisemmat Venäjän ja Ruotsin väliset sodat, joissa kiistakapulana oli ollut Suomi, tarjosivat tästä hyvän esimerkin. Järkevät poliittiset ratkaisut eivät kylläkään tehneet sotatoimia kokonaan tarpeettomiksi, mutta ne toivat sentään näihin toimiin sisältöä ja loivat pohjan vastaisille suhteille.

Marraskuussa 1808 Sprengtporten valmistautui astumaan kenraalikuvernööriin virkaan, vaikka seudulla käytiin vielä sotaa. Näin hän kirjoitti keisarille: "Suomi on lähes kokonaan valloitettu aseitemme menestysten ansiosta. Vielä on valloitettava sen asukkaiden sydämet, jotka ovat vieraantuneet meistä enemmän kuin koskaan aiemmin! Vain oikeudenmukaisen hallinnon vallitessa, hallinnon joka on sopuosinnussa heidän

Porvoon valtiopäivät 1809. Hallitsijanvakuutus tuomiokirkossa 17. – 29. maaliskuuta.

vanhan valtiosääntönsä kanssa ja pystyy parantamaan menneiden sotatoimien iskemät syvät haavat — vain sillä ehdolla voidaan saavuttaa tämä aseittemme vastaisen menestysten kannalta niin tarpeellinen voitto."²⁸

Ja kun valtiopäivät maaliskuussa 1809 lopulta avattiin, Sprengtporten ylpeyttä tuntien korosti kirjeessään Speranskille omaa osuuttaan tapahtumaan, vaikka hän oli siihen mennessä menettänyt kenraalikuvernöörin virkansa: "Minä aloin ensimmäisenä puhua valtiopäivistä ja todistin, että ne ovat tarpeen hallitsijan ja hänen uusien alamaisensa välisen kosketuksen aikaansaamiseksi. Minä yksin kamppailin vastuksia ja ennakkoluuloja vastaan, joita kasattiin tiellemme hankkeen estämiseksi."²⁹

Valtiopäivien avajaiset pidettiin 16. (28.) maaliskuuta 1809, mutta ei Turun kaupungissa, niin kuin alun perin oli suunniteltu, vaan pienessä Porvoossa, paikallisen lukion vaatimattomassa rakennuksessa. Porvoon oli lähempänä Pietaria, keisarin ja hänen seurueensa oli helpompi päästä sinne. Suomalainen osapuoli piti välttämättömänä keisarin henkilökohtaista läsnäoloa valtiopäivillä, jotta hän omalla auktoriteetillaan vahvistaisi juhlallisesti autonomisen perustuslaillisen hallinnon tarpeelliset takeet. Ennen tsaarinnan saapumista julkaistiin (ruotsin ja suomen kielellä) Hänen majesteettinsa julkilausuma, joka vahvisti Suomen lakien säilyttämisen. Toisin kuin hallitsijan myöhemmät puheet, jotka hän piti valtiopäivien avajaisissa ja päättäjaisissä ranskan kielellä (tätä kieltä käyttivät myös Suomen hallintovirkamiehet seurustellessaan hänen kanssaan), julkilausuma oli alun perin laadittu venäjäksi. Lainaan tähän tekstin kokonaisuudessaan, se antaa käsityksen aikakauden virallisesta tyylistä.

"Saatuamme Jumalan tahdosta Suomen suuriruhtinaskunnan omistukseemme olemme katsoneet parhaaksi täten jälleen vakuuttaa ja varmentaa uskonnon, peruslait, oikeudet ja edut, joita kukin tämän ruhtinaskun-

nan sääty ja kaikki sitä asuttavat alamaiset lapsista aikuisiin ovat tähän asti perustuslain mukaan nauttineet, luvaten pitää ne rikkomattomina voimassa, minkä vakuudeksi suvaitsemme varustaa tämän kirjan omakätisellä nimikirjoituksellamme. Porvoon kaupungissa maaliskuun 15. päivänä 1809."³⁰

Aleksanteri I:n puhe valtiopäivien avajaisissa (samoin kuin hänen saman vuoden heinäkuun 7. päivänä pitämänsä päättäjaispuhekin) sisälsi samat ajatukset asianmukaisessa sanamuodossa. Tsaari esitti Suomen säätyjen edessä juhlallisen hallitsijanvakuutuksen; hän sanoi, että tämä kokous on oleva käänteentekevä "valtiollisen olemassaolonne" kannalta; että tästä lähtien Suomen kansa "korotetaan kansakuntien joukkoon". Nuo hallitsijan lausumat sanat — "votre constitution", "loi fondamentale", "existence politique" — kuulostivat Suomen uuden valtiollisen aseman virallistavalta vakuutukselta, ja ne koettiin sellaisena. Tosin myöhemmin niitä tulkittiin (ja käännettiin muille kielille) eri tavoin; noiden sanojen tarkasta historiallisesta merkityksestä ja Aleksanteri I:n todellisista aikeista saatettiin kiistellä loppumattomiin.

Hallitsijan puhetekstit oli laatinut Speranski. Lisäksi hän koetti selventää asiaa 11. helmikuuta 1811 päivätyssä raportissaan, joka oli valtakunnansihteerin selostus edellisen vuoden toiminnastaan. Suomen asiat kuuluivat niin ikään hänen toimivaltaansa. (Raporttiin oli oheistettu eroanomus, jota tsaari ei hyväksynyt.) Porvoon valtiopäivien päätöksiin viitaten raportissa sanottiin: "Suomi ei ole lääni vaan valtio."³¹ Tämä seikka määrsi suuriruhtinaskunnan oikeusaseman, ja sen mukaisesti perustettiin hallinto.

Speranskin myötävaikutuksella ja suomalaisten pyynnöstä muodostettiin itsehallintoelimet. Niihin kuului jo Porvoon valtiopäivillä 1809 perustettu hallituskonselji (se sai myöhemmin nimen Keisarillinen Suomen Senaatti) toimipaikkanaan Turku ja sittem-

min Suomen uusi pääkaupunki Helsinki; puheenjohtajana oli konseljissa tsaarin nimitämä kenraalikuvernööri.

Edelleen, Pietariin perustettiin erityinen Suomen asiain komitea suoraa yhteydenpitoa varten hallitsijaan. Aleksanteri I määräsi jo joulukuussa 1808, että Suomen asiat esiteltäisiin hänelle henkilökohtaisesti ohi Venäjän ministeriöiden ja valtakunnan koko virkaloituksen. Tämä oli suomalaiselle osapuolelle erittäin tärkeä itsehallinnon elementti, jota se puolusti sitkeästi. Autonominen suuriruhtinaskunta, jota paikallinen virkavalta hallitsi omien lakien mukaan, halusi olla tekemisissä vain suuriruhtinaana esiintyvän hallitsijan muttei valtakunnallisten lakien ja valtakunnan virkakoneiston kanssa. Suomen asiain komitea joutui muutaman kerran uudelleenjärjestämisen alaiseksi. Alussa siihen kuului tsaarin 18. lokakuuta 1809 antaman asetuksen mukaan kuusi jäsentä, joista vain kaksi oli syntyperäisiä suomalaissia. Speranski ehdotti edellä mainitussa raportissaan, että komiteassa olisi tasapuolisesti kaksi suomalaista ja kaksi venäläistä jäsentä. Kun vapaaherra K. M. Armfelt vuonna 1811 tuli komitean johtoon, siihen kuului vain suomalaisia; uudistetun komitean ensimmäinen istunto pidettiin marraskuussa 1811.

Lisäksi Pietariin perustettiin Suomen valtiosuhteiden virka, jonka sai vapaaherra R. Rehbinder (hän oli alun perin Speranskin avustajana). Hänen tehtäviinsä kuului taaskin Suomen asiain esittely suoraan hallitsijalle.

Kustaa Mauri Armfelt

Jotta autonomian muodollinen tunnustus olisi toteutunut käytännössä, suomalaisilta hallintomiehiltä vaadittiin erinomaista valtiotaitoa; lisäksi siihen tarvittiin varsin monien asianhaarojen onnellinen yhteensattuma. Tämä näkyy esimerkiksi Kustaa Mauri Armfeltin (1757—1814) tapauksesta. Kokenut

poliitikko, sotilas ja diplomaatti oli menestynyt jo Kustaa III:n hovissa. Hän oli kuninkaan suosikki, yleni nuoruusvuosinaan virkauralla suorittaen vastuullisia tehtäviä ja seurasi jatkuvasti kuningasta tämän matkoilla. Armfeltiä sanottiin onnen kantamoiseksi, hän oli komea, älykäs ja tarmokas, ja hänellä oli maailmanmiehen ja naissankarin maine, hän solmi helposti tuttavuuksia Euroopan pääkaupunkien hienostopiireissä. Kustaa III:n murhan (1792) jälkeen Armfelt kuitenkin itse asiassa sysättiin syrjään ja hän omaksui oppositioasenteen uusia vallanpitäjiä kohtaan. Hänet nimitettiin lähettilääksi Italiaan, hän sotkeutui juonitteluihin ja hänet jopa asetettiin poissaolevana syytteen Ruotsin tuomioistuimessa, minkä jälkeen hän oli pitkään maanpaossa ja oleskeli lähes kolme vuotta Venäjällä. Ruotsiin palattuaan hän antautui sotilasuralle ja yleni kenraaliksi. Jo Katariina II, joka tunsikin Armfeltin, koetti saada hänet Pietariin Venäjän palvelukseen. Armfelt ei varsinaisesti osallistunut vuosien 1808—1809 sotaan, hän oli yksikköineen Norjan rajalla (Ruotsi kävi vielä sotaa Tanskaa vastaan). Venäjän Suomes- sa olevien joukkojen ylipäällikkö kreivi Buxhoevden toivoi Armfeltiä neuvonantajakseen, hän pyysi ulkoasiainministeri Rumjantsevia ottamaan Armfeltiin yhteyttä diplomaattikanavia pitkin. Monien suomalaisten aatelismiesten ja upseerien tavoin Armfelt pysytteli Haminan rauhan jälkeenkin Tukholmassa tarkaten tapahtumien kehitystä koti- maassaan.

Napoleonin vastustajana Armfelt ei hyväksynyt Aleksanteri I:n Tilsitin sopimuksia. Hän toivoi, että Englanti esittäisi erityistä osaa Napoleonin—vastaisen liittokunnan muodostamisessa, ja odotti eräässä vaiheessa jonkinlaisia kansainvälisiä takeita Suomen autonomiasta. (Armfelt oli selvillä saksalaisen sotapäällikön A. W. Gneisenauin laatimasta Napoleonin lyömiseen tähtäävästä sotasuunnitelmasta; saksalainen kävi Lontoossa, Tukholmassa ja Pietarissa vuoden 1810 alussa.) Se että Napoleon hyökkää

Venäjälle, ei ollut enää mikään salaisuus, vaikka Tilsitin sopimuksia ei vielä ollutkaan sanottu irti. Armfelt päätti käydä Pietarissa, mihin hänellä oli myös henkilökohtaisia varallisuuden hoitoon liittyviä syitä. Hän omisti Suomessa kartanon ja muita tulolähteitä, mutta sai pitää ne sillä ehdolla, että siirtyisi Venäjän alamaiseksi, ja tämä asia hänen oli määrää hoitaa. Hän matkusti Tukholmasta toukokuussa 1810 Suomen kautta kerätäkseen lisää tietoja sen tilanteesta. Pietariin hän saapui kesäkuussa ja vietti siellä lähes koko kesän. Speranskin kautta hän välitti keisarille selvityksensä Suomen oloista. Siinä hän kuvaili seudun taloudelliset vaikeudet ja kertoi saman tien päätöksestään tulla Venäjän alamaiseksi. Muodollisuudet oli jo hoidettu Tukholmassa Venäjän lähettilään kautta, minkä jälkeen ministeri Rumjantsev kirjeessään Armfeltille (se sisälsi kutsun tulla uudelleen käymään Pietarissa) sanoi häntä venäläiseksi maanmieheksensä. Armfeltille luovutettiin passi, joka oikeutti hänet omaisuutensa tullittomaan kuljetukseen, ja huhtikuussa 1811 hän palasi Suomeen, missä kenraalikuvernööri otti hänet kunnianosoituksin vastaan. Toukokuun 15. päivänä hän oli jo Pietarissa, ja neljää päivää myöhemmin keisari soi hänelle ensimmäisen audienssin. Henkilökohtaisessa kirjeessään keisari esitti tyytyväisyytensä sen johdosta, että Armfelt oli palannut kotimaahansa, ja lisäsi, että hänen kunnioituksensa Suomea kohtaan "kasvaa sitä mukaa kuin se kerää ansioituneita poikiaan yhteen".

Armfelt oli varsin tyytyväinen vastaanoton ja puolitoista tuntia kestäneen keskustelun tulokseen. Hän uskoi, että henkilökohtaiset kosketukset hallitsijaan ja taitava politiikka voivat edistää merkittävästi Suomen autonomiaa. Persoonallisen viehätysvoimansa ansiosta Armfelt teki keskustelukumppaniin edullisen vaikutuksen, tämä piti häntä viisaana ja kokeneena hallintomiehenä, joka oli perillä Suomen asioista ja luotamuksen arvoinen. Kuten Borodkin ensimmäisestä audienssista toteaa, "tästä päivästä

lähtien Armfeltin tuleva ura oli päätetty, ja hänen ja Aleksanterin välille tuntui kehkeytyneen ystävyys, joka kesti aina kuolemaan asti".³²

Sitkeys ja varovaisuus leimasivat Armfeltin taktiikkaa, hän ei halunnut liiallisilla vaatimuksilla vieroittaa tsaaria luotaan ja antaa Suomen autonomian vastustajille aihetta päättäväisiin vastatoimiin. Samasta syystä Armfelt pyrki välttämään suomalaisen keskisiä riitoja ja erimielisyyksiä. Kirjeessään vaimolle hän kertoi tapaamisestaan keisarin kanssa; keisari "ajattelee Suomen parasta, niin että tämän maan täytyy olla onnellinen, jos vain omat riitapukarimme eivät estä sen hyvinvointia."³³

Audienssin aikana tapahtui kiintoisa keskustelu, jonka Armfelt esitti kirjeessään. Häntä kiinnosti hallitsijan käsitys Suomen lakien ja hallitusmuodon erityisluonteesta, ja niinpä hän sanoi hallitsijalle: "Ymmärrän, että kaikki ne muodot, joita hallituksen meno vaatii, väkisininkin häiritsevät Teidän keisarillista Majesteettianne, ei kuitenkaan mistään muusta syystä kuin siitä, että nämä muodot ovat niin kokonaan toisia kuin ne, joiden mukaan valtakunnan muut osat hallitaan." Aleksanteri I vastasi tuohon Armfeltin mukaan seuraavaa: "Rakas herra paroni, minä vannon Teille, että nuo muodot ovat minulle paljon enemmän mieleen kuin tämä rajaton valta, jolla ei ole muuta perustusta kuin minun tahtoni ja joka olettaa hallitsijan täydellisyyttä, jota valitettavasti ei ole kenessäkään ihmisessä. Suomessa minä en voi muulla ehdolla erehtyä, kuin että suoraan sitä tahdon. Siellä ovat kaikki tiedot minulle tarjona. Venäjällä on minulla ympärilläni vain epävarmuutta ja melkein aina tapoja, jotka ovat astuneet lain sijaan."³⁴

Aleksanteri I:n ja Armfeltin keskusteluun viitaten nykysuomalainen historiantutkija Heikki Ylikangas³⁵ pitää pääsyynä itsehallinnon myöntämiseen Suomelle nimenomaan sitä, että Venäjän kehittymätön keskusvaltajärjestelmä ei ollut tuolloin valmis valloitetun alueen hallintoon. Venäjän minis-

teriöt oli kylläkin perustettu 1802, mutta ne eivät sovittaneet toimintaansa yhteen ja yhtenäiset lakisäännökset puuttuivat. Kun keskusvalta 1800-luvun loppuun tultaessa oli vahvistunut, Suomi yritettiin liittää sen vaikutuspiiriin.

Tämä saattoi tietysti olla yksi syy monien joukossa. Tutkijat ovat näet maininneet useitakin syitä. Eräät venäläiset historioitsijat, esimerkiksi S. Seredonin, jonka kanssa Danielson–Kalmari väitteli, ovat silti pitäneet pääsyyinä Speranskin uudistusaloitetta. Juuri vuonna 1809, lähes samanaikaisesti Porvoon valtiopäivien kanssa, Speranski esitti yleisvaltakunnallisen hallinnonuudistusehdotuksen. Suomi oli Speranskille tavallaan koekenttä, siellä voitiin kokeilla sitä, mikä oli osoittautunut hankalaksi toteuttaa Venäjällä. Danielson–Kalmarin vastaväitteiden ydin oli siinä, että samalla kun hän antoi tunnustuksen Speranskille, hän asetti tärkeysjärjestyksessä etusijalle Ruotsin ajan perua olevat Suomen perustuslaillisen edustuksellisen hallinnon perinteet. Täytyi olla omat lait, ennen kuin voitiin esittää Venäjän keisarille niiden tunnustamista.

Subjektiiiviset tekijät, nimenomaan Speranskin ja itse hallitsijan rooli, merkitsivät silti paljon. Armfelt saattoi jo ensimmäisen audienssin aikana varmistua siitä, että Aleksanteri I antoi jo etukäteen suostumuksensa autonomisen Suomen ja Viipurin läänin yhdistämiseen. Keskustelussa hallitsija ilmaisi asian varsin lupaavin sanankääntein: "Saatte nähdä, mitä minä tästä asiasta ajattelen ja mitä teen valtakunnassani siellä, missä minun on mahdollista panna muutos toimeen, sillä viipymättä olen minä yhdistävä Vanhan–Suomen muuhun Suomeen ja antava sille saman valtiosäännön ja saman vapauden muodot."³⁸

Aiemmin oli ollut tapana puhua Venäjän Suomesta ja Ruotsin Suomesta, jolloin edellisellä tarkoitettiin jo Pietari I:n ja Elisabetin aikana valloitetua Viipurin läänin. Haminan rauhan jälkeen otettiin käyttöön käsitteet Vanha Suomi (Venäjän lakien mukaan

hallittu osa) ja Uusi Suomi, joka sai autonomian. Jo Anjalan liiton miehet olivat haaveilleet molempien osien yhdistämisestä yhtenäisen itsehallinnon alaisuuteen; nyt kysymys herätettiin käytännön pohjalta, kuuluvathan molemmat osat Venäjälle. Oli kuitenkin odotettavissa, että Viipurin läänin uudistus kohtaisi voimakasta vastustusta. Reh binder varoitti siitä Armfeltiä, hän pelkäsi, että Suomen autonomia saatetaan ylipäätään asettaa epäilyksenalaiseksi. Viipurin läänissä esiintyi laajalti suurmaanomistusta, monet kartanot kuuluivat Venäjän vaikutusvaltaiselle ylhäisölle, joten hanke kosketti sen etuja. Armfelt onnistui kuitenkin taivuttamaan hallitsijan päätöksen tekoon. Hänen sanojensa mukaan hallitsija jopa rohkaisti hänen itsepintaisuuttaan ja lupasi heidän tavatessaan tukeaan: "Kun näette hallittomuutta noudattaa tahtoaanne, kertokaa minulle siitä, minulla on hyvät kannukset."³⁷ Jo joulukuussa 1811 julkaistiin eräiden valtakunnaneuvoston jäsenten vastustuksesta huolimatta asianmukainen asetus. Käytännössä Suomen kahden osan yhdistäminen — lainsäädännöllinen, hallinnollinen, taloudellinen ja kulttuurinen — kesti kauan eikä siinä selvitty ilman vaikeuksia. Viipurin läänissä asui siihen aikaan melkoinen määrä venäläisiä, paikalliset karjalaiset tunnustivat ortodoksista uskontoa, ja etnokulttuurisesti alue erosi oleellisesti läntisestä Suomesta. Paavali I:n aikana Viipurin läänistä kotoisin olevat eivät saaneet opiskella Turun yliopistossa; Aleksanteri I kumosi tämän kiellon. Yhtenä autonomiseen Suomeen yhdistämisen myönteisistä puolista oli se, että Viipurin läänin talonpojat pääsivät eroon maorjuudesta, joskin seudun agraariolot olivat edelleen monimutkaisia.

Kuten eräiden alueiden liittäminen Puolan kuningaskunnan yhteyteen, Viipurin läänin ja autonomisen Suomen yhdistäminenkin antoi venäläisessä yhteiskunnassa pitkään aihetta kiivaisiin väittelyihin. Moisia tekoja sanottiin Venäjän kavaltamiseksi ja niiden selitettiin johtuvan siitä, että hallitsija ei

ollut aito isänmaanystävä eikä huolehtinut valtakunnan eheydestä. Borodkin esitti niiden väitteiden tueksi Aleksanteri I:n eräissä yksityiskeskustelussa lausumat sanat: "Onko se muka suuri paha, jos Venäjstä erotetaan muutama maakunta? Eiköhän se ole tämän jälkeenkin kyllin suuri?"³⁸ Myös Nikolai I:n lausuntoa edeltäjästään pidettiin aiheellisena moitteena: Aleksanteri I teki puolalaisten hyväksi "enemmän kuin Venäjän keisarin olisi sopinut: hän oli heitä kohtaan suosiollisempi kuin omia alamaisiaan kohtaan".³⁹

Palaamme vielä eräisiin venäläisen ja suomalaisen osapuolen arvioihin Venäjän itsevaltioiden politiikasta. Kerromme tässä lisää Armfeltistä, jonka tärkeäksi ansioksi on katsottava myös luvan hankkiminen hänen johtamansa Suomen asiain komitean uudistamiseen. Kirjeessään vaimolle hän ilmoitti, että hän joutuu talvisin asumaan Pietarissa voidakseen pitää yhteyttä keisariin. Vuonna 1812 Armfelt hoiti väliaikaisesti Suomen kenraalikuvernöörin virkaa, koska kenraali Steinheil oli tuolloin joukoissa Baltiassa. Armfelt olisi saanut toimia kenraalikuvernöörin virassa vakinaisestikin, mutta hän tahtoi olla lähempänä hallitsijaa uskoen, että Pietarissa Suomen asiain komiteassa hänellä olisi suurempi vaikutusvalta. Hänen käsityksensä mukaan komitean tehtäviin eivät kuuluneet niinkään vähemmän tärkeät juoksevat asiat kuin itsehallinnon yleiset kysymykset.

Autonominen Suomi sai oikeuden omaan ruotuväkeen, eikä suomalaisia kutsuttu Venäjän armeijaan. Suomi nautti suhteellista riippumattomuutta ulkomaankaupassa, aikaa myöten perustettiin kansallispankki ja oman rahajärjestelmän luominen tulevaisuudessa näytti mahdolliselta.

Samanaikaisesti Armfeltin tietoisuudesta hahmottui niin sanoakseni suomalaisten kansallinen käyttäytymismalli. He elivät ruotsalaisten ja venäläisten naapuruuksessa, Ruotsi ja Venäjä kilpailivat keskenään pyrkien laajentamaan vaikutuspiiriään. Itsemäärääminen oli välttämätöntä — ei ainoastaan

hallinnon alalla, vaan myös muilla lohkoilla, ennen kaikkea kielen ja kansallistajunnan osalta.

Jo kesällä 1811 (pian hallitsijan Suomen ensimmäisen audienssin jälkeen) Armfelt kirjoitti Rehbinderialle seuraavaa: "Rauhamme, menestyksemme riippuu siitä, että me rehellisesti ja täydestä sydämestämme — de bonne foi et bon coeur — muutamme suomalaisiksi, sillä nyt on meidän yhtä vähän lupa valtiollisiin asioihin hutiloida ruotsalaisilla aatteilla kuin olisi kunniallista ja mielipiteittemme mukaista olla venäläisiä. Keisari tahtoo, että olemme suomalaisia; täyttäkäämme Jumalan nimessä osaksemme tullut tehtävä".⁴⁰

Noita sanoja voitaisiin seikkaperäisesti kommentoida ottaen huomioon historiallinen konteksti ja tapahtumien myöhemmät kehitysmahdollisuudet. Aleksanteri I ja myöhemmin hallinneet tsaarit todella tahtoivat, että ruotsalaiset aatteet Suomessa, etenkin niiden poliittiset ilmenemismuodot, hälväisivät vähitellen olemattomiin. Sitä varten asukkaiden oli tajuttava olevansa suomalaisia, tosin hallituksen sallimissa rajoissa. Jo aikalaiset kokivat tämän poliittiseksi laskelmoinniksi, ja sellaiseksi se koettiin vielä pitkään, mikä ei silti sulkenut pois tekojen ja ratkaisujen puhtaasti inhimillistä ulottuvuutta.

Armfelt kuoli vaikean sairauden murtaamana 7. (19.) elokuuta 1814 Tsarskoje Selossa, jossa hän vietti viimeiset kuukautensa ja jossa hänen luonaan kävi muutaman kerran keisari — tämä oli kauan ollut poissa Pietarista ja palannut juuri Napoleonin-vas-taisen liittokunnan miehittämästä Pariisista. Armfelt oli liikuttunut huomaavaisuudesta; ennen kuolemaansa kirjoittamissaan kirjeissä hän arvioi hallitsijaa poliittiselta ja inhimilliseltä kannalta seuraavasti: "Aleksanteri I on joka suhteessa enkeli ja hän on syntynyt onnellistuttamaan koko maailmaa. Täytyy vain toivoa, että hän menestyy yrityksissään tehdä maansa onnelliseksi sekä luoda siellä järjestystä ja hankkia laille voimaa.

Tosin hänen järkevyytensä, tyyneytensä ja kärsivällisyytensä auttavat suuresti häntä. Mutta hän on tekemisissä ihmisten kanssa, jotka ovat niin tyhmiä ja moraalittomia kuin suinkin on ajateltavissa."⁴¹

Kuten Armfeltin kirjeistä käy ilmi, myös hallitsijaa lähellä olevien suomalaisten suppeassa piirissä syntyi jotain erimielisyyksiin ja juonitteluun viittaavaa, ja niitä oli soviteltava. Hallitsijan pitkän poissaolon aikana oli kertynyt suuri joukko erilaisia ratkaisua kaipaavia Suomen asioita, ja tsaari yritti ratkaista niitä sairaan Armfeltin Tsarskoje Selon-asunnossa muiden Suomen hallintomiesten läsnäollessa. Kirjeissään Armfelt valitti toimeenpanovallan tehottomuutta ja lamaantuneisuutta. Hän toivoi, että toimeenpanovallan järjestykseen saattamiseksi kutsutaan koolle uudet valtiopäivät, joskin tämä toivo muuttui yhä häälyvämmäksi.

Armfeltin kuoleman jälkeen tehtiin yrityksiä Aleksanteri I:n taivuttamiseksi siihen, että autonomiselle Suomelle laadittaisiin hallitsijan luvalla uusi perustuslakiluonnos, koska Ruotsin vallan ajoilta periytyneet säädökset eivät enää olleet riittäviä. Vuodet vierivät, hanke edistyi hitaasti, luonnosta laatiin ehdotettiin perustettavaksi komitea, mutta ehdotuksiin ei saatu vastausta.

Tässä yhteydessä on mainittava tsaarin 9. (21.) 1816 antama manifesti, joka koski Suomea. Se oli tarpeen siksi, että keisarikunnan ministeriöt ja keisarikunnan senaatti Pietarissa pyrkivät sittenkin ulottamaan valtansa Suomeen sen autonomian rajoittamiseksi, mistä Suomen asiain komitea oli tehnyt valituksia keisarille. Manifestissa jälleen vakuutettiin juhlallisesti, että Venäjän hallitsijat nyt ja "vasta ainiaan" noudattavat pyhästi Suomen perustuslakia. Suuriruhtinaskunnan hallituskonselji muutettiin Suomen senaatiksi, minkä täytyi näköjään lisätä tuon elimen arvovaltaa; senaatti julistettiin riippumattomaksi elimeksi, joka oli yksin Suomen lakien ja hallitsijan tahdon alainen.

Keisarin Suomea kohtaan tuntemaan kiinnostuksen vilkastuttamiseksi järjestettiin

kesällä 1819 hänen kiertomatkinsa seudulle aina sen pohjoisosia myöten. Matka alkoi käynnillä Valamon luostarissa ja jatkui seuraavaa reittiä pitkin: Sortavala—Kuopio—Kajaani—Tornio—Oulu—Vaasa—Turku—Hämeenlinna—Tampere—Helsinki—Viipuri. Taivalta taitettiin maitse ja vesitse; silloin kun tieolot eivät sallineet vaunujen käyttöä, siirryttiin tavallisille talonpoikaisrattaille, joille oli levitetty tuoreita olkia; paikoin keisari ajoi ratsain, kulkipa hän muutaman kymmenen virstan jalankin. Hänellä oli tilaisuus seurata läheltä alamaistensa elämää, tarkkailla heitä ikään kuin sivusta. Kainuussa syrjäisessä Haapalankankaan kylässä korkeille vieraille jouduttiin kattamaan pöytä kiireesti siivottuun talliin, koska muuta tarpeeksi tilavaa rakennusta ei lähettyvillä ollut. Paikalle kokoontui talonpoikaislapsia tsaarin ateriaa katsomaan, ja tsaari kestiti heitä voileipäpalasilla. Ne saattoivat maistua maalaislapsille herkulta, ja tsaari tiesi sen. Jo silloin kun hänen nuori puolisonsa, keisarinna Jelizaveta Aleksejevna — tyttönimeltään Badenin prinsessa Louise — tapasi 1802 Viipurissa sisarensa Frederika Dorotean, joka oli Ruotsin kuningatar ja Kustaa IV Aadolfin puoliso, heille ojennettiin maistiaisiksi perinteistä "suomalaista leipää", johon oli sekoitettu pettua (peruksi sanottiin petäjän kuoren alaista pehmeää kerrosta, jota varattiin etukäteen ja kuivatettiin katovuosien varalle). Vaikka Suomea oli Armfeltin mukaan ennen vanhaan sanottu Ruotsin vilja-aitaksi, kato oli usein toistuva ilmiö, etenkin maan pohjoisosissa, ja petun tunsivat kaikki.

Hallitsijan matkatessa Suomessa sen pääkaupunkina ei ollut enää Turku vaan Helsinki. Siellä hän tapasi Suomen viranomaiset. Kenraalille ja kuvernöörille J. F. Aminoffille myönnettiin kreivin arvo (aiemmin tämä titteli oli suotu Armfeltille). Keisari kehotti Aminoffia kutsuma nuoret poikansa pois ruotsalaisesta Lundin yliopistosta, jotta he opiskelisivat suomalaisessa yliopistossa, johon voitaisiin kutsua Lundista myös heidän professorinsa. Tämäkin pieni yksityis-

kohta oli hallitsijan mielensuunnan mukainen ja siinä kuvastui hänen valitsemansa linja: mieluummin suomalainen kuin ruotsalainen, ja ennen kaikkea Suomen johtomiesten oli omaksuttava tämä ohjeekseen.

Tsaari lupasi Helsingissä Suomen korkeille viranomaisille, että uutta perustuslakiluonnosta laatimaan asetetaan komitea, mutta ei sen koommin muistanut lupaustaan. Perustuslakia ei laadittu sen paremmin Aleksanteri I:n kuin Nikolai I:nkään aikana, eikä valtiopäiviäkään kutsuttu tuolloin koolle. Valtiopäivien koollekutsuminen uudistettiin vasta 1860-luvulla Aleksanteri II:n aikana Suomen ja Venäjän uudistusten alkaessa.

Kummankin Aleksanterin muisto elää suomalaisten mielissä. Yksi Helsingin pääkaduista — Aleksanterinkatu — on nimetty Aleksanteri I:n mukaan. Katu johtaa Senaatintorille, jolla kohoaa Aleksanteri II:n muistomerkki.

Viitteet

- ²¹ Tsentr. gos arhiv MF. SPb. F. 1, d. 24, 11. 74—78.
- ²² Danielson—Kalmari J. R. Aleksanteri I:n aika. Osa I. S. 15.
- ²³ Sama, osa III, s. 223.
- ²⁴ Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Aleksandra I. S. XXIII.
- ²⁵ Ordin K. F. Pokorenije Finljandii. T. II. S. 11.
- ²⁶ Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Aleksandra I. S. 185—186.
- ²⁷ Mts. 185.
- ²⁸ Ordin K. F. Pokorenije Finljandii. T. II. S. 227.
- ²⁹ Mts. 329.
- ³⁰ Mts. 335.
- ³¹ Danielson—Kalmari J. R. Aleksanteri I:n aika. Osa I. S. 483.
- ³² Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Aleksandra I. S. 316.
- ³⁷ Mts. 316.
- ³⁴ Danielson—Kalmari J. R. Aleksanteri I:n aika. Osa II.
- ³⁵ Ylikangas H. Autonomia Suomelle 1809 — lah-

ja vai välttämätön paha? // Hiidenkivi, 1995, n:o 4, s. 22—25.

³⁶ Danielson—Kalmari J. R. Aleksanteri I:n aika. Osa II. S. 65—66.

³⁷ Borodkin M. Istorija Finljandii. Vremja Aleksandra I. S. 366.

³⁸ Borodkin M. Iz noveiše istorii Finljandii. Vremja upravlenija N. I. Bobrikova. S. XVIII.

³⁹ Mts. 317.

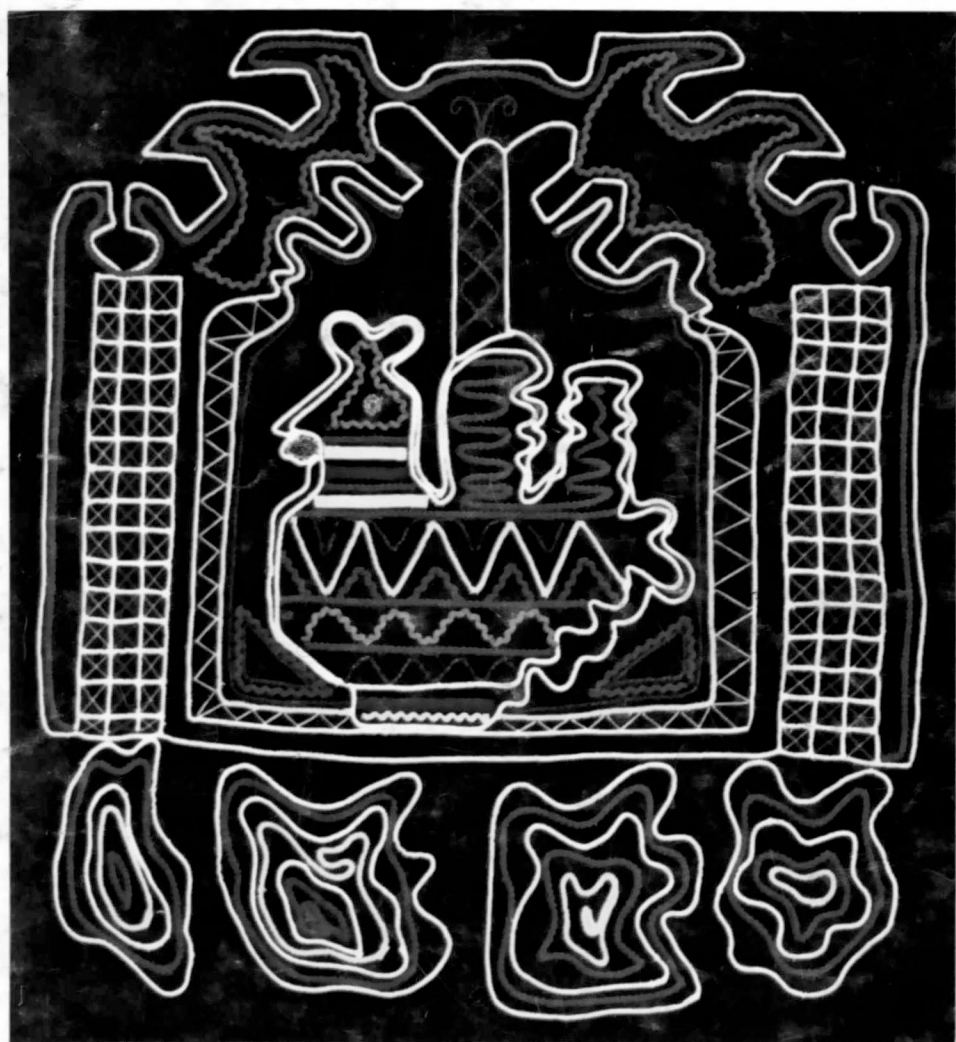
⁴⁰ Danielson—Kalmari J. R. Aleksanteri I:n aika. Osa VI. S. 646.

⁴¹ Mts. 503.

Jatkuu.

CARELIA

2
98

Eino Karhu

Suomen itsenäisyyden esihistoria

Kielen ja kulttuurin merkitys kansakunnan muotoutumiselle

*Kieli, kansan rautavanne,
omaisuus on onnellisin;
kieli yksin yhdistääpi
kansakunnan keskenänsä.*

Jaakko Juteini, 1810

*Suomi ei voi mitään väkivalloin,
sivistyksen voima on sen ainoa
pelastus.*

J.V. Snellman, 1840

Nuo kahden suomalaisen kulttuurivaikuttajan, valistuskirjailija Jaakko Juteinin ja Suomen kansallisuusliikkeen pääideologin, filosofin ja sanomalehtimies Johan Vilhelm Snellmanin lausumat ilmaisevat pitkin 1800-lukua, Suomen kansakunnan muotoutumiskaudella, tapahtuneiden kansallisten kulttuuriprosessien perusolemuksen ja suunnan.

Koska kansakunta muotoutui verraten myöhään ja varsin erikoislaatuissa historiallisissa oloissa, siihen liittyi joitakin erityispiirteitä. Mainitsen niistä kolme.

Ensimmäinen piirre oli se, että kansakunta ei muotoutunut spontaanisti vaan täysin tietoisesti, ikään kuin määrätyn suunnitelman mukaan, jolloin asetettiin jo etukäteen täysin konkreettiset tavoitteet: nykyaikaista yleiskansallista kirjakieltä kehitettiin tietoisesti kansanmurteiden pohjalta; kansalliskirjallisuutta luotiin tietoisesti tarkoitushakuisesti kerättävän ja julkaistavan kansanrunouden pohjalta; koossapitäväksi tekijäksi käsitettyä kansallistajuntaa viritettiin kaikin käytettävissä olevin keinoin eri maakuntien asukkaiden yhdistämiseksi yhtenäiseksi kansakunnaksi. Tietoista pyrkimystä oli havaittavissa muillakin toiminta-aloilla: sitä ilmeni ensimmäisiä kulttuurijärjestöjä, lehtiä, kustannusliikkeitä ja koululaitosta perustettaessa. Kaikki alkuhankkeet olivat mittasuhteiltaan varsin vaatimattomia, koska itse kansa oli pieni: 1800-luvun alkuun tultaessa Suomen asukasluku oli vajaa miljoona. Ensi ponnistukset olivat silti kaikessa vaatimattomuudessaan täysin tietoisia luonteeltaan, kaikki oli tähdätty siihen, että nuori Suomen kansakunta voisi lyödä itsensä läpi historiassa, vakiinnuttaa asemansa, ottaa paikkansa tuon ajan sivistyskansojen joukossa.

Toinen erityispiirre oli se, että nimenomaan kulttuuritekijä sai korostuneen merkityksen Suomen kansan kansallisessa itsetoteutuksessa. Euroopan johtavat kansakunnat olivat muovautuneet monien vuosisato-

jen kuluessa, jolloin niillä oli ollut muodossa tai toisessa oma valtiolaitoksensa ja keskusvalta oli vähitellen voimistunut. Varhaisfeodaaliset pikkuvaltiot kuten kreivi-, ruhtinas- ja kuningaskunnat olivat keskinäisten yhteenottojen tuloksena suureneet ja vaihtuneet keskusjohtoisiksi absoluuttisiksi monarkioiksi. Niin oli tapahtunut Ranskassa, Englannissa, Espanjassa, Venäjällä ja monissa muissa maissa. Suomen kansakunnan muodostukseen ei keskusvalta vaikuttanut positiivisena tekijänä, valtahan oli vieras — kahdessakin mielessä, ja toiveet omaehtoisesta kansallisesta kehityksestä liitettiin ennen kaikkea kielen, kulttuurin ja suomalaisten kansallistajunnan säilymiseen ja kehittymiseen. Siitä johtui, ettei pääpainoa pantu vallan tai aseiden voimaan, vaan kulttuuriin ja kansalliseen itsekasvatukseen. Toisin sanoen kulttuurin alueella tapahtuvan kansallisen itsemääräämisen täytyi käydä kansallisvaltiollisen itsemääräämisen edellä.

Suomen kansakunnan muodostuksen kolmas erityispiirre johtui nimenomaan kahdenlaisesta vallanalaisuudesta: valtiollisesti Suomi oli 1800-luvulla riippuvainen Venäjältä, jonka yhteyteen se kuului; sivistyksellisesti, yhteiskunnallisesti ja oikeudellisesti Suomen kansa pysyi riippuvaisena suomalaisen yhteiskunnan kieleltään ja kulttuuriltaan ruotsinmielisestä yläluokasta.

Ruotsin vallan peruja oli Suomen jakautuminen kahteen kieli- ja kulttuurialueeseen: suomalaiseen ja ruotsalaiseen. Se oli myös sosiaalista säätyjakoa, jolloin yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen liittyi kansallista epätasa-arvoa.

Suomen saatua autonomian 1809 ruotsi säilytti virallisen kielen asemansa; se oli koko hallintokoneiston kieli, jota käyttivät kaikki viranhaltijat senaattoreista aina kunnanvirkailejiin; oikeudenhoito sekä koulu- ja yliopisto-opetus tapahtui ruotsin kielellä, myös kirjoja ja lehtiä julkaistiin ruotsiksi. Ruotsin kieli oli tavallaan säätyläisten, etuoikeutettujen yhteiskuntakerrosten ja sivistyneistöpiirien eliittikieli; se oli samalla heidän koti-

ja seurustelukielensä, jolla käytiin kirjeenvaihtoa jne. Sanalla sanoen se oli heidän ensimmäinen ja pääasiallinen kiелensä; sivistyneimmät heistä saattoivat hallita vielä puoli tusinaa vieraita kieliä, mutta eivät suomea, jota puhui suurin osa maan väestöstä.

Etuoikeutetun virallisen asemansa lisäksi ruotsin kielellä oli vielä se etu, että se oli täysin kehittynyt nykyaikainen kulttuurikieli vanhoine kirjallisine perinteineen. Ruotsin kieli oli Ruotsia ja osaksi Suomea asuttavan ruotsalaisen kansakunnan kieli, ja vaikka suomenruotsalaisten kielenkäytössä, etenkin elävässä kansanomaisessa puheenparressa, oli omat erikoispiirteensä, monet kulttuuri- ja kielipiirteet yhdistivät heitä ruotsinmaalaisiin.

Tosin vain kymmenesosa Suomen asukkaista oli ruotsalaisia. Edellä mainittujen yhteiskunnan huippukerroksen ja sivistyneiden piirin lisäksi tähän kymmenekseen kuului vielä tavallisia talonpoikia, kalastajia, merenkulkijoita, rannikkokaupunkien asukkaita, jotka olivat kansallisuudeltaan ja kulttuuriperinteiltään ruotsalaisia. Korostettakoon, että kansallisuusongelmien järkevä ratkaisu — niin kuin myöhemmin tapahtuikin — ei tarkoittanut ruotsin kielen ja ruotsalaisen kulttuurin poistamista vaan kielten ja kulttuurien tasa-arvoisuuden aikaansaamista. Se ei ollut yhteydessä vain kansallisuusongelmiin, vaan myös suomalaisen yhteiskunnan demokratisoimiseen ja säätyjen eriarvoisuuden, mm. yhteiskunnallisten, poliittisten ja taloudellisten etuoikeuksien, poistamiseen. Silloin kun suomalainen talonpoika sanoi ruotsia "herrojen kieleksi", hän tarkoitti nimenomaan sitä, että hän ei "alhaisen säädyn" edustajana tai "säätylaitoksen ulkopuolella" olijana ollut samanarvoinen muiden säätyjen kanssa; huomattakoon, että talonpoikaissäättyyn, jolla oli edustus-oikeus valtiopäivillä ja paikallisessa itsehallinnossa, laskettiin vain maata omistavat talonpojat, muttei tilatonta maalaisköyhälistöä. Kuten tuonnempana selvää, kansallisuusliike

suuntautui myös feodalismia ja kartanonherroja vastaan.

Suomen talonpojisto muodosti maan väestön enemmistön. Suomi pysyi vielä pitkään agraarimaana. 1800-luvun alussa kaupunkilaisväestön osuus oli enintään viisi prosenttia. Kaupunkilaismiljö ja kaupunkilaiskulttuuri olivat edelleen ruotsalaisvoittoisia, koska nekin harvat suomalaiskyllistä lähteneet henkilöt, jotka onnistuivat hankkimaan sivistyksen ruotsalaisissa kouluissa ja yliopistossa (suomenkieliset oppilaitokset puuttivat), ohjautuivat olosuhteiden pakosta ruotsalaisen kulttuurin pariin. Vain yksityiset asiansharrastajat osoittivat tuolloin kiinnostusta suomen kieleen ja suomalaiseen kansankulttuuriin.

Puškin sanoi Vaskiratsastaja–runoelmaansa Nevan upottavilla rannoilla jököttävää suomalaista kalastajaa "surulliseksi luonnon lapsipuoleksi". Sivistyksellisesti ja kielellisesti koko Suomen kansa oli omassa maassaan oikeudettoman lapsipuolen asemassa.

Siihen aikaan, 1800-luvun alkupuoliskolla, suomi ei alkuunkaan yltänyt ruotsin kaltaisen kehittyneen nykyaikaisen kirjakielen tasolle. Vaikka käsitteet kansakunta ja kansallinen olivat jo tuolloin sivistyneistön käytössä, suomen kieltä ei kuitenkaan vielä sanottu kansalliskieleksi, koska sen oikeudellinen asema sen paremmin kuin sen kehitystaso ja soveltuvuus yleiskansalliseksi sivistyskieleksi eivät antaneet siihen perustetta. Eihän Suomen kansakunta ollut vielä muodostunut eikä kansallistajunta ollut vielä kiteytynyt. Eri maakuntien asukkaat eivät vielä edes kokeneet Suomea yhteiseksi kotimaakseen, vaan jokainen maakunta kuten Savo, Häme, Satakunta, Pohjanmaa jne. oli olemassa — varsinkin paikallisen maalaisväestön tajunnassa — ikään kuin muista erillään. Erästä maakuntaa, maan lounaisosaa, nimitettiin perinteisesti Varsinais-Suomeksi.

Vastaavasti suomen kielikin oli olemassa eri kansanmurteiden koostumana. Sen lisäksi oli vanhentunut kirjakieli, jolle piispa

Mikael Agricola oli luonut pohjan jo 1500-luvun puolivälissä. Se oli kuitenkin kehittynyt erittäin hitaasti äärimmäisen suppean käyttöalueen takia: sillä julkaistiin vain harvalukuisia talonpojille tarkoitettuja hengellisiä kirjoja, edes papit eivät saaneet nimenomaista opetusta suomen kielessä eivätkä useinkaan osanneet sitä kunnolla. Jotta suomesta olisi tullut nykyaikaisen kansakunnan kieli, sitä oli uudistettava ja kehitettävä perusteellisesti ja, mikä oli yhtä tärkeää, oli päästävä siihen, että suomea käytettäisiin kaikissa yhteiskuntakerroksissa ja kaikilla elämänalueilla.

Kaikki suomeksi kirjoittaneet intoilijat — heitä oli harvassa — olivat pakostakin kielen luojia, nykyaikaisen kirjakielen uranuurtajia. Kansallisuusliikkeen syntyessä sen vaikuttajien mielissä virisi niin monta uutta ajatusta ja kulttuurihanketta, että niitä oli aivan mahdotonta ilmaista vanhan kirjakielen keinoin. Kieltä oli rikastutettava sadoilla ja tuhansilla uudissanoilla. Kielentutkijat sanovat tätä aktiivista ja määrätietoista sanaston kartuttamista sanaston tietoiseksi kehitykseksi ja erottavat sen sattumanvaraisista kielellisistä uudismuodosteista. Uusien sanojen täytyi olla ymmärrettäviä ja helposti omaksuttavia. Se ei ollut pelkästään lingvistinen vaan myös sosiaalinen tehtävä, kun otettiin huomioon, että suomenkielisiä kirjoja ja lehtiä luki rahvas, tavalliset talonpojat. Tämän vuoksi esimerkiksi Elias Lönnrot vastusti vaikeasti opittavien sivistyssanojen liikarunsautta ja oli sitä mieltä, että uusia sanoja oli luotava pääasiallisesti kansankielen pohjalta. Kuten Lauri Hakulinen toteaa, keran Lönnrot "ilmaisi sen kiintoisan käsityksen, että muinaiskreikkalaisen kulttuurin etevyys osaltaan perustuu kreikan kielen sivistyssanojen suhteellisen runsaaseen omaperäisyyteen, mikä oli tehnyt ne kansan syvillekin riveille helpoiksi ymmärtää."⁴²

Udissanojen sepittelystä oli tullut pakotettava välttämättömyys, jota ei voinut lykätä tuonemmaksi. Kirjoitettiinpa mistä tahansa, tarvittiin uusia sanoja. Mainittakoon täs-

sä muuan kiintoisa esimerkki. Helmikuun 16. päivänä 1831 pidettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran perustava kokous, mutta itse sana kirjallisuus puuttui vielä suomen kielestä. Jotkut kirjoittajat käyttivät lainasanaa *litteratur*; Lönnrot käytti kokouspöytäkirjassa selittäviä sanoja, muttei ehdottanut vielä varsinaista termiä. Tasan viikon kuluttua pidettiin Seuran toinen kokous, ja Lönnrotilla oli jo tarjottavanaan uudissana kirjallisuus. Se osoittautui varsin onnistuneeksi ja vakiintui kirjakieleen.

Tunnettu suomalainen kielentutkija Lauri Hakulinen esittää kirjassaan Suomen kielen rakenne ja kehitys lähes sata keskeisintä sanaa Lönnrotin ehdottamasta ja kirjakieleen kotiutuneesta sanapaljoudesta.⁴³ Luetelo on erittäin vaikuttava, sitä ei hevin jaksaisi uskoa, että yksi ihminen on pystynyt rikastuttamaan kielen sanastoa niin paljon, kaiken lisäksi varsin erilaisten alojen termeillä. Seuraavassa esimerkkejä yhteiskunta- ja valtiolaitoksen alalta: *hallinto, kansanvalta, tasavalta, itsenäinen, kansallisuus, ruhtinaskunta, talonpojisto, porvaristo, pääoma, elinkeino, äänioikeus*; oikeudenkäytön ja oikeussuhteiden alalta: *alistaa, haaste, ote, jäljennös*; kieliopin alalta: *aakkoset, kerake, korko, pääte, sija, sidesana, monikko*; muilta aloilta: *mannermaa, emämaa, laskuoppi, alkuperä, edistys, potilas, runoelma* jne. Oli muitakin sanaseppoja, jotkut heistä jopa ylittivät Lönnrotin ehdottamiensa uudissanojen paljoudessa, mutta he hävisivät onnekkaille Lönnrotille kieleen juurtuneiden sanojen määrässä.

Kaikesta innostuksesta ja vaivannäöstä huolimatta uudelleen luotava suomen kirjakieli ei kehittynyt yhtäkkisesti, eikä sitä omaksuttu käden käänteessä; sivistyneet ihmiset, jopa suomeksi kirjoittavat, tunsivat vielä pitkään houkutusta käyttää enemmän ruotsin kieltä. Se että jopa Suomen kansallisuusliikkeen ideologit ja johtajat hallitsivat kirjasuomen ja kansankielen puutteellisesti, ihmettytti eräitä aikalaisia. Heistä tuntui, että Suomen kansallisuusliike oli jotain keinotekois-

ta, että se oli saanut alkunsa intellektuelliryhmän oikusta. He nimittivät näitä sivistyneistön edustajia fennomaaneiksi eli suomenkiihkoisiksi. Tämä alun perin ironinen ilmaus vakiintui fennomaaniliikkeen nimitykseksi. Ruotsalaisleiriin kuuluneita liikkeen vastustajia kutsuttiin svekomaaneiksi eli ruotsinkiihkoisiksi.

Todellisuudessa kansallisuusliikkeen taustalla eivät olleet yksityisten henkilöiden mieltymykset ja harrastukset, vaan kansan oikeudeton asema. Pitää paikkansa, että suomen kieltä ja suomalaista kulttuuria propagoidtiin alkuaikoina enimmäkseen ruotsiksi; niinkin myöhään kuin 1860-luvulla liikkeen johtaja J.V. Snellman käytti mieluummin ruotsia — myös keskustelukielenä, vaikka hän oli parikymmentä vuotta aiemmin perustanut ruotsinkielisen lehden lisäksi nimenomaan talonpojille tarkoitetun suomenkielisen Maamiehen ystävä -lehden.

Historialliselta kannalta katsoen tärkeintä oli tietoisuus siitä, että Suomen kansakunta ei ollut ajateltavissa ilman nykyaikaista kieltä ja kehittyntä kulttuuria. Valveutuneimmat henget tajusivat tämän jo 1810- ja 1820-luvulla.

Kansallisen herätyksen alku ja A.I. Arwidsson

Ajanjaksoa 1810-luvun loppu — 1820-luvun alku sanotaan Suomen historiassa ensimmäiseksi kansalliseksi herätyskaudeksi. Toinen kansallinen herätyskausi ajoittuu 1840-luvulle.

Ensimmäinen herätyskausi aloitti monivaiheisen kansallisen kulttuuri- sekä yhteiskunnallisen ja poliittisen liikkeen, joka pitkin 1800-lukua muutti vähitellen muotoaan ja sai uutta sisältöä.

Varhaiskauden herättäjinä esiintyi kirjailijoita ja sanomalehtimiehiä, etupäässä nuorten yliopistonopettajien joukosta. He olivat eurooppalaisittain sivistyneitä ihmisiä. Toiset olivat yhä kokonaan valistusaatteiden,

A.I. Arwidsson.

pääasiallisesti Ranskasta levinneiden, vaikutuspiirissä, toiset taas olivat saaneet vaikutteita saksalaisesta romantiikasta, osaksi Ruotsin välityksellä.

Tuon ajan Suomessa valistusaatteiden tunnetuksi tekeminen tapahtui **talonpojis-
tolle suunnatun valistustyön** muodossa. Valistuskirjailijat vetosivat nimenomaan Suomen talonpojistoon suomalaisen kansakunnan perustana ja kirjoittivat suomen kielellä, jota ylemmät säädyt eivät taitaneet. Näiden kirjailijoiden päätehtävänä oli äidinkiellällä tapahtuva kansan valistaminen. Heihin kuuluivat Jaakko Juteini (1781—1855), Karl Aksel Gottlund (1796—1875), Reinhold von Becker (1788—1858) ja Abraham Poppius (1793—1866). Kustaa Renvall (1781—1841) teki mittavan sanastotyön. Carl Niklas Keckmanista (1793—1838) tuli vuonna 1829 ensimmäinen suomen kielen lehtori yliopistoon, hän toimi myös vuonna 1831 perustetun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sihteerinä.

Jaakko Juteini oli kirjailijoista tuotteliain, hän julkaisi suomeksi muutamia kymmeniä pienehköjä kirjoja, jotka sisälsivät runoja, kertomuksia ja näytelmädialogeja.

Becker perusti Turussa vuonna 1820 suomenkielisen lehden Turun Viikko—Sanomat kansanvalistusta edistämään. Sillä oli aikasekseen melkoinen levikki, peräti 2000 kappaletta. Becker julkaisi sitä itse kolmen vuoden ajan, sitten hän luovutti sen toisiin käsiin, ja se ilmestyi vuoteen 1831 asti. Kahden vuoden kuluttua suomenkielinen lehti alkoi ilmestyä Viipurissa (Sanan Saattaja Viipurista), Poppius oli yksi sen toimittajista. Vuosina 1827 ja 1832 Gottlund julkaisi suomen kielellä (mutta sensuurihankaluuksien välttämiseksi Ruotsissa) kaksi Otavakalenterin numeroa, joissa oli hänen runojaan sekä eri aiheita käsitteleviä kirjoituksiaan.

Kaikki nämä hankkeet olivat vielä melko vaatimattomia kirjallisia ja journalistisia kohteita. Utta ja merkittävää oli kuitenkin se, että tästä lähtien suomeksi ilmestyi paitsi hengellisiä kirjoja myös luonteeltaan maallisia ja ajankohtaisia yhteiskunnallisia ja kulttuuriaiheita käsitteleviä julkaisuja. Niitä oli vielä harvassa, mutta ne enteilivät käännettä ja oli havaittavissa pyrkimystä laajentaa suomen kielen käyttöalaa. Elettiin aikaa, jolloin yhtenäiset kirjakielen säännöt eivät olleet vielä kiteytyneet, murteiden taistelu oli käynnissä ja tarvittiin kipeästi sanakirjoja ja normatiivista kielioppia.

Väittelyt siitä, miltä pohjalta ja mihin suuntaan suomen kirjakielen tuli kehittyä, kestivät muutaman vuosikymmenen, ja niistä oli hyötyä. Kehityksessä oli kaksi puolta: kiinnostus kansanmurteisiin, niiden rikkauteen ja monivivahteisuuteen voimistui, mutta tavoitteena oli edelleen yhtenäisen yleiskansallisen kirjakielen luominen.

Sanasta valistus tuli tuolloin yksi käytetyimmistä, etenkin Jaakko Juteinin tuotannossa. Muuan hänen varhaisrunoistaan, *Laulu Suomessa* (1810), muuttui suosituksi kansanlauluksi. Se ilmensi valistusmiehen

uskoa maan tulevaisuuteen, kansan luomisvoimaan, työteliäisyyteen ja omanarvontuntoon. Kyntäjien, työn raskaan raatajien nimissä lausutut sanat "Arvon mekin ansaitsemme" kajahtivat samalla kertaa yhteiskunnalliselta ja kansalliselta iskulauseelta. Juteini toisteli mielellään ajatusta, että ensimmäinen, vanhin ja jaloin, sääty ei ole aatelisto vaan talonpojisto, joka on jokaisen yhteiskunnan ja valtion tärkein perusta. Sadussa Muurahaiset tämä ajatus on ilmaistu seuraavasti:

*Valtaisuus on vanha mylly,
jossa meno meikäläisten
ompi veden vertaisena,
vaan ei elämä isoisten;
vesi vääntää ratasta,
vaan ei vaahto valkeana,
keveänä keikutellen
päällin puolin pyörimässä.*

Valistusperinteillä oli Suomessa vielä pitkään yhteiskunnallinen ja kansallinen pohjansa, koska sääty-yhteiskunta säilyi yhä. Snellman väitti 1840-luvulla, että Suomen kansallisuusliike saattoi tukeutua vain talonpojistoon ja porvaristoon, muttei aatelistoon. Hän esitti myös toivomuksen, että sen jälkeen kun suomalaiset olivat harrastaneet hänen mielestään liian spekulatiivista filosofiaa, klassista saksalaista idealismia Kantista Hegeliin (itse Snellman oli lähellä vasemmistolaisia nuorhegeliläisiä), oli syytä palata takaisin yhteiskunnallisesti aktiivisen englantilais-ranskalaisen valistusideologian pariin.

Saksalaisen filosofian ja romantiikan harastus virisi Suomessa 1810- ja 1820-luvulla Turun romantikoiksi kutsuttujen kirjailijoiden keskuudessa. Yliopistonuorisoperusti vuonna 1815 kirjallisuusfilosofisen piirin, johon kuuluivat J.G. Linsén, A.I. Arwidsson, A.G. Sjöström, F. Bergbom. Pian he panivat alulle useita ruotsinkielisiä julkaisuhankkeita tutustuttaakseen suomalaisen yleisön Euroopan hengenelämän uusimpiin ilmiöihin. Turun

romantikkoja kutsuttiin vielä fosforisteiksi ruotsalaisten romantikkojen julkaiseman Phosphoros-lehden mukaan, koska ensi virikkeet oli saatu Ruotsin kautta. Ruotsin kirjallisuuden tapahtumat, mm. ruotsalaisten romantikkojen taistelu klassismia vastaan, olivat turkulaiskirjailijoiden näköpiirissä. Heitä kiinnosti koko **germaaninen maailma** laajassa mielessä (ruotsalaiset olivat sen osa); filosofiassa sitä edustivat Fichte, Schelling ja sitten Hegel (Turun romantikkoja lähellä oleva J.J. Tengström oli hegeliläisen filosofian ja estetiikan ensimmäinen tunnetuksi tekijä Suomessa). Herderin ja myöhempien romantikkojen näkemykset kansankulttuurista, perinteestä, mytologiasta, kansallisen omaleimaisuuden muinaisista alkujuurista vaikuttivat merkittävästi ja varsin pitkään suomalaisiin kirjallisuusmiehiin.

Turun romantikot julkaisivat 1817—1818 kaksi Aura-kalenterin numeroa (Aurajoen mukaan, joka laskee mereen Turussa). Vuosina 1819—1823 ilmestyi kirjallisuuslehti Mnemosyne. Aikakauslehden poliittiseen maltillisuuteen tyytymätön A.I. Arwidsson perusti 1821 oman lehden Åbo Morgonblad, joka oli radikaalimpi ja omaksui oppositioasenteen virkavaltaa kohtaan. Lehti pysyi pystyssä vain yhdeksän kuukautta ja lakkautettiin.

Kaikki nämä Turun romantikkojen ruotsinkieliset julkaisut oli tarkoitettu sivistyneille lukijoille, ja niiden aihepiiri oli sen mukainen. Jonkinasteinen sidonnaisuus valistusideologiaan säilyi tässäkin tapauksessa, etenkin Arwidssonin kohdalla. Silti hän otti selkeämmin kuin Juteini tai Gottlund huomioon Euroopan uusimmat kehityspiirteet, sen, mitä oli tapahtunut Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien jälkeen.

Varhaisherättäjien lähtökohtana oli ajatus: Suomi oli saanut itsehallinnon ja sen kansa korotettu kansakuntien joukkoon, joten oli toimittava tämän mukaisesti ja pyrittävä monipuoliseen kansalliseen ja yhteiskunnalliseen kehitykseen. Autonomian myöntämistä oli pidettävä vain omatoimisuus-

den **edellytyksenä ja kannustimena**; keisari oli sanonut sanansa, nyt oli itse suomalaisten ryhdyttävä toimeen.

Siihen mennessä oli jo muotoutunut eräänlainen Aleksanteri I:n palvonta: häntä ylistettiin valistuneeksi monarkiksi, joka huolehti alamaistensa, kaikkien keisarikuntaan kuuluvien kansojen hyvinvoinnista. Mainitut suomalaiset kirjailijat yhtyivät keisarin palvontaan. He syyttivät toimettomuudesta ja jopa suomen kielen viljelyn vastustamisesta Suomen vanhoillisia viranomaisia ja ylempiä säätyjä, mutta eivät Venäjän tsaaria. Juteini sanoi runoissaan Aleksanteri I:tä "rauhan ruhtinaaksi", Venäjän uudistajan Pietari I:n ansiokkaaksi manttelinperijäksi. Gottlund kirjoitti Otava-kalenterissa, että monikansallisella Venäjällä eli hyvässä sovussa yli sata eri uskontokuntia ja kieliä edustavaa kansaa osoittaen suvaitsevaisuutta ja hyvää tahtoa. Kaikilla noilla suurilla ja pienillä kansoilla oli Gottlundin mukaan mahdollisuus säilyttää oma kielensä, uskonsa ja tapansa, jotkin niistä nauttivat jopa itsehallintoa ja lainsäädäntöoikeutta. Tosin Gottlund ei ollut täysin tyytyväinen, hän kysyi: Olivatko nuo kansat yhtä onnellisia ja valistuneita kuin muut Euroopan kansat? Niillä oli Gottlundin mielestä kylläkin uskonnonvapaus, muttei lain takaamaa vapautta.⁴⁴

Poikkeuksetta kaikki mainittujen julkaisujen toimittajat ja avustajat saivat muodossa tai toisessa tuntea kansalaisvapauksien, mm. painovapauden, puutteen. Se tuli ilmi ennen kaikkea A.I. Arwidssonin tapauksessa, vieläpä melko kouraantuntuvalla tavalla, olihan hän sanomalehtimiehenä varhaiserättäjistä vapaamielisin.

Arwidsson toimi historian dosenttina Turun yliopistossa. Sen jälkeen kun hänen lehensä syyskuussa 1821 lakkautettiin, hän yritti jatkaa lehtimiestoimintaansa. Hänet erotettiin sen takia yliopistosta ilman oikeutta palata sinne takaisin. Hän etsi jotain muuta opettajan tai virkamiehen paikkaa, myös Pietarista, mutta tuloksetta — virkavalta piti siitä huolen. Viranomaiset yksinkertaisesti

pakottivat hänet muuttamaan Ruotsiin 1823.

Arwidsson kertoo omaelämäkerrallisessa kirjoituksessaan melko yksityiskohtaisesti elämänsä Suomen-kaudesta ja romanttisen maailmankatsomuksensa muovautumisesta. Monien romantikkojen tavoin hän koki viehtymyksen keskiaikaan (hänen yliopistolinen väitöskirjansa oli nimeltään Historiallinen esitys keskiajan romantiikasta, 1817). Korostettakoon, että hän pyrki välttämään keskiajan valistushenkisen ja romanttisen tarkastelutavan yksipuolisuudet. Se ei ollut vain kaikkialla vallitsevan barbarian, taikauskon ja ennakkoluulojen aikaa. Maailmanhistoria ei Arwidssonin mielestä ylipäättään tunne sellaisia aikakausia, jotka olisivat kokonaan vailla myönteistä sisältöä. Rooman keisarikunnan raunioille syntyi keskiaikana uusia valtioita, uudet elinvoimaiset kansat elvyttivät Euroopan, ja uudet kulttuurimuodot kehittyivät. Arwidsson ei suinkaan kehoittanut palaamaan keskiaikaiseen elämänmuotoon, sellainen oli hänen käsityksensä mukaan vierasta aidolle romantiikalle. Hän liitti aidon romantiikan valistusajattelua syvällisempään **historiantajuun**, historiallisen tapahtumisen ja kulttuurikehityksen entistä monipuolisempaan ymmärtämiseen. Herderin, Schlegel-veljesten ja muiden romantikkojen aatteet lähtökohtanaan Arwidsson puolusti eurooppalaisen klassismin kannattajien ja antiikin ihailijoiden "epäklassisina" pitämien barbaaristen kansojen kulttuuria. Kirjallisuus, taide ja kulttuuri kokonaisuudessaan tarvitsivat vapautusta klassistisen estetiikan sääntöpakosta, joidenkin ikuisten ja muuttumattomien normien alaisuudesta. Lisäksi se oli kulttuurin kansanomaisten alkujuurien puolustamista. Arwidsson laski kustavilaisajan ruotsalaisen klassismin aateliston hovikulttuuriin kuuluvaksi, kun taas romantikot hakeutuivat kansankulttuurin pariin.

Romantiikka kirjallisuudessa merkitsi Arwidssonille liberaalisuutta politiikassa. Kehitysajatus oli hänen maailmankatsomuksensa johtoaate, ja tämä määräsi hänen käsityksensä luonnosta, yhteiskunnan historias-

ta, kansojen ja kansakuntien elämästä sekä niiden kielistä ja kulttuureista. Kehitysajatuksesta johtui herkästynt historian liikkeen, aikakausten vaihtumisen, menneisyydestä tulevaisuuteen suuntautuvan ajankulun taju. Vanhat muodot vaihtuivat väistämättä uusiksi poikkeuksetta kaikilla elämän aloilla. Itse asiassa jokainen aikakausi, myös Arwidssonin oma aika, oli hänen romanttisen maailmankatsomuksensa kannalta **siirtymäaika**, se oli ikään kuin päättymätön ja avoin tulevaisuudelle.

Kehitys ei tapahtunut itsestään, vaan siihen liittyi taistelua ja uhrauksia. Arwidsson väitti jo ensimmäisessä lehensä numerosa seuraavaa: "Uuden tulee taistella vanhaa vastaan, ja se on taistelua elämästä ja kuolemasta." Jos yhteiskunnassa nautitaan kansalaisvapauksia, taistelu ei ole yhtä ankaraa ja tuhoisaa kuin niiden puuttuessa. Tätä seikkaa Arwidsson pohti kirjoituksessaan Painovapaus ja julkisuus (Åbo Morgonblad, n:ot 24—25): "Kaikki vallankumoukset, jotka todella tämän nimen ansaitsevat (en nyt puhu kapinoista enkä vallananastajista) ovat seurauksia vanhan kangistuneen muodon ylen itsepintaisesta taistelusta uusia oloja vastaan. Kun se ei ole tahtonut väistyä uuden ajan tieltä, niin tämä vihdoinkin on sen musertanut, ja kaatuessaan se on ruhjonut rikki sekä hyvän että pahan. Tästä seurasi ilmeisesti, että laki tulee muuttaa aikakautta vastaavasti ja olosuhteiden mukaan, eikä jälkimmäisiä pidä yrittää sopeuttaa vanhentuneeseen lakiin", toisin sanoen vanhentuneeseen yhteiskuntajärjestykseen. Arwidsson vertasi kehitystä tarunomaiseen Feniks-lintuun, joka symboloi hänen silmissään elämän ikuista uudistumista.

Kuten Arwidsson omaelämäkerrassa kirjoitti, hänen vapaudenhaaveensa olivat alussa luonteeltaan ylimalkaisia. Kiinnostus politiikan käytännöllisiin kysymyksiin voimistui Espanjassa, Italiassa ja Kreikassa 1821—1822 käydyn vapaustaistelun vaikutuksesta. "Etelä-Euroopassa tänä vuonna syttyneet vallankumoukset vaikuttivat voimakkaasti

minuun ja loivat mieleeni uutta vireyttä, hän totesi. — Sillä minä näin kansojen heräävän itsetietoisuuteen ja toivoin itsevaltiuden ja mielivallan nyt astuvan isäinsä sammaltuneisiin hautakammioihin. Levätkööt siellä levossa ja rauhassa älköötäkään ikinä aaveina tai kummittelijoina häiritse ihmiskuntaa."⁴⁵

Åbo Morgonbladia pidettiin oikeutetusti Suomen ensimmäisenä poliittisena sanomalehtenä. Arwidsson oli täysin tietoisesti asettanut tämän tavoitteen, vaikkei hän sensuuria varoen puhunutkaan siitä avoimesti, vaan käytti metaforista kieltä, mikä tosin oli sopuisuudessa hänen romanttisten tyyliyrkimystensä kanssa. Hänen kirjallisuutta koskeviin pohdintoihinsa kätkeytyi tavallisesti poliittinen "piilotekesti". Kun hän pohti esimerkiksi kahden kirjallisuussuunnan, romantiikan ja klassismin, uuden ja vanhan koulukunnan välistä taistelua, hän tarkoitti myös yhteiskunnallista taistelua, säätyjen välisiä ristiriitoja ja erilaista historiallista roolia kulttuurin kehityksessä. Ruotsissa kirjoittamassaan omaelämäkerrassa Arwidsson luonnehti lehensä tarkoitusta selkeämmin sensuuriin päin vilkuilematta: "Suomalaisten maanmiesteni suuri joukko nukkui raskaasti ja oli herätettävä, varsinkin tajuamaan elämää valtiossa sekä julkisuuden arvoa ja yleistä osanottoa porvarillisen yhteiskunnan kaikkiin olosuhteisiin. Sellaiset asiat olivat meillä vallan uusia; omaperäinen, ennen astumaton latu oli aukaistava, ja tuhannet esteet olivat tällöin odotettavissa."⁴⁶

Arwidssonin yhteiskuntakriittisen kirjoittelun kärki kääntyi väistämättä aateliston huippukerrosta vastaan, olihan Suomen hallintovalta joutunut sen käsiin. Hänen käsityksensä mukaan todellinen itsehallinto ja menestyksellinen kansallinen kehitys vaativat itsenäisesti ajattelevia valtiomiehiä eikä pelkkiä virkamiehiä, jotka noudattivat sokeasti toisen tahtoa voimassaolevien säädösten rajallisissa puitteissa. Oli ajateltava kansakunnan tulevaisuutta ja laadittava ajanhengen mukaisia uusia lakeja; Arwidsson arvioi toimeettomuuden tällä työsaralla sää-

tyegoismiksi, poliittiseksi vanhoillisuudeksi ja epäisänmaallisuudeksi. Omaelämäkerrassa hän kirjoitti siitä vielä jyrkemmin sanankäantein: "Välitettiin vähät siitä, kärsivätkö synnyinseutu ja kansalaiset, kunhan vain rakas minä vaurastui, sai eläkkeitä, ritari-merkkejä ynnä arvonimiä, ja katsottiin olta- van kaiken arvostelun yläpuolella sekä vii- saampia kaikkea muuta kansaa."⁴⁷ Tuo oli läpinäkyvä vihjaus tunnettujen mahtihenki- löiden, mm. kreivin arvon saaneiden J.F. Aminoffin ja R. Rehbinderin, suuntaan; he olivat välittömästi osallisia Arwidssonin leh- den lakkauttamiseen ja hänen erottamiseen- sa yliopistosta. Arwidssonin käydessä hei- dän puheillaan he ottivat hänet vastaan vir- kamiesmäisen kalseasti ja kielsivät häneltä myötävaikutuksensa.

J.V. Snellman kehitti myöhemmin tätä aateliston huippukerroksen ankaraa kritiik- kiä. Hän sanoi tätä huippukerrosta korkeim- man vallan edessä matelevaksi ja kansaa sortavaksi "virkamiesaristokratiaksi".

Myös kulttuurin alueella aateliston johto- asema kuului Arwidssonin mukaan mennei- syyteen. Aateliston tilalle oli tullut uusia yh- teiskunnallisia voimia, jotka eivät vaatineet itselleen säätyetuoikeuksia.

Arwidsson pyrki antamaan kansallisen kehityksen, kielen ja kulttuurin ongelmille syvällisen historiallisen merkityksen. Kieli ei ole pelkkä kansakäymisen väline kehityk- sen nykytasolla, vaan kielessä kuvastuu kansan historia, sen monivuosisatainen elä- mä. Arwidssonin mukaan kieli on kansan historiallisen muistin ja henkisten rikkauksi- en säilyttäjä; kielessä on heijastumia myto- logisista ja uskonnollisista käsityksistä, il- manalasta, elinkeinoista, valtiorakenteesta; kieli on Arwidssonin mukaan "vuosisatojen tynö tulos".

Tämä koski myös kansanperinnettä. Sen pohjalta oli luotava kansalliskirjallisuus, ja Arwidsson piti tätä maailman kokemusten varmentamana ja myös Suomeen pätevä- nä yleisenä säännönmukaisuutena. Hän kir- joitti eräässä artikkelissaan vuonna 1821

seuraavaa: "Aina on ollut ilmeistä, että kan- sallinen taide ja kirjallisuus kukoistavat vain sillä ehdolla, että uudet sukupolvet omak- suvat hengeltään ja runolliselta rakenteel- taan kotoiset laulut, että nuo laulut kiehto- vat heidän sydämiään ja älyään kuvastuak- seen sitten uusissa luomuksissa. Kun raken- nusta sitten pystytetään, pitää ehdottomasti olla perusta, sillä ilmassahan sellainen ei voi riippua. Ja jos haluamme, että meillä syn- tyisi kansallinen runous, niin vanhojen runo- elmiemme, satujemme ja laulujemme tulee vallata nykyisen kansan sydämet, astua kan- san sisimpään, joka sitten jo alkaa luoda uusin muodoin mutta yhtä aidon nerokkaas- ti ja voimakkaasti kuin ennenkin."⁴⁸

Nämä olivat tärkeitä ajatuksia, jotka vii- toittivat tuolloin vielä alkuvaiheissa olleen kansallisen kulttuurikehityksen suunnan.

Arwidsson ei rakennellut ruusuksia har- hakuvitelmia synnyinmaansa kohtalosta, kaikkein vähiten sen jälkeen, kun virkavalta oli kovakouraisesti pakottanut hänet muut- tamaan Ruotsiin. Siellä ollessaan hän seu- rasi edelleen Suomen ja Venäjän tapahtu- mia. Niinpä hän kertoi 1826 toimittamassaan ruotsalaislehdessä dekabristien juttua tut- kineen komission selonteosta ja heille lan- getetusta tuomiosta. Vuonna 1838 Arwid- son julkaisi salanimellä kirjansen Suomi ja sen tulevaisuus. Se oli vastine toisen Ruotsissa asuneen emigrantin, lääketieteen professo- rin Israel Hwasserin kannanottoon. Samana vuonna 1838 Hwasser oli teoksessaan Liit- tosopimus Ruotsin ja Venäjän välillä vuon- na 1812, valtiollisia mietteitä pohjoismaiden nykyisestä asemasta esittänyt varsin myön- teisen arvion kuningas Kaarle XIV:n (Ber- nadotte) politiikasta ja silloisista ruotsalais- venäläisistä suhteista sekä Suomen autonomisesta asemasta. Arwidssonia arvelutti eriy- tisesti se, että Hwasser oli varannut Suo- melle eurooppalaisen kulttuurin etuvartion tehtävän ja katsonut sen välittäjäksi lännen ja idän välillä. Arwidsson piti tätä haihattelu- na, varsinkin kun Hwasser puhui kulttuuris- ta, joka oli ikään kuin puhdistettu kaikista

yhteiskunnallisista ja poliittisista ristiriidoista ja intohimoista. Arwidsson painotti vastineessaan, että Suomen valtiollisessa asemassa oli vastakkain kaksi periaatetta: perustuslaillis-autonominen ja itsevaltais-autoritaarinen. Hänen mielestään Suomi "saa pitää rahdun itsenäisyyttä ainoastaan niin kauan kuin hallitsija hyväksi näkee".⁴⁹ Pian, vuonna 1841, Arwidsson julkaisi (toisella salanimellä) uuden kirjasen, jossa hän lievensi hieman kantaansa: hän katsoi, että Suomen oli silti pidettävä kiinni autonomiastaan.

Arwidsson ei lakannut toivomasta, että Suomen kansakunta muotoutuu joskus tulevaisuudessa autonomian oloissa tapahtuvan pitkäaikaisen ja monipuolisen kehityksen tuloksena, että se vahvistuu ja saavuttaa itsenäisyyden. Hän mietti tätä jatkuvasti. Vuonna 1832 hän kirjoitti yksityiskirjeessään: "Olen jo kauan hautonut päässäni ajatusta, joka minulle yhä enemmän selkenee, että Suomi Venäjän valtakunnan alaisuudessa kokee kasvatuksen ja arvoasteissa kohoamisen itsenäiseksi valtakunnaksi. Tämä tapahtuu todennäköisesti vasta vuosisatojen kuluttua; mutta se on lähempänä päämäärää kuin jos se olisi ollut Ruotsin johdossa."⁵⁰

Tämä Arwidssonille ja muillekin varhaiserähtäjille ominainen unelma antoi heidän kulttuurihankkeilleen erityisen merkityksen, olipa sitten kyseessä kansalliskieli, kirjallisuus tai kansanopetus. Kulttuurirakennustyöstä oli tulossa kansallisvaltion rakennustyötä, olkoonkin että päämäärä kangasti pitkän ajanjakson päässä.

Yliopiston merkitys

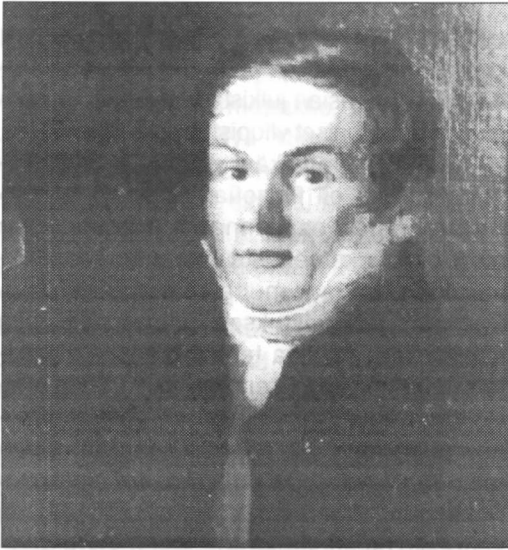
Vuonna 1640 perustettu Turun yliopisto, joka myöhemmin muutettiin Helsinkiin, oli pitkään, aina 1900-luvun alkuun asti, Suomen ainoa yliopisto. Jo tämän vuoksi se näytteli varsin tärkeää osaa maan henkisessä ja kulttuurielämässä.

Yliopistoon liittyivät kaikki kulttuurihank-

keet historian eri vaiheissa: 1600-luvun loppuun ja 1700-luvun alun fennofiilinen liike Taneli Juslenius kärkihahmonaan, 1700-luvun jälkipuoliskon valistussuunta, jota edustivat sellaiset johtohahmot kuin Henrik Gabriel Porthan ja Kristfrid Ganander, sekä autonomian ajan kansallinen sivistysliike. Yliopistoa sanottiin "maan sydämeiksi" ja siellä opiskelevia nuoria pidettiin kansakunnan toivoina.

Alun perin yliopistosta, josta käytettiin nimeä Åbo Academi ja joka oli yksi senaikaisen Ruotsin kuningaskunnan neljästä yliopistosta (Upsalan, Lundin ja Tarton yliopistojen rinnalla), oli yksitoista professoria ja vastaavasti yhtä monta oppituliota neljässä tiedekunnassa: teologisessa, lääketieteellisessä, lainopillisessa ja filosofisessa; viimeksi mainitun vastuualueeseen kuuluivat myös filologia ja luonnontieteet. Ensimmäisenä lukuvuonna yliopiston kirjoilla oli 185 yliopilasta, ja 1600-luvun loppuun tultaessa yliopistossa oli opiskellut yhteensä 4702 henkeä. Vuonna 1642 yliopiston yhteyteen perustettiin Suomen ensimmäinen kirjapaino (samana vuonna ilmestynyt suomenkielinen kokoraamattu oli vielä painettavana Tukholmassa). Varojen puutteesta johtui, ettei yliopiston kirjasto ollut kovinkaan laaja, mutta tämä Suomen ensimmäinen tiedekirjasto täydentyi kuitenkin vähitellen. Latina pysyi kauan tieteen kansainvälisenä kielenä. Yliopistolliset väitöskirjat laadittiin ja julkaistiin latinaksi aina 1800-luvun puoliväliin asti. Ensimmäiset suomenkieliset väitöskirjat ilmaantuivat vasta 1850-luvun lopulla.

Vanhat yliopistoperinteet säilyivät autonomian kaudella, joskin alkoi tapahtua joitakin muutoksia. Alkuaikoina vuoden 1809 jälkeen tuhoisan sodan seuraukset olivat vielä tuntuissa, ja uusi virkavalta koetti tukeaa yliopistoa aineellisesti. Opettajakunta kasvoi lähes kaksinkertaiseksi, ja palkkoja korotettiin. Jo siihen aikaan kun yliopisto sijaitsi vielä Turussa, sille rakennettiin uusi rakennus ja etsittiin varoja kirjaston kartuttamiseen. Vuoden 1827 tulipalo aiheutti kaupungille ja yliopistolle suurta vahinkoa, arkistoja ja kirjoja

K.A. Gottlund.

tuhoutui. Seuraavana vuonna yliopisto siirrettiin suuriruhtinaskunnan uuteen pääkaupunkiin Helsinkiin, josta tuli siten paitsi hallinto— myös kulttuurikeskus.

Helsingissä rakennettiin tuolloin intensiivisesti, ennen kaikkea hallintorakennuksia. Pääkaupunki oli siirretty Turusta Helsinkiin vuonna 1812, ja tällä toimenpiteellä oli poliittinen ja strateginen tarkoitus: Turku oli lähempänä Tukholmaa, mutta Helsinki lähempänä Pietaria. Ruotsin vallan aikana Helsinki oli ollut varsin vaatimaton puukaupunki, mutta sen sijaan oli ollut olemassa Viaporin linnoitus, josta tuli nyt Venäjän tukikohta. Uusien viranomaisten aikana Helsinkiä rakennettiin arkkitehti J.A. Ehrenströmin (1762—1847) laatiman asemakaavan mukaan; tärkeimmät rakennukset, joita oli yli kaksikymmentä ja jotka muodostivat kaupungin keskustan, suunnitteli arkkitehti C.L. Engel (1778—1840). Rakennukset edustavat klassista empiretyyliä — mallia otettiin Pietarista. Yliopisto kärsi alkuaikoina tilanah- taudesta, mutta sai sitten käyttöönsä kaksi upeaa rakennusta, jotka kaunistavat kaupunkia nykyäänkin: toinen oli päärakennus ja toinen kirjaston — Suomen suurimman kirjaston — rakennus. Sellaisia rakennuksia ei

Ruotsin yliopistoilla 1800-luvun alussa ollut. Molemmat rakennukset liittyivät välittömästi Senaatintoriin ja hallitusvirastoihin, mikä korosti yliopiston arvostusta ja samalla viittasi siihen, että yliopisto oli lähellä korkeinta valtaa ja sen silmälläpidon alainen. Annettiinpa sille Aleksanteri I:n muistoksi uusi nimikin "Aleksanterin—Yliopisto Suomessa".

Seudun henkinen elämä liittyi yliopistoon, käytännöllisesti katsoen kaikki kirjailijat, sanomalehtimiehet ja kustantajat olivat välittömästi tekemisissä yliopiston kanssa. Viranomaisten harjoittama henkinen valvonta kasvoi tuntuvasti jo Aleksanteri I:n viimeisinä hallitusvuosina, mutta erityisesti Nikolai I:n aikana. Jo ennen nousemistaan Venäjän valtaistuimelle, ollessaan vielä pelkkä suuriruhtinas, Nikolai tuli Helsingin yliopiston kansleriksi. Uusi käytäntö vakiintui: tästä lähtien yliopiston kanslereina olivat Venäjän kruununperijät.

Ruotsin vallan aikana, 1600—1700-luvulla, suojelusta ja holhousta edellyttävää yliopistonkanslerin virkaa hoitivat tavallisesti Tukholman ylhäiset mahtimiehet, mutta eivät kuningasperheen jäsenet. Kansleri kävi yliopistossa erittäin harvoin, ehkä vain joidenkin merkkitapausten kunniaksi; yliopistossa häntä edusti vakituisesti varakansleri, jona tavallisesti toimi Turun piispa. Myös vuoden 1809 jälkeen varakanslerina oli piispa J. Tengström ja kanslerina ensin Mihail Speranski ja sitten Kustaa Mauri Armfelt. Hänen kuoltuaan 1814 yliopiston konsistori halusi valita kansleriksi varsin vaikutusvaltaisen kreivi N.P. Rumjantsevin, joka oli tukenut yliopistoa aineellisesti, vaikka hän suhtautuikin Suomen autonomia-aatteeseen epäillen. Rumjantsevin kieltäytyttyä kunnias- ta konsistori oli jonkin aikaa epävarmana odottavalla kannalla, kunnes Aleksanteri I ilmoitti 1816 kaksikymmenvuotiaan Nikolai- veljensä halukkuudesta astua yliopiston- kanslerin virkaan. Myöhemmin muut kruununperijät toimivat kanslereina kukin vuorollaan, viimeisenä oli Nikolai II ennen keisariuttaan.

Wienin kongressin ja Pyhän allianssin 1815 voimaan saattama uusi Euroopan järjestys muistutti olemassaolostaan myös Suomessa. Arwidssonin erottamisen jälkeen yliopiston elämän poliittista valvontaa tiukennettiin ja sensuuri kiristyi. R. von Beckerin oli luovuttava lehtensä julkaisemisesta, viranomaiset takavarikoivat vuonna 1828 Juteinin filosofisen teoksen painoksen. Seuraavana vuonna annettiin entistä ankarampi sensuuriasetus, jonka seurauksena valvutunutta kansalaismielipidettä edustavia lehtiä ei 1830-luvulla julkaistu lainkaan ja seuraavalla kymmenluvulla muutama oppositiolehti (J.V. Snellmanin, K.A. Gottlundin ja P. Hannikaisen) lakkautettiin.

Nuo vuosikymmenet jäivät monien mieleen yhteiskunnallisen pysähtyneisyyden, henkisen sarron ja pakonalaisen vaitiolon aikana. Runoilija ja kirjallisuuskriitikko, estetiikan professori Fr. Cygnaeus muisteli tuota kautta seuraavasti: "Vallitsi hiljaisuus, kukaan ei sanonut sanaakaan eikä vaihtanut ainoatakaan ajatusta. Tosin kevätjuhlat vietettiin, mutta tuntui kuin niihin olisi kokoon tunut kalaparvi; koskaan ei saanut kuulla sydämestä tulevaa puhetta, kehotusta pyrkiä yhteiseen päämäärään ja yleviin ajatuksiin, muistella menneisyyttä ja odottaa tulevaisuudelta jotakin. Sellainen oli aika."⁵¹

Ehkä tuo lausunto oli jossain määrin yksipuolinen. Valppaat henget uskalsivat sitenkin rikkoa vaitiolon ja riskiä uhmaten sanoa ääneen sen, mitä he eivät velvollisuudentuntoisina kansalaisina voineet jättää sanomatta. Juuri tuolla sensuurikieltojen ja virkanyrkkién vallanpidon leimaamalla kaudella edistykselliset suomalaiset vaikuttajat kehittivät kansallisen kehitysohjelman.

Eurooppalaiset yliopistot nauttivat perinteisesti tiettyä akateemista vapautta, jota myös suomalaiset professorit ja ylioppilaat tahtoivat puolustaa. Esimerkiksi yliopiston sääntöjen mukaan professoria tai dosenttia ei voitu erottaa mahtikäskyllä, ilman asian julkista käsittelyä yliopiston konsistorissa tai jopa oikeudessa. Tähän sääntöjen kohtaan

vetosi Arwidssonkin konsistoriin kuuluvien kollegojensa tukemana, mutta hänet erotettiin silti ilman asian julkista käsittelyä, uhkailivatpa viranomaiset yliopiston sulkemisellakin.

Samalla tavalla kävi vuonna 1837 Snellmanille, joka oli filosofian dosentti ja pohjanmaalaisten osakunnan kuraattori. Hän aikoi pitää akateemista vapautta käsittelevän luentosarjan, mutta rehtori kielsi sen. Snellman jätti valituksen konsistorille, joka hylkäsi sen. Asiasta tehtiin ilmoitus yliopiston varakanslerille kenraali A.A. Thesleffille; tämä kutsui uppiniskaisen yliopistomiehen puheilleen, piti hänelle ankaran puhutelu ja uhkasi jopa rangaista tottelemattomuudesta "Siperiaan karkotuksella" (se oli kenraalin tavanomainen uhkaus). Byrokraattisen koneiston rattaat alkoivat pyöriä: Snellmanin luentomuistiinpanot lähetettiin kreivi Rehbinderille Pietariin, tämä tutustui niihin ja käski teroittamaan kivenkovaan asianomaisen mieleen, että sellaisista asioista ei ylioppilaille saanut yleensä puhua mitään. Pian Snellman joutui riitoihin konsistorin kanssa kuraattoriuden takia, hän katsoi näet, ettei kuraattoreita pidä nimittää, vaan antaa ylioppilaiden valita. Juttu päättyi siihen, että konsistori epäsi häneltä puoleksi vuodeksi dosentin viran, ja kun hän valitti päätöksestä kaupunginoikeuteen, hänelle mätkäytettiin vielä rahasakko. Snellmanin oli lähdettävä yliopistosta, hän muutti Ruotsiin ja asui siellä emigranttina kolme vuotta (1839—1842). Palattuaan kotimaahan hän asettui Kuopion maaseutukaupunkiin, mistä sai koulunrehtorin paikan, samalla hän harrasti journalistiikkaa. Vaikka monet, myös ylioppilaat, puuhasivat Snellmanille lupaa saada palata yliopistoon, hän oli tuolloin viranomaisille ei-toivottu henkilö. Filosofian oppituolin hän sai vasta vuonna 1856.

Luulisi, että nämä olivat yliopiston sisäisiä asioita, mutta niille annettiin kuitenkin poliittinen merkitys. Vuonna 1833 keisari Nikolai I oleskeli Helsingissä ja kävi yliopistossa, jolloin hänelle esiteltiin opettaja- ja ylioppilaskunta. Silloisessa yliopistossa val-

litsi armeijan komentoa muistuttava järjestys. Jo vuonna 1817 opettajille ja ylioppilaille määrättiin univormupakko, puvun käyttö oli tarkkaan säänneltyä. Yliopiston varakanslerin virkaan alettiin nimittää kenraaleja: ensin A.A. Thesleff, sitten J.M. Nordenstam ja hänen jälkeensä J.R. Munck. Koulutoimen ylihallituksen päällikkönä toimi niin ikään kenraali, vapaaherra von Kothen. Kenraalit saapuivat virkapaikkaansa kaikki kunniamerkkinsä rintapielessä, ja asiakkaiden tuli niin ikään ilmoittautua univormu yllään.

Viranomaiset pyrkivät kaikkiin keinoin pitämään vapaa-ajattelun nuorisosta loitolla. Suomalaisten opiskelua Ruotsin yliopistoissa ei katsottu suojein silmin, ja jos sellaista sattui, kotiinpaluu saattoi osoittautua hankalaksi (mm. K.A. Gottlund sai tuntea tämän nahoissaan). Virkavaltaa arveluttivat erityisesti kaikki ylioppilaiden kollektiivisen protestin muodot, ilmenivät ne sitten isänmaallisina maljapuheina kekkereissä, marseljeesin laulamisenä kaduilla, arvossapidettyjen professoreiden juhlintana tai päinvastoin epäsuosittuihin professoreihin kohdistuvana ostrakismina. Vuonna 1849 Snellman uskalsi ystäviensä patistamana hakea vapaana olevaa professorin virkaa, vaikkei uskonutkaan onneensa. Toinen hakija oli ylioppilaiden ja konsistorin jäsenten keskuudessa varsin epäsuositettu G.F. Aminoff (hän oli myös yksi sensoreista). Konsistorin äänestyksessä Snellman sai 14 ääntä 17:stä, mutta virkaan nimitettiin sittenkin Aminoff. Ylioppilaat järjestivät pimeänä iltana kissanaukujaiset hänen asuntonsa ikkunoiden alla. Tapaus saatettiin ylimmän johdon ja jopa itsensä keisarin tietoon; asiaa ryhdyttiin tutkimaan, ja kun säikähtyneet alaiset esittivät välikohtauksen syyksi nuorten hulluuden vallattomuuden, keisari torjui mokoman selityksen: "Wienissä alettiin myös kissanaukujaisilla" (se oli vihjaus Wienin vuoden 1848 tapahtumiin).⁵² Vallankumouksen pelko lisäsi viranomaisten epäluuloisuutta, yliopistoa pidettiin "anarkian pesänä" ja suomalaisten maine ihanteellisen lainkuuliais-

sina alamaaisina asetettiin epäilyksenalaiseksi.

Euroopan vuoden 1848 tapahtumien johdosta professoreiden ja ylioppilaiden ulkomaanmatkat sekä heidän osallistumisensa salaseuroihin kiellettiin. Vuonna 1852 yliopiston yhteydessä toimineet ylioppilasosakunnat lakkautettiin väliaikaisesti; osakunnat olivat nuorten yhteistoiminta- ja itsehallintomuoto, niissä järjestettiin kokouksia ja väitteilytilaisuuksia, pidettiin isänmaallisia puheita ja pohdittiin julkisen protestin ilmaisumuotoja. Samana vuonna 1852 lakkautettiin filosofian oppituoli, se koski kaikkia Venäjän yliopistoja. Helsingin yliopistossa filosofian oppituoli avattiin uudelleen 1856, Aleksanteri II:n aikana, ja Snellman pääsi vihdoin sen haltijaksi.

Vuoden 1850 sensuuriasetus oli yksi Nikolai I:n hallinnon viimeisistä sortotoimenpiteistä. Sen mukaan suomen kielellä sai julkaista vain sellaisia kirjoituksia, joiden tarkoituksena oli uskonnollinen hartaus tai taloudellinen hyöty. Samanaikaisesti yliopistoon perustettiin suomen kielen oppituoli, mikä sensuuriasetuksen rinnalla saattoi vaikuttaa paradoksilta. Kenraalikuvvernööri, ruhtinas A.S. Menšikov perusteli hallituksen toimia kirjeessään vapaaherra C. von Kothenille 13. huhtikuuta 1850 seuraavasti: "Mitä tulee siihen, että fennomaaneja huolestuttaa suomalaisten kirjojen sensuroiminen, niin kas tässä kuinka minä asiata katselen. Mikä onkaan se luokka Suomen asukkaista, joka ymmärtää vain suomea? Ainoastaan rahvas ja maan alin luokka, ja nämä tarvitsevat opetusta uskonnossa, maanviljelyksessä ja teollisuudessa. Vastustaako hallitus semmoista opetusta? Ei, sillä se on sallinut kaikkien sellaisten suomalaisten kirjain painattamista, jotka näitä aineita käsittelevät, ja se on perustanut opettajapaikan suomen kielessä, osaltaan vaikuttaakseen välittömän yhteyden aikaansaamiseksi valistuneiden luokkien ja kansan välillä. Mutta mikä kielto se siis on, joka saa aikaan niin suurta tyytymättömyyttä eräissä henkilöissä? Se on kielto suomeksi julkaista sellaisia teoksia, jotka

turmelevat kansaa, jotka ovat turmelleet työväkeä Ranskassa, yliopistoja ja köyhälistöä kaikissa maissa, se on sanalla sanoen se este, jonka sanomalehdistön suistaminen on pannut näille henkilöille saarnaamasta rikosta."⁵³

Hallituksen ankarat toimet määräisivät luvallisen ja luvattoman välisen rajan: samalla kun tehtiin suomen kielelle joitakin myönnytyksiä, mitään poliittista oppositioasennetta hallintojärjestelmää kohtaan ei sallittu.

Henkisen elämän rajoittaminen ja "viralistaminen" jätti jälkensä tuolloin syntyneisiin tutkimus- ja sivistysjärjestöihin. Vuonna 1831 perustettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja 1838 Suomen Tiedeseura (Suomen Tiedeakatemian edeltäjä). Siinäkin näkyi paradoksi: toisaalta noiden seurojen kunniajäseniin kuuluivat lähes kaikki senaikaiset mahtihenkilöt kenraalikuvernööristä alkaen; toisaalta alempien säätyjen ja demokraattisten piirien edustajien, varsinkin ylioppilasnuorison, pääsyä rajoitettiin. Vuonna 1850 eli samanaikaisesti barbaarisen sensuuriasetuksen kanssa kiellettiin hyväksymästä talonpoikia, käsityöläisiä, kaupunkilaistyöläisiä ja ylioppilaita sekä naisia Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran jäseniksi; lehdissä ei saanut julkaista mitään kokouksia ja istuntoja koskevia ilmoituksia.

Sensuuri menetteli toisinaan suorastaan idioottimaisesti. Snellmanin Saima, sen ajan oppositiohenkisin lehti, määrättiin kaksinker- taisen sensuurin alaiseksi: ensin numeron tarkasti tavallinen sensori ja sitten itse paikallinen kuvernööri Kuopiossa, jossa lehti ilmestyi. Tunnontarkka kuvemööri luki tavallisesti saman numeron useita kertoja vaatien yhä uusia korjauksia. Kun lehdessä ei näyttänyt enää olevan moitteen sijaa, seurasi uusi vaatimus. Saimassa oli näet ilmoitus "ajatteleville lukijoille" tarkoitettusta kirjallisuusliitteestä. Kuvemööri vaati jättämään sanan "ajatteleville" pois.

Snellmanilla oli täysi syy valittaa kirjeessään Elias Lönnrotille: "Vaikia on minulla täällä ollut saaha mitikään sanomistamme ilmi. Kaikkia, mitä ei kukaan voi arvata, syöpi se raaka, mieletön ja ylipiä sensuuri suuhunsa."⁵⁴

Snellman kirjoitti tämän jo Saiman lakkauttamisen jälkeen, kun hän toimitti uutta Litteraturblad-lehteä, jonka hän oli rekisteröinyt Lönnrotin nimellä tämän ystävällisellä suostumuksella.

Kaikista kielloista ja esteistä huolimatta koitti jo uusi aika, joka erosi 1820-luvun alusta, jolloin Arwidssonin toiminta estettiin. Yhteiskunnallinen toimintapohja oli nyt toinen, samoin oppositiolehdistön yhteiskunnassa herättämä vastakaiku. 1800-luvun puoliväliin tultaessa suomalainen yhteiskunta alkoi herätä. Arwidsson oli 1820-luvun alussa tuntenut itsensä vielä yksinäiseksi kapinoitsijaksi, joka ei saanut protestiaantään kuuluviin. Sen jälkeen kun hänen lehensä oli lakkautettu, hän sanoi eräässä kirjeessään katkeruutta tuntien: "Ainoat valjojat olivat aristokraatit ja minä kukistuin."⁵⁵

Snellmanin Saima pysyi pystyssä kolme vuotta (1844—1846) ja se tapasi laajempaa vastakaikua yhteiskunnassa. Sillä oli sekä kannattajia että vastustajia, jotka kaikki myönsivät sen suosion, sen vaikutuksen ihmismieliin; sen lakkauttaminenkin oli huomiota herättänyt tapaus, joka jätti oman jälkensä. Historiallinen kehitys todisti Snellmanin aatteiden arvon ja edistykellisyysyden.

Viitteet

⁴² Hakulinen L. Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4. painos. Helsinki 1979. S. 447.

⁴³ Mts. 451—452.

⁴⁴ Gottlund K.A. Otava. Tukholma 1829. Osa 1. S. 211—212.

⁴⁵ Arwidsson A.I. Tutkimuksia ja kirjoitelmia. Helsinki 1909. S. LXXVII.

⁴⁶ Mts. LVXXX.

⁴⁷ Mts. LXXV.

⁴⁸ Arwidsson A.I. Oskyldigt Ingenting. Åbo, 1821, s. 44.

⁴⁹ Arwidsson A.I. Tutkimuksia ja kirjoitelmia. S. 243.

⁵⁰ Castren L. A. I. Arwidsson isänmaallisena herättäjänä. Helsinki 1951. S. 420—421.

⁵¹ Cygneus Fr. Samlade arbeten. Helsingfors, 1886. T. V. S. 135.

⁵² Rein Th. J. V. Snellmanin elämä. Helsinki 1904. Osa I. S. 579.

⁵³ Mts. 604—605.

⁵⁴ Snellman J. V. Kootut teokset. Porvoo 1911. Osa XII. S. 223.

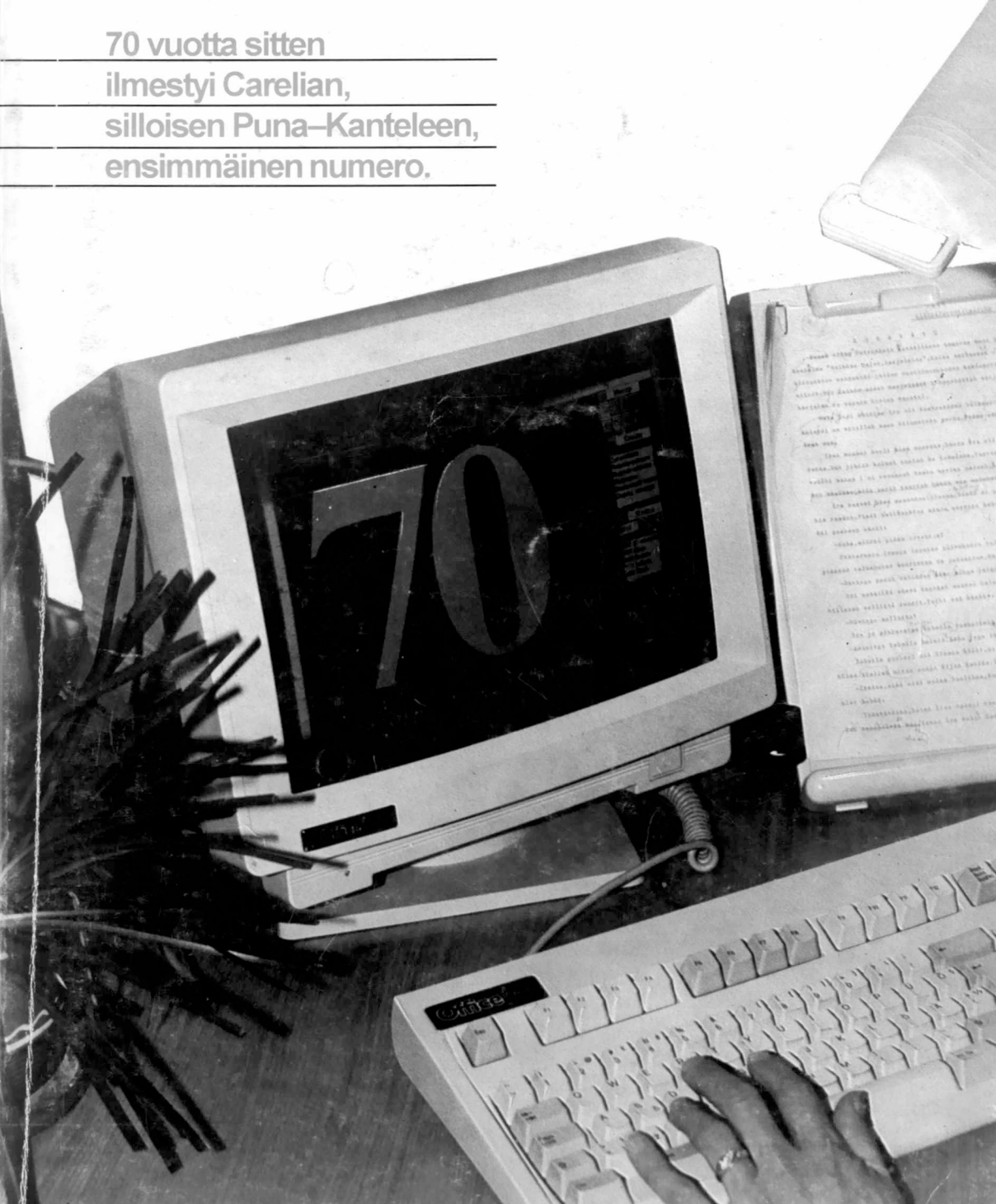
⁵⁵ Castren L. A. I. Arwidsson isänmaallisena herättäjänä. S. 370.

CARELIA

3
98

70 vuotta sitten
ilmestyi Carelian,
silloisen Puna-Kanteleen,
ensimmäinen numero.

Eino Karhu

Suomen itsenäisyyden esihistoria

J.V. Snellman ja hänen vastaväittäjänsä

J.V. Snellman (1806—1881) joutui väittelemään niiden kanssa, jotka pitivät hänen oppositiohenkistä valistustyötään epäajankohtaisena ja jopa Suomelle turmiollisena. Kiistojen ydinkohtana oli kysymys: voitiinko noissa historiallisissa oloissa muodostaa suomen kansakunta ja kannattiko sitä varten vaarantaa maan autonominen asema?

Kysymys ei ollut lainkaan aiheeton, niin kuin nykyään saattaa näyttää, itse Snellmannillakin oli asiaa koskevia epäilyjä. Emigranttivuosina (1839—1842) hänelle muodostui varsin pessimistinen käsitys Suomen asioista, joita hän edelleen seurasi herpaantumattoman tiiviisti. Ajoittain hän oli jopa kahden vaiheilla, pitäisiköhän hänen asettua pysyvästi Ruotsiin, etenkin kun hänelle tarjoutuisi vuonna 1841 mahdollisuus päästä Lundin yliopistoon filosofian oppituolin haltijaksi. Olihan hän akateemisella alueella sentään ammattifilosofi, joka oli julkaissut useita tutkimuksia (latinan, saksan ja ruotsin kielellä), vaikka hän harjoittikin lehtimiestoimintaa ja kirjoitti jopa novelleja ja kertomuksia.

Harkitessaan mahdollista professuuria Lundin yliopistossa Snellman pyysi kaiken varalta kirjeessään Fr. Cygnaeukselle neuvoa, miten hänen tulisi menetellä. Cygnaeus kehotti ensin valitsemaan Lundin, mutta muutti sitten mielensä ja lähetti perään "katumuskirjeen", jossa pyysi palaamaan ehdottomasti kotimaahan, koska Suomi tarvitsi eteviä henkiä.

Kiintoisa on myös Snellmania koskeva A.I. Arwidssonin lausunto ajalta, jolloin edellinen oli jo palannut kotimaahan, mutta ei ollutkaan vastoin odotuksia saanut oppituo-
lia Helsingin yliopistossa. Arwidsson epäili, että Snellman lähtisi taas maasta, ja halusi estää sen. Vaikka eräät Snellmanin emigranttiajan kannanotot tuntuivatkin tuolloin Arwidssonista liian jyrkiltä, hän tajusi kuitenkin, että sellainen mies oli Suomelle tuiki tarpeellinen. Kirjeessään lääketieteen professorille Immanuel Ilmonille (Helsinkiin lähetetty kirje on päivätty 24. elokuuta 1842) Arwidsson vannotti: "Kaikin mokomin tehkää niin, että kiinnitätte Snellmanin sinne! Minä myönnän, että miestä riivaa rabulistinen äksyys, mutta hän on lahjoiltaan erinomainen, ja hän rakastaa tulisen lämpimästi isänmaataan. Minä en hyväksy hänen poliittisia mielipiteitään, ne ovat epäkypsiä, oikein rakkiloita vielä, mutta ydintä niissä on ja kun-

Johan Vilhelm Snellman (1806–1881).

toa vielä miehessä... Hänen vallattomuutensa ei saata painettuna haitata, sillä teillä on sensuuri, ja sanoissa se vaikuttaa virkistävästi. Tarvitaan vähän tuulta ja myrskyä lätäkköjen yli. Kun hän on ehtinyt talttua, tulee hänestä epäilemättä mainio akateeminen opettaja.¹⁵⁶

Kylmä akateemisuus oli kuitenkin siihen aikaan Snellmanista kaukana. Myös hänen filosofisissa katsomuksissaan tapahtui tuolloin käänne liian abstraktisesta saksalaisesta idealismista kohti yhteiskunnallisesti aktiivista englantilais-ranskalaista valistusajattelua, mikä oli monille eurooppalaisille norhegeliläisille, etenkin heidän vasemmistosiivelleen, luonteenomaista. Snellman kirjoitti matkakuvauksissaan Saksa (1842), että saksalainen filosofia oli Kantin päivistä lähtien "pysynyt eristettynä, irrallaan maailmantaapahtumista", kun taas ranskalaisten ensyklopedistien esitykset olivat "pääasiallisesti luoneet eurooppalaisen sivistyksen nykyisen asun ja reformoineet Saksan itsensä".⁵⁷ Kirjeessään nuorelle Robert Tengströmille (21. marraskuuta 1844) hän antoi ylioppilasnuorisolle seuraavan neuvon: "Aika kulkee va-

sempaan suuntaan. Noudattakaa sen tähden sitä; sillä voidaan etukäteen päättää, että se vie eteenpäin."⁵⁸

Kuiva yliopistotiede oli kaukana keskeisistä kansallisista ja yhteiskunnallisista ongelmista. Snellman kohdisti siihen kärkevää kritiikkiä. Kun Helsingissä vietettiin kesällä 1840 näyttävästi yliopiston 200-vuotisjuhlaa, Snellman kirjoitti Fr. Cygnaeukselle kuuluisan kirjeensä, jossa hän syytti koko sivistynyttä yhteiskuntaa, myös yliopistoa, välinpitämättömyydestä kansakunnan kohtaloa kohtaan. Suomen kansakunta oli Snellmanin mukaan jo haudan partaalla, ja tätä taustaa vasten yliopistojuhlallisuudet näyttivät hänestä "hautajaistanssilta". Sorrettu äänetön kansa eli omissa oloissaan, samoin yliopisto, eikä niiden välillä ollut todellista yhteyttä. Näin Snellman sanoi helsinkiläisille ystävilleen: "Siitä käsityksestä en voi päästää, että te nukutte kansakunnan ollessa kuolinkamppailussaan tai oikeammin nukahdatte hiljaa sen kanssa. Puhuessani teistä puhun itsestäni."⁵⁹

Kun Snellman esitti tässä kirjeessä Cygnaeukselle tärkeimmän väittämänsä, että Suomen kansakunnan ainoa pelastus on oman kansallisen kulttuurin luominen, hän tarkoitti aktiivista kulttuuria, joka pystyisi herättämään yhteiskunnan ja saamaan kansanjoukot liikkeelle. Aitojen isänmaanystävien täytyi Snellmanin mukaan lähteä kansan keskuudesta, ja sitä varten kansan oli tiedostettava itsensä.

Cygnaeus tajusi tämän ajatuksen kulttuurin ensisijaisesta merkityksestä ja viittasi eräässä kirjeessään Snellmanille ruotsalaisen runoilijan, sanomalehtimiehen ja historiantutkijan Erik Gustaf Geijerin samansuuntaiseen väitteeseen, joka koski Ruotsin kansakuntaa: "Meidän historiamme täytyy välttämättömästi olla kulttuurihistoriaa, voidaksemme toivoa joskus saavamme jotain muuta, sanoi Cygnaeus. — Päinvastaisessa tapauksessa on vaara likellä, että se ennen pitkää supistuu pelkäksi — **luonnonhistoriaksi**."⁶⁰

Ruotsin kohdalla ongelma oli siinä, että

sotamainen kukkuroima suurvaltakausi oli sen osalta päättynyt — kyseessä oli aika-kausi, joka oli tavallaan tiivistänyt sisäänsä maan historian, ja kulttuurin merkitys kansakunnan itsetoteutukselle kasvoi Geijerin käsityksen mukaan valtavasti. Muutenhan kansallinen historia olisi kutistunut luonnonhistoriaksi eli pelkäsi maantieteelliseksi käsitykseksi maasta, sen luonnonoloista ja väestöstä.

Suomen ja sen kirjallisuuden varhaiskauden, myös Runebergin tuotannon, kohdalla Snellman puhui myöhemmin "maantieteellisestä" isänmaanrakkaudesta, joka ilmeni ennemmin pohjoisen synnyinseudun luonnonkuvina kuin syvällisten kansallisten ongelmien ja ihanteiden tulkintana. Varsinaista kirjallista kehitystä koskettelen vielä tuonnempana; tässä yhteydessä tarkastelen kysymyksenasettelua sellaisena kuin se kiteytyi Snellmanin väittelyssä svekomaaneja vastaan. Snellman joutui vastaamaan kysymykseen: jos kerran edes Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus ei tuntunut olevan kansallisesti valveutunutta ja "itsestään tietoisista", niin kuinka voitiin puhua suomenkielisestä kirjallisuudesta, kun itse kieli oli vielä kehittymätöntä?

Snellmanin voima oli hänen ajattelunsa **historiallisuudessa**, uskossa syntymässä olevan nuoren kansakunnan mahdollisuuksiin, kunhan tuon kansakunnan annetaan tiedostaa itsensä ja oma jälkeenjääneisyytensä. Snellman ei suinkaan ollut ahdasotsainen nationalisti, hän seurasi valppaasti maailmankehityksen yleissuuntaa, edistyneiden Euroopan maiden tapahtumia sekä Böömin, Unkarin ja Belgian heräävää kansallista vapautusliikettä. Snellman ei ollut yhteiskunnallisten vallankumousten lämmin ihailija ja kannattaja, mutta hän tajusi, että historiasa ei selvitä ilman niitä ja että ne eivät yhteiskunnallisen edistyksen kannalta ole hyödyttömiä. Euroopan ripeän kehityksen taustaa vasten nähtynä isänmaan jälkeenjääneisyys näytti Snellmanista sitäkin räikeämmältä. Ranskan ja Saksan vuoden 1848 tapah-

tumien aikana hän arveli eräässä kirjeessään katkeruutta tuntien, että kun ennen Suomi oli ollut noin neljäkymmentä vuotta edistyneitä maita jäljessä, niin mainittujen tapahtumien jälkeen viivästyminen saattoi kasvaa kokonaisen vuosisadan mittaiseksi. "Kuka tahtoisikaan puhua valtiollisista laitoksista? Snellman kirjoitti Cygnaeukselle 27. heinäkuuta 1848. — Ne ovat toimeenpiteemme ulkopuolella. Mutta yleinen sivistys, joka ilmenee kirjallisuudessa, teollisuudessa ja yhteiskunnallisissa laitoksissa, sekä tieteellisessä että kansan opetuksessa, rikoslainsäädännössä, kunnallistoimissa ja koko yhdyselämässä — se pysyy kohdalla, jonka pimeyden vasta nykypäivien liikkeet muussa Euroopassa tekevät huomattavaksi. En tarkoita, että nämä sinänsä ovat sivistyksen hyviä hedelmiä. Mutta se tila, jonka ne valmistavat, on edellä käyvän sivistyksen työtä, ja se valmistaa vuorostaan edistymistä, josta meillä on vieläkin vähemmän käsitystä, kuin isilläämme on ollut aavistusta vuoden 1791 vallankumoushuomauksen hedelmistä."⁶¹

Kaikesta tästä Snellman pyrki kirjoittamaan paitsi yksityiskirjeissään myös lehtikirjoituksissaan niiden mahdollisuuksien rajoissa, jotka sensuuri salli. Hän suhtautui ymmärrettävästi jyrkän kriittisesti Suomen takapajuisuuteen ja senaikaisiin suomalaislehtiin, jotka eivät olleet huomaavinaan tuota takapajuisuutta. Suomessa ilmestyi tuolloin seitsemän lehteä, joita Snellman nimitti ironisesti "seitsemäksi nukkuvaksi neidoksi". Hänen ironinen suhtautumisensa oli omiaan kärjistämään lehdissä käytyä polemiikkaa, mikä oli silloisessa Suomessa uutta.

Snellmanin Saima ja sittemmin Litteraturlad kiinnittivät huomiota moniin asioihin: teollisuuden, liikenteen ja kaupan kehitykseen, maattomien torppareiden asemaan, kouluopetukseen ja naissivistykseen, kirjallisuuteen ja taiteeseen. Sensuurista huolimatta Snellmanin kirjoitukset olivat oppositiohengen läpikutkemia, ja häntä sanottiin selän takana kommunistiksi, mikä herätti le-

vottomuutta viranomaisissa, mutta myös hänen yliopistossa toimivissa ystävissään, joihin hän oli tutustunut jo opiskeluvuosiin. Viranomaiset tunsivat sitäkin suurempaa levottomuutta, kun Saiman tilausmäärä kasvoi ja lehti saavutti jopa kaupallista menestystä.

Saadaksemme havainnollisen käsityksen kansallisen kehityksen keskeisimpiä kysymyksiä sivuavista Snellmanin ja hänen ystäviensä kiistoista tarkastelemme heidän kirjeenvaihtoaan Saiman ilmestymisajalta. Kirjeissä hän monet asiat esitettiin täydellisemmin ja avoimemmin kuin julkisuudessa lehden palstoilla. Yksityiskirjeisiin kohdistuvan salaisen tarkastuksen välttämiseksi (viranomaiset todella yrittivät avata kirjeitä) Snellmanin ja hänen ystävänsä eivät käyttäneet tavallisen postin palveluja, vaan turvautuivat luotettavien henkilöiden apuun. Myös itse väittelyt olivat luottamuksellisia, väittelijät tunsivat toisensa vuosien takaa ja kunnioittivat toisiaan.

Snellmanin vastaväittäjiin kuuluivat seuraavat yliopiston professorit. Vanhin ja arvovaltaisinkin oli filosofian professori J.J. Tengström (1787—1858), jonka välityksellä Snellman oli ylioppilasvuosiensa ensi kerran tutustunut Hegelin filosofiaan. Lakitieteen professorin Nordströmin (1801—1877) ja fysiikan professorin Johan Nervanderin (1805—1848) Snellman tunsikin ikään nuoruudentuovuksiltaan. Kaikki he, myös Tengström, olivat olleet mukana yhteisissä kulttuurihankkeissa. Vuonna 1830 he perustivat Lauantaiseura-nimisen kirjallisen-filosofisen piirin, seuraavana vuonna he olivat mukana perustamassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa. He alkoivat julkaista ruotsinkielistä Helsingfors Morgonblad -lehteä, jonka päätoimittajaksi tuli runoilija Johan Ludvig Runeberg, sekä perustivat Helsinkiin lukion, jossa itse opettivat. Kaikkien näiden hankkeiden tarkoituksena oli kansallisen sivistysliikkeen kehittäminen, ja niihin ryhdyttiin vielä yhteistoimin, aloitteentekijöiden kesken valitsi tiettyyn aikaan asti sopu.

Myöhemmässä vaiheessa syntyi näkemuseroja, ja Snellmanin Saiman alettua ilmestyä monista asioista ei enää päästykään yhteisymmärrykseen. Meitä kiinnostava kirjeenvaihto ajoittuu nimenomaan vuosille 1844—1846. Snellmanin vastaväittäjät pitivät tuolloin ilmestynyttä Saimaa liian oppositiohenkisenä ja katsoivat sen provosoivan viranomaisia vastatoimiin, jotka saattoivat koskettaa paitsi Saimaa myös koko lehdistöä ja jopa Suomen autonomista asemaa. Vastaukseksi tuohon Snellman ilmoitti, että toisin kuin "seitsemän nukkuvaa neittoa" hänen lehtensä otti tietoisesti riskejä: "Pikkuasioissa minä mielelläni tingin... mutta pääasiassa on Saima-neitonen päättänyt elää tai kuolla."⁶²

Hallituksen mahdollisiin vainotoimiin kohdistuvien pelkojen lisäksi Snellmanin vastaväittäjillä oli muitakin, syvällisiä ja henkilökohtaisia syitä olla hänen kanssaan eri mieltä. Tärkein niistä oli epäusko siihen, että Suomen kansalla oli historiallinen mahdollisuus kehittyä nykyaikaiseksi sivistyneeksi kansakunnaksi. Vastaväittäjät luulivat, että suomen kielen käyttöönotto opetuksen, kulttuurin sekä yhteiskunta- ja valtioelämän alueella merkitsisi ainoastaan askelta taaksepäin, jarruttaisi pitkään Suomen kehitystä ja synnyttäisi jonkinlaisen kulttuurihäviön. Tästä olisi seurauksena, että venäjän kieli tulisi ruotsin tilalle, mikä helpottaisi autonomisen aseman ja itsehallinnon lakkauttamista. Tämänkaltaisia todisteluita yksilöllisine vivahteineen esiintyi kaikkien vastaväittäjien kirjeissä, ja Snellmanin oli vastattava niihin ja todistettava omaa kantaansa.

Professori J.J. Tengström kirjoitti Snellmanille kohteliaassa muodossa ja myönsi Saiman saavuttaneen menestystä yliopistonuorison keskuudessa (hänen poikansa Robert oli lehdestä haltioissaan, joskin pyysi Snellmania säästämään muut sanomalehtimiehet ironialtaan). Silti professori vastusti Snellmanin kantaa. Hän päätteli 20. kesäkuuta 1844 päivätyssä kirjeessään seuraavasti: ruotsin kieli oli Suomessa sekä hyväksi

että pahaksi. Ilman ruotsalaisen kulttuurin ja länsimaisen sivilisaation vaikutusta suomalaiset olisivat saattaneet jäädä samalle kehitystasolle kuin ostjakit (Tengström viittasi tällöin M.A. Castréniin, joka oli paljon matkustellut Siperiassa ja tutkinut ostjakkien kieltä ja elintapoja). Edelleen Tengströmin pohdintoihin ilmaantui seuraava ajatuskulku; joka koski varsinaista Suomen heimoa: pitkäaikainen kielellinen eristyneisyys oli aiheuttanut sen, että etnisille suomalaisille oli ominaista umpimielisyys, "itäinen kvietismi"; sen vuoksi kaksikielisuuden vallitessa Suomessa oli vaikea välttää yhteiskunnan "kastijakoa" suomalaisen rahvaaseen ja ruotsalaiseen säätyläistöön. Seuraavassa kirjeessään (14. lokakuuta 1844) Tengström kirjoitti, että vaikka hän tajusikin suomalaisten kansalliset pyrinnot, tarvittiin silti "järkeviä rajoituksia". Syyt olivat seuraavat: "Kansakuntienhän laita on sama kuin yksilöiden. Toisenhan täytyy pysytellä enemmän vastaanottavana, sekä luonnonlahjainsa että asemansa vuoksi... Me suomalaiset olemme kansakuntien joukossa talonpoikia, verrattuina sivistyksessä korkeammalla asteella oleviin aristokraattisiin."⁶³

Nervander ja Nordström suhtautuivat Suomen kansallisuusliikkeeseen — sellaisena kuin Snellman sen käsitti — vielä kriittisemmin. He pitivät suomalaisuusharrastusta kansan nimissä esiintyvän suppean sivistyneistöryhmän perusteettomana ja keino-tekoisena hankkeena. Suomen kieltä ja kansankulttuuria oli tutkittava puhtaasti kansatieteelliseltä kannalta, mikä tarkoitti "hiljaisista" akateemista työtä ilman oppositiohenkisiä poliittisia vaateita. Juuri sellaista akateemista työtä tekivät Nervanderin ja Nordströmin mielestä Lönnrot ja Castren, jotka keräsivät perinne- ja kieliaineistoa sekä julkaisivat sanakirjoja ja kielioppeja, Kalevalan ja Kantelettaren.

Lainattakoon tähän asian havainnollistamiseksi muutama kohta Nervanderin pitkästä kirjeestä Snellmanille (kesä 1846). Saiman poliittista oppositioasennetta vastusta-

nut Nervander esitti perustelunsa selkeästi jäsennettyinä, jolloin hän kiinnitti erityistä huomiota siihen, että Snellman piti oppositiohengen tärkeimpänä ilmentäjänä kansallista kirjallisuutta, painettua sanaa mahdollisimman laajassa mielessä. Seuraavassa Nervanderin kirje:

"1:ksi: Suomi ei ole itsenäinen, ei sillä ole historiaa, eikä siis koskaan ollutkaan itsenäinen. Suomalaiset muodostavat kyllä kansan, koska he puhuvat yhtä kieltä, mutta he eivät muodosta kansakuntaa, koska heillä ei ole historiaa. <...>

2:ksi: pitäisi Suomen siis ensiksi tulla itsenäiseksi, mutta itsenäisyyttä ei saavuteta saarnaamalla kansalliskirjallisuudesta. Tosin ovat kansakunnat taistelleet kirjan vuoksi, raamatun vuoksi, mutta ei mikään kansa ole vielä taistellut kielioppinsa vuoksi. <...>

3:ksi. Että kansalliskirjallisuus kannattaisi, ei kansa saa olla liian köyhää tai harvalukuista. Köyhyyhän ja harvalukuisuushan rasittavat ruotsalaista ja tanskalaista kirjallisuutta, ja tieto siitä juuri on synnyttänyt skandinaaviset aatteet. Ja kuitenkin ei siellä tarvitse tehdä kaikkea alusta niinkuin meillä. Suomi sivistyksen ja kirjallisuuden kielenä ei voi synnyttää muuta kuin aapis-kirjallisuutta. Jos sinä uskot suomalaista kirjallisuutta mahdolliseksi, niin sinä myös uskot virolaista ja lappalaista kansallissivistystä ja -kirjallisuutta.

4:ksi. Kuinka on suomi tunkeva pois ruotsin, kun eivät suomalaiset eivätkä ruotsalaiset kumpikaan omista maata? Jotta voisi talossa tehdä mitä tahtoo, täytyy omistaa talo. Jos ruotsalainen vähemmistö rupeaa muutosta vastustamaan, ja sen se tekee, jos hätä tulee, kuinka silloin on ruotsi poistettava, paremmin kuin meidän aatelimmekaan, vaikka aateliston enemmistö sitä tahtoisikin? Ainoastaan **suomalaisten kapina ruotsalaisia vastaan** voisi auttaa, mutta Venäjä varmaan panisi kapinan Suomessa **hyvin pahakseen**, vaikka ei kapina koskisikaan Venäjää.

5:ksi. Vielä ei missään maassa, ei edes

itsenäisessä, ole enemmistön kieli onnistunut tunkemaan pois sivistyksen elävää kieltä. Minä epäilen senvuoksi, onnistuuko koe Suomessa ensikerran.

6:ksi. Tosin seuraa **kansan** aatteesta, että kullakin kansalla tulee olla **isänmaa** ja että sen siellä tulee puhua **omaa kieltänsä**. Tämä on sääntö; mutta jos kansa on kerran kadottanut jommankumman näistä, niin on epävarmaa **saako** mainittu kansa ne jälleen, tai **voiko** se saada. <...>

7:ksi. Ainakin tulee kantajan itse ajaa mainittua juttua eikä asianajajain. Sinä, R. Tengström, Elmgren, Berndtson ette ymmärrä suomalaista kirjaa sanakirjatta ettekä osaa virheettömästi kirjoittaa yhtä sivua, oletteko te suomenkielen luonnollisia asianajajia? Jos sotajoukolla ei voi olla kotimaisia johtajia, vaan jos ne ovat haettavat vieraiden riveistä, ei taistelua voida voittaa... Onko irlantilaisilla englantilaisia johtajinaan taistellusaan Irlannin itsenäisyydestä? Onko puolalaisilla venäläisiä? Suomalaisista itsestään tulee alun ja vaikutuksen lähteä. Jollei se lähde, on liike liian aikainen. <...>

8:ksi. <...> Odotetaanko yksi tai pari vuosisataa lisäksi, se ei merkitse mitään kansan elämässä, jos se tämän odotuksen perästä sitä varmemmin voi toivoa menestystä; mutta tämä tulevaisuus voidaan turmella vähässä ajassa, ja minä en tahdo olla osallinen turmelemiseen, vaan tahdon olla varma menestyksestä...⁶⁴

Nuo todistelut eivät saaneet Snellmania muuttamaan käsitystään asiasta. Olipa Nervanderin asenne eettisestikin arveluttava. Ei siinä kyllin, että hän otti etäisyyttä kansallisiin ongelmiin, hän halusi saada Snellmaninkin etääntymään niistä. Nervanderilla oli tuttavvia hallintopiireissä, ja hän oli valmis ryhtymään heidän pyynnöstään välittäjäksi vaikuttaakseen Snellmaniin veranomaisten mieliksi ja taivuttaakseen hänet lopettamaan oppositiohenkisen propagandansa. Puoli vuotta ennen Saiman lakkauttamista Nervander kertoi luottamuksellisesti (salaneuvos ja prokuraattori K.J. Wallenin toimek-

siannosta) Snellmanille hänen lehteään koskevasta kenraalikuvernööri Menšikovin painokkaasta vaatimuksesta: "Minun pitää sinun ystävänäsi pyytää sinua olemaan varovainen Saiman toimituksessa — 1:ksi ettet puhuisi ivallisesti vieraista hallituksista, sillä se maistuu kommunismilta; 2:ksi ettet puhuisi meidän hallituksestamme, et senaattista etkä Keisar. Majesteetista. Sananlähettäjä, joka kunnioittaa sinua ja sinun oppineisuutta, toivoo että noudattaisit hänen neuvooan, sillä hän pitää lopulta velvollisuutenaan uhrata sanomalehti maan edun vuoksi. Maan etu taas on **olla niin unohtettu** kuin mahdollista."⁶⁵

Tuo muistutti uhkavaatimusta: joko alistet tai sitten lehti lakkautetaan. Vielä aikaisemmin, vuonna 1845, Nervander aikoi omasta aloitteestaan (kreivi A. Armfeltin, Suomen asiain valtiosihteerin ja yliopiston varakanslerin kautta) hankkia Snellmanille vuotuisen raha-avustuksen, jotta hän voisi omistaa enemmän aikaa tieteelle eikä lehdelle. Snellman piti aloitetta lahjontayrityksenä ja vastasi, ettei hän "edes 500 hopearuplasta rupea lurjukseksi"⁶⁶. Vuonna 1849 koetettiin jälleen kerran taivuttaa Snellman yhteistyöhön viranomaisten kanssa ehdotamalla hänelle hallituksen lehden toimittamista, mutta hän kieltäytyi tarjouksesta sanoen, että menettäisi heti lukijoiden luottamuksen.

Ja nyt sitten lakitieteen professorista Nordströmistä. Hän muutti Ruotsiin vuonna 1846, Suomen asiat eivät enää olleet hänen sydäntänsä lähellä, hän ei arvioinut niitä niinkään kansalliselta kuin yleiseurooppalaiselta kannalta, tiede- ja kulttuurikosmopolitismien näkökulmasta. Tämä koskee myös hänen näkemystään fennomaniasta. Nordström kirjoitti Ruotsista helsinkiläiselle professorille I. Ilmonille seuraavaa: "Minä en ole ollut mania in ystävä, en siis myöskään fennomani in. Tunnustaen sydämen pohjasta, että yleisö on yhtä oikeutettu kuulemaan tuomarilta omaa kieltään kuin papilta, luulen kuitenkin, ettei suomenkieltä voida kohottaa

myös tieteen ja sivistyksen kieleksi. Se kansallisuuden innostus, joka nyt järkyttää Eurooppaa, ei ole puhtaan ihmisyyden ilmaus, sillä se johtaa vihamielisyyteen, ja paras todistus siihen on, että sen päävaatimus, kielioikeudet, eivät voi päästä valtaan itseänsä kieltämättä. Kun madjaarit tahtovat tehdä kielensä ainoaksi valtakieleksi Unkarissa, sortavat he samalla paljoa lukuisampia slaavilaisia kansoja. Samoin Böömin tšhekkiläiset saksalaisia. Siten saksalaiset alaksalaisia <...> Missä kielellä on vain rajoitettu alkuperäinen alue, siellä on vastoin sivistyksen etuja tehdä se ainoaksi vallitsevaksi maassa; sen kautta temmattaisiin se irti eurooppalaisesta sivistyksestä. Varmaa on, että suuremmat kansakunnat, jotka kuitenkin vievät tiedettä eteenpäin, eivät opi flaaamilaisen kieltä tai suomea ottaakseen selkoa, mitä flaaamilaisilla tai suomalaisilla erityisesti on kerrottavaa; ja sitä paitsi jos ruotsi Suomessa voitaisiin asettaa samaan asemaan kuin on ranskalla, englannilla, saksalla, niin olisi meidän kirjallinen ja yhteiskunnallinen yhteytemme katkaistu, ja me seisoisimme siinä turvatta idän järjestettyä sulatustyötä vastaan.⁶⁷

Siihen mennessä Snellmanin, Nervanderin ja Nordströmin välit olivat jo pahasti tulehtuneet. Snellman kärsi siitä ja yritti kesällä 1847, ennen lähtöään ulkomaille, puhua asiat selviksi Nervanderin kanssa heidän tavatessaan Helsingissä. Keskustelu päättyi kuitenkin riitaan, joka pahoitti kummankin mielen. Pian Snellman kirjoitti vaimolleen: "Minä tunnen olevani niin yksinäinen siinä, minkä puolesta kautta elämäni olen työtä tehnyt; olen pakoitettu olemaan vihollisissa väleissä niin monen henkilön kanssa, jopa halveksimaan monta, joita mielelläni soisin voivani kunnioittaa, mutta jotka itsekkyydestä ja alakuloisuudesta heittävät isänmaan edun sikseen. Ja mikä pahempi on: ihminen ei tunne kaitselmuksen teitä. Moni kansa on maan päältä kadonnut. Ei mikään takaa, ettei meidänkin vähäisen kansamme osaksi tule sama kohtalo. Mutta

eihän ihmisellä ole muuta ojennusnuoraa toiminnalleen, kuin ensi kädessä työskennellä siinä piirissä, johon on asetettu, oman kansan ja oman maan hyväksi."⁶⁸

Nervander kuoli vuonna 1848. Snelleman otti yhteenoton ja menetyksen kovin raskaasti, mutta piti silti edelleen ohjenuoranaan omia periaatteitaan.

J.V. Snellmanin ohjelma ja taktiikka

Hieman toisin asennoitui M.A. Castren (1813—1852), lahjakas kielentutkija, kansatieteilijä, Kalevalan ensimmäinen ruotsintaja ja yksi fennougristiikan uranuurtajista. Castren oli juuri se akateeminen tutkija, joka teki "hiljaista" ja merkittävää kielitieteellistä työtä: teki tutkimusmatkoja kaukaisille seuduille, tutki heikosti tunnettuja kansoja ja kieliä, laati sanakirjoja ja kielioppeja.

Kielentutkijana Castren ei voinut kuulla pahastumatta vähätteleviä lausuntoja sellaisesta työstä, olkoonkin että sen aliarviointiin syyllistyi itse Snellman. Sen sijaan suomen kielen oikeudellisen aseman kohdalla Castren oli samoilla linjoilla Snellmanin kanssa: suomen kielestä piti tulla sivistyskieli ja sille oli annettava samat oikeudet kuin ruotsin kielellä oli. Castren ei suinkaan puolustanut ruotsin kielen valta-asemaa menneisyydessä sen paremmin kuin omana aikanaankaan. Jo vuonna 1841 hän luonnehti Ruotsin vallan aikaa Suomen kansan historiassa seuraavasti: "Ruotsalaiset ovat tosin osoittaneet meille hyväntahtoisuutta, mutta huomaa helposti, että he meissä ovat ainoastaan rakastaneet omaa kunniaansa. Vähän he ovat välittäneet elähdyttääkseen niitä voimia, jotka ovat yhteydessä meidän olemuksemme kanssa omintakeisena kansana. Päinvastoin ovat he aina koettaneet vakuuttaa meille, että me ainoastaan heidän kauttansa olemme, mitä olemme, emmekä mitään ilman heitä. He ovat kyllä tämän kautta meissäkin onnistuneet herättämään epä-

luottamusta omaan voimaamme ja kansallisuutemme halveksimista... Että meidän päästäksemme olemasta ruotsalaisten varjokuvia tulee vapautua heistä, on yhtä selvää, kuin että lapsen tulee erota kodista kehittääkseen taipumuksiaan.¹⁶⁹

Castrenin ja Snellmanin näkemuserot koskivat asiaa, jota kumpikin piti tärkeänä: mitä tietä Suomen kansan tuli kulkea kohti toivottua päämäärää, omaleimaista kulttuuria ja kansallista itsenäisyyttä? Tietysti oma merkityksensä kiistoissa oli sillä seikalla että he työskentelivät eri aloilla: toinen oli kielitieteilijä, toinen kansallisuusideologi ja –poliitikko. Castren uskoi enemmän huolelliseen ja sitkeään filologiseen työhön, kielioppien ja sanakirjojen laadintaan sekä suomalaisien ja sukukansojen muinaisen etnisen historian tutkimukseen. Snellman sitä vastoin pani painoa uudenaikaisten aatteiden tunnetuksi tekemiseen, kansalaisten yhteiskunnallisen, poliittisen ja kansallisen itsetietoisuuden herättämiseen.

Snellman sai tietää Castrenin kannasta ja hänen suhtautumisestaan Saimaan J.J. Tengströmin kautta (jonka vävy Castren oli). Hän kunnioitti suuresti lahjakasta ja lupavaa nuorta tiedemiestä. Snellman lähetti Castrenille pitkän kirjeen (1. lokakuuta 1844), jossa hän perusteli lehtimiestoimintansa suuntaa. Kyse oli taaskin Saiman poliittisesta oppositioasenteesta, jota Castren piti sillä hetkellä vaarallisena mahdollisten seurausten takia. Tosin itse Castren hyväksyi ajatuksissaan jotain radikaalimpaakin myöhemmässä vaiheessa, jos siihen tarjoutuisi tilaisuus.

Snellman todisteli kirjeessään, ettei saanut viivytellä, että herättämättä "todellista oppositiohenkeä itse sorretussa kansassa" ei voitu toivoa menestystä. "Nyt saattaa tosin väittää, että mainitun vastarinnan tulee olla puhtaasti **teoreettista** ja tarkoittaa toisia kansayksilöitä yleensä. Kansan keskuudessa saattaa myös olla sellaisia teorioivia miehiä, mutta heidän tietoisuutensa ei ole kansakunnan eikä se sen vuoksi myöskään

ole tietoisuutta kansallisuudesta. Kansa elää käytännöllisemmin. Se ei kohdista huomiotaan koko maailmaan, vaan ainoastaan niihin, joiden kanssa sillä on tekemistä, ja sorretun kansakunnan lähin ja luonnollisin tie heränneeseen kansallistajuntaan on asettua vastustavalle kannalle niitä kohtaan, jotka sen kansallisuutta sortavat."

Snellman jatkoi pohdintaansa herättäen uusia kysymyksiä: "Kenties riittää, että kansakunnan kynäniekat ovat sellaisessa vastustavassa asenteessa — kaikessa hiljaisuudessa tietysti? Sillä täytynee sentään myöntää, että heidän työnsä muuten olisi rakkautta ja hyötyä vailla. Mutta tällä hiljaisuudellaan käsitetään sitä, että heidän pitää aheruttaa sellaisessa hengessä, mistä heidän aheruksessaan ei saa näkyä jälkeä. Sinä ehkä sanot: kielioppi, sanakirjoja ym. voidaan toimittaa kansakunnan kielestä, sen teoriaa kehittää mainitun vastustuksen tulematta siten näkyviin. Mutta mihin tarvitaan kielioppia ja sanakirjoja? Ei kai vain sitä varten, että uusia samanlaisia tehtäisiin loppumattomiin? — Ei, vaan kansalliskirjallisuutta varten. No niin, kuinka voi olla kansalliskirjallisuutta ilman selvää kansallishenkeä? Ja missä tietoisuutta tästä, jos sitä ei ole kansakunnassa? Käännä mihin päin haluat. Kansalliskirjallisuutta ei ole tietoisetta kansallishengettä, sillä edellinen on vain jälkimmäisen ilmituoja, ja tämä taas on olemassa ainoastaan toisten kansallisuuksien vastakohtana, etupäässä sen, joka uhkaa sen olemassaoloa. Ilman kaikkea tätä teidänkin työnnö on — koulurihkamaa."¹⁷⁰

Tuo oli jo liikaa. Väittelyssä sattui ylilyönnejä, ja Castren kiinnitti vastauksessaan siihen huomiota.

Tämän jälkeen Snellman koetti edellä siteeratussa kirjeessä selittää, miksi oppositiohenkistä propagandaa ei saanut viivytellä, miksi ei ollut varaa päästää käsistään historiallista tilaisuutta, joka hänen käsityksensä mukaan tarjoutui tuolla hetkellä Suomen kansallisuusliikkeelle. Snellmanin ehdottaman taktiikan lähtökohtana oli Suomen

poliittisen tilanteen kaksinaisuus: ruotsin kielien valta-asema painosti suomalaisten kansallistajuntaa, ja ylintä valtaa käyttävä Venäjän hallitsija poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä tuki toistaiseksi jonkin verran suomenmielisyyttä. Snellman piti tätä kaksinaisuutta tiettyssä mielessä suotuisana, hän kirjoitti seuraavaa: "Nyt meidän onnemme onnettomuudessa on, että Suomen kansan kansallista tietoisuutta painaa etusijassa toinen mahti kuin se, joka sitoo sen valtiollista itsenäisyyttä. Jos nämä kaksi sen sijaan olisivat yhtenä, niin sittenkään ei olisi mitään muuta valittavana kuin menettää tai voittaa, se on uskaltaa. Mutta vieraalla sivistyksellä on toinen alkuperä, ja sen vastustaminen on ilmeisesti kirjallisuuden yksinomainen asia! Lykätä tuonnemmaksi! Mutta silloin tulee aika, jolloin molemmat mahdit ovat yksi ja toisen vastustaminen on julkista kapinaa toistakin vastaan."⁷¹

Tätä taktista ajatusta Snellman painotti kirjeessään J.J. Tengströmille (28. marraskuuta 1844) lisäten siihen seuraavaa: "On ilmeistä, että fennomaniaa nyt suvaitaan ylhäältä käsin. Voi tulla ja tuleekin aika, jolloin asianlaita on toisin. Suvaitsevaisuus perustuu laskelmiin. Mutta politiikka laskee aina väärin, kun se luulee mielin määrin voivansa ohjata kansakunnan henkeä, siten kun se on sallinut herättää sen. Historia on täynnä sellaisia todistuksia."⁷²

Snellman piti itseään realistina politiikassa, mikä merkitsi hänelle: on sovittava toimintansa historiallisten olosuhteiden mukaan, mutta ei saa alistua niihin nöyrästi ja istua kädet ristissä, vaan on sitkeästi etsittävä ulospääsyä ja edettävä "niin pitkälle kuin hetki myöntää".⁷³

Castren todisteli vastauksessaan vähän loukkaantuneena kielitieteellisen tutkimustyön tarpeellisuutta, hän piti tätä työtä taisteluna ja yhtenä kansallisen itsepuolustuksen muotona. "On vain yksi asia, joka syvästi ja voimakkaasti on vaikuttanut minuun; voin elää ainoastaan sen asian puolesta, kaikki muu on minulle sivuasialla, hän kirjoitti.

— Olen päättänyt näyttää Suomen kansalle, että me emme ole maailmasta ja maailmanhistoriasta irtitemmaistu, yksinäinen suomaan kansa, vaan olemme sukulaissuhteissa ainakin kuudennekseen ihmiskuntaa. Kieliopit eivät ole minun päätarkoituspärsäni, mutta kieliopeitta ei tarkoituspärsää saavuteta. Jos suomalaista kansallisuutta täten jotenkin voidaan edistää, niin on hyvä; muuta minä en voi toimittaa, enkä minä tätäkään tehtävää suinkaan ehdi saattaa päätökseen, ainoastaan panna alulle."⁷⁴

Nuo sanat kielivät samalla kertaa vaatimattomuudesta ja arvokkuudesta, varsinkin kun otetaan huomioon Castrenin varhainen kuolema (hän kuoli 39-vuotiaana) ja hänen kuoleman jälkeinen suurten mittojen tiedemiehen maineensa. Hän elätteli mielessään epämääräisiä toiveita muiden keisarikunnan sorrettujen kansojen kansallisesta vapautustaistelusta. "Sinä näyt miettineen toisen keihon meidän pelastukseksemme — germaanisen kulttuurin vastustamisen, vapautumisen sen kahleista, hän kirjoitti Snellmanille. — Suuria asioita on tapahtuva Suomessa, ennen kuin tämä toivomus toteutuu. Kuinka se miespolvi, joka nyt matelee maassa ja nöyrästi taivuttaa selkensä Venäjän ruoskan iskuille, koskaan uskaltaisi ajatella niin rohkeasti? <...> Saima elää ainoastaan niin kauan kuin sitä pidetään vaarattomana, eli toisin sanoen: niin kauan kuin se ei ole kovin yleisön suosiossa. Sen kuoltua seuraa, kuten tavallisesti, sitä suurempi laimeus. Jumala tietää, mikä todella olisi parasta, mutta minusta ainakin näyttää oikea viisaus olevan siinä, että pahimmassakin tapauksessa uskalletaan elää isänmaan hyväksi."⁷⁵

Kuten näemme, luottamuksellinen henkilökohtainen kirjeenvaihto kätki sisäänsä kosolti piinallisia mietteitä ja todellista traagikkaa.

Vastaväittäjät karkeistivat usein kiistan tuoksinassa Snellmanin kantaa kielikysymyksessä. Sellaista tapahtui erityisesti itämaisen sodan 1854—1856 aikana, jolloin Suomea koskevat väittelyt ulottuivat sen ra-

jojen ulkopuolelle ja herättivät vastakaikua Euroopassa. Suomi joutui Ison-Britannian Itämerellä toimivan laivaston vaikutuspiiriin, tulitettiinpa sen rannikkoakin Tammisaaren luona, minkä vuoksi viranomaiset ryhtyivät muodostamaan paikallista nostoväkeä. Ruotsissa revanssimielialat voimistuivat (niitä ei vieronut myöskään kuningas Oskar, Bernadotten poika); huhuttiin jopa sen mahdollisesta liittymisestä sotaan sekä Tukholman ja Pariisin välisistä salaisista neuvotteluista. Ruotsin ja Euroopan lehdistössä kirjoitettiin tuolloin paljon Suomesta, syntyi käsitys, että sen väestö oli muka jo valmis kapinaan Venäjän itsevaltiutta vastaan. Lisäksi propagoitiin ajatusta Pohjoismaiden liitosta, johon myös Suomi tulisi kuulumaan.

Vaikka mikään noista hankkeista ja huhuista ei käynyt toteen, ne herättivät kuitenkin levottomuutta viranomaisissa, jotka tiesivät Suomen ylioppilasnuorison keskuudessa kytevästä oppositiomielialoista. Ruotsissa oli siihen mennessä muodostunut ryhmä Suomen poliittisia emigrantteja, joka teki propagandatyötä skandinavismien aatteen hyväksi. Ryhmään kuuluivat aiemmin mainittu professori J.J. Nordström sekä muutama nuorempi mies: runoilija Emil von Qvanten, kriitikko ja sanomalehtimies Karl Wetterhoff ja maisteri A.E. Nordenskiöld, myöhemmin kuulu napaseuduntutkija. Ruotsalaisten sanomalehtimiesten kannanotot olivat vielä jyrkempiä, myös suhteessa suomalaisuuden liikkeeseen ja Snellmaniin.

Fennomaaneja syytettiin siitä, että he muka ajoivat ruotsin kielen ja ruotsalaisen kulttuurin täydellistä poistamista Suomesta. Sen johdosta virisi pitkälinen (1800-luvun loppuun asti jatkunut) väittely siitä, mistä kaikesta Suomen oli kiittäminen historiansa Ruotsin-kautta, mitä hyötyä sillä oli ollut monivuosisataisesta kuulumisestaan skandinaaviseen maailmaan. Suomalaisen "historiallinen kiittolisuudenvelka" Ruotsille oli useinkin molemmille osapuolille varsin kipeä aihe, syytöksiä esitettiin puolin ja toisin. Kiittolisuutta peräänkuuluttavat fennomaani-

en vastaväittäjät sisällyttivät laskuunsa Ruotsin lait, länsimaista sivilisaatiota edustavan ruotsalaisen kulttuurin ja sen, että Ruotsi oli vuosisatoja ollut Suomelle "suojana itää vastaan". Snellman vastasi tuohon, että päinvastoin Suomi oli ollut Ruotsille "suojakilpensä". (Myöhemmin runoilija Eino Leino väitti, että suomalaiset olivat olleet Ruotsin kuninkaiden valloitus sodissa tykin ruokaa.) Vastustajien ennustaessa, että Venäjän yhteydessä Suomi muuttuisi vähitellen autonomiasta pelkäksi maakunnaksi, Snellman vastasi, että Suomi oli ollut maakunta nimenomaan Ruotsin yhteydessä.

Aikaa myöten ruotsinkiihkoiset ideologit alkoivat puhua suomalaisen (ruotsinkielisen) sivistyneistön uhrautumisesta Suomen kansallisen liikkeen hyväksi. Vertaansa vailla olevaksi sanotusta uhrautumisesta kirjoitti mm. professori C.G. Estlander katsauksessaan suomalaisuuden liikkeeseen (1883). Kirjoittaja pani Snellmanin nimiin seuraavan lähtökohtaväittämän: koska Suomen kansaa ei voitu ruotsalaistaa, sivistyneistön täytyi suomalaistaa. Professorin käsityksen mukaan tuon vaatimuksen takana ei alun perin ollut edes itse kansa vaan nimenomaan sivistyneistö, joka päätyi sitten vapaaehtoiseen "itsensä kieltämiseen". "Ei sinä kyllin, että luovutaan kulttuurista, jonka pohjalta maamme kehittyi edelleen, vaan sitä poljetaan raa'asti sen sijaan, että oltaisiin kiittolisia sille kuin kasvatuksen antaneelle omalle äidille, ja etsitään jotain arvokkaampaa ottoaidin syylistä", toisin sanoen suomenkielisestä kulttuurista.⁷⁵

Moiset väitteet olivat kuitenkin kaukana totuudesta. Kielitaistelu kuohutti suomalaisia yhteiskuntaa vielä pitkään aina 1900-luvun alkuvuosikymmeniin asti. Silti järkevä ja ainoa hyväksyttävissä oleva kielten samanarvoisuuden periaate pääsi vallitsevaksi ja peri lopulta voiton. Kukaan Suomen kansallisuusliikkeen merkkimiehistä ei vaatinut ruotsin kielen täydellistä poistamista Suomesta — ei Snellman, ei Lönnrot eikä myöhemmin Koskinenkaan. He tunnustivat

ruotsalaisten oikeuden pysyä ruotsalaisina ja odottivat heidän samalla tavoin tunnustavan suomalaisväestön kansalliset edut.

Tosin Snellman yhtyi abstraktisissa teoreettisissa pohdinnoissaan Hegelin käsitykseen, että kansakunnat ja kansallinen tietoisuus olivat maailmanhengen itsekehityksen historiallinen muoto, ja saattoi väittää, että suomen kielen täytyi tulevaisuudessa olla Suomen ainoa kansalliskieli. Todellisuudessa Suomi oli kaksikielinen maa, ja tämä seikka oli otettava huomioon. Suomalaisuuden liikkeen tärkein tehtävä oli edelleen kielten samanarvoisuuden saavuttaminen, jota ilman ei yhteiskunnallinen tasa-arvoisuuskään ollut ajateltavissa.

Se edellytti järkähtämätöntä varmuutta siitä, että suomen kielestä voi loppujen lopuksi tulla kaikilla tiedon aloilla käyttökelpoinen uudenaikainen sivistyskieli. Snellman joutui väittämään epäilijöitä vastaan ja torjumaan ironisia pilkkapuheita; kun heräsi kysymys ensimmäisten suomenkielisten koulukirjojen laadinnasta, hän sanoi vähän haastavaan sävyyn: jos kerran suomeksi voidaan seurustella Jumalan kanssa, miksei tällä kielellä voitaisi esittää Eukleideen geometriaa? Tämä toi mieleen suomen kirjakielen uranuurtajan ja hengellisten tekstien ensimmäisen suomentajan MikaelAgricolan kuuluisan lauselman: "Kyllä se (Jumala) kuulee suomen kielen, joka ymmärtää kaikkien mielen."

Suomen kielen käyttöön otto kansanopetuksessa oli Snellmanin mukaan aloitettava alkeiskouluista ja omakielistä opetusta vievä vähitellen eteenpäin. Toiveita kiinnitettiin nuorisoon, varttuva sukupolvi oli kasvatettava kansallisessa hengessä. Snellman antoi kirjallisuudelle erittäin suuren merkityksen, hän piti sitä kansan itsetietoisuuden tärkeimpänä ilmentäjänä. Jo ensimmäisessä Saiman numerossa hän esitti poleemisesti kärjistetyn väitteen: suomalaisilla ei ollut omaa kansalliskirjallisuutta, se oli luotava. Kalevala oli siihen mennessä tullut tunne-

tuksi Suomen rajojen ulkopuolellakin. Käyttämällä tätä seikkaa hyväkseen Snellman kehotti vuoden 1845 kirjoituksessaan ylioppilaita puhumaan keskenään äidinkieltään: "Nuoret miehet, jokainen käyttämämme ruotsalainen sana on tästä lähtien verrattain hukkaanmennyttä Suomen kirjallisuudelta, suomalaisen nimen kunnialta ja teidän omaltanne. Ainoastaan äidinkieli antaa teidän kirjoituksillenne ja teidän nimellenne paikan maailmassa."⁷⁷

Korostettakoon vielä kertaalleen, että suomalaisuuden painottaminen — olkoonkin että se oli ilmaistu noin imperatiivisessa, ehdottomassa muodossa — ei suinkaan merkinnyt kansallista eristyneisyyttä, joka oli Snellmanille täysin vierasta. Hän ymmärsi varsin hyvin, että varsinkin pientä kansaa edustavien sivistyneiden ihmisten kannalta on epäsuotavaa ja käytännössä mahdotontakin rajoittaa oman kielen ja kansallisen kulttuurin puitteisiin. Kansojen kehitykseen liittyvät myöhemmät kokemukset tukevat tätä käsitystä laajemminkin kuin vain sivistyneistön osalta. Nyky-Ruotsissa yli puolet maan asukkaista puhuu sujuvasti englantia, tästä on tullut tavallaan sääntö maassa, jonka kansallinen kulttuuri on kehittynyt korkealle tasolle. Vastaavaa on nykyään havaittavissa myös Suomessa; yhä useammin esitetään käsitys, että monipuolisten kansainvälisten yhteyksien laajentuessa säännöksi tulee peräti neljän viiden vieraan kielen hallinta eikä yhden tai kahden, niin kuin tähän asti on ollut; useita vieraita kieliä taitavien ihmisten määrä kasvaa.

Toisaalta myös kansalliskielen on ehdottomasti pysyttävä maailmankehityksen mukana voidakseen olla täysiarvoinen kulttuurikieli. Siihen aikaan kun Viro kuului vielä Neuvostoliittoon, virolaiset kirjailijat saattoivat valittaa, että Moskovassa toiminut painokomitea vastusti uusimpien länsimaisten kirjojen kääntämistä viron kielelle. Moskovassa ihmeteltiin: mitä varten te pienen kansan edustajat kääntäisitte omalle kielellenne Franz Kafkaa tai Samuel Beckettä, jos

sivistynyt lukijanne voi lukea heitä alkukielellä tai muunkielisinä käännöksinä? Tuohon virolaiset vastasivat, että jos he eivät pyri tajuamaan maailmankehitystä äidinkielellään, niin kieli joutuu eristyksiin eivätkä sen ilmaisumahdollisuudet rikastu.

Snellman ehdotti jo 1840-luvulla, että ryhdyttäisiin suomentamaan eurooppalaisia romaaneja. Hän piti sitä kaikin puolin hyödyllisenä työnä: se edistäisi kielen kehitystä, muiden kansojen sanataiteeseen liittyvien kokemusten omaksumista ja lukijoiden maailmankatsomuksellisen näköpiirin avarutumista. Vuoden 1850 sensuuriasetus jarrutti tämän ohjelman toteuttamista.

Jonkinlainen muutos suomen kielen oikeudellisessa asemassa ja koululaitoksen organisaatiossa alkoi hahmottua 1860-luvun uudistusten yhteydessä.

Viitteet

- ⁵⁶ Rein Th. J.V. Snellmanin elämä. Helsinki 1904. Osa I. S. 358.
- ⁵⁷ Snellman J.V. Kootut teokset. Osat I—XII. Porvoo 1928—1932. Osa III. S. 231.
- ⁵⁸ Sama. Osa XII. S. 355.
- ⁵⁹ Mts. 138.
- ⁶⁰ Rein Th. J.V. Snellmanin elämä. Osa I. S. 363.
- ⁶¹ Snellman J.V. Kootut teokset. Osa XII. S. 144.
- ⁶² Rein Th. J.V. Snellmanin elämä. Osa I. S. 492.
- ⁶³ Snellman J.V. Kootut teokset. Osa XII. S. 306.
- ⁶⁴ Rein Th. J.V. Snellmanin elämä. Osa I. S. 550—552.
- ⁶⁵ Mts. 518—519.
- ⁶⁶ Mts. 547.
- ⁶⁷ Mts. 557.
- ⁶⁸ Mts. 555.
- ⁶⁹ Mts. 490—491.
- ⁷⁰ Snellman J.V. Kootut teokset. Osa XII. S. 116—117.
- ⁷¹ Mts. 117.
- ⁷² Mts. 309.
- ⁷³ Mts. 309.
- ⁷⁴ Mts. 119.
- ⁷⁵ Mts. 120.
- ⁷⁶ Estlander C.G. Skrifter. Helsingfors, 1919. Del II. S. 3.
- ⁷⁷ Rein Th. J.V. Snellmanin elämä. Osa I. S. 424.

Jatkuu seuraavassa numerossa.